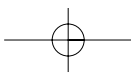
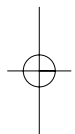
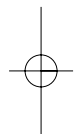


Valors útils per a la Catalunya del futur



SEMINARI

«Valors útils per a la Catalunya del futur»

Coordinador: Miquel Calsina

Barcelona, octubre i novembre de 2008



© Centre d'Estudis Jordi Pujol
Passeig de Gràcia, 8-10, 2n 1a A
08007 Barcelona
Telèfon: 933 428 535
Fax: 933 428 964
www.jordipujol.cat

© D'aquesta edició:
Editorial Barcino, S.A.
Carrer Acàcies, 15
08027 Barcelona

Transcripcions de les ponències del Seminari «Valors útils per a la Catalunya del futur» organitzat pel Centre d'Estudis Jordi Pujol i la Fundació Lluís Carulla, que va tenir lloc a Barcelona els mesos d'octubre i novembre de 2008.

Primera edició: Juny 2009

Edició dels textos: EMC Transcripcions
www.transcripcions.com
Disseny de la col·lecció: Verloc. GCE.
www.verloc.com

ISBN: 978-84-7226-927-9
Dipòsit legal: B-23.944-2009
Impressió: Gràfiques 92

La reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, comprenent-hi la reprografia i el tractament informàtic, resten rigorosament prohibides sense l'autorització escrita dels titulars del copyright i estaran sotmeses a les sancions establertes per la llei.

Índex

Presentació 9

Conferència

«El valor del respecte»

a càrrec de Josep M. Esquirol (filòsof i professor de la Universitat de Barcelona) 11

Presentació (Carles Duarte, director de la Fundació Lluís Carulla; Arcadi Calzada, president de Caixa Girona)

Conferència 15

Conferència

«El valor de la veritat»

a càrrec de Ferran Sáez i Mateu (filòsof i professor de la Universitat Ramon Llull) 31

Presentació (Miquel Calsina, director de la revista VIA del Centre d'Estudis Jordi Pujol)

Conferència 33

Conferència

«El valor de l'excel·lència, la creativitat i la innovació»

a càrrec de Beth Galí (arquitecta i presidenta del FAD) 45

Presentació (Joan Guitart, secretari general del Centre d'Estudis Jordi Pujol)

Conferència 46

Conferència*«El valor de l'esforç»*

a càrrec de Carlos Obeso (professor del Departament de Recursos Humans d'ESADE).....	55
Presentació (Carlos Losada, director general d'ESADE)	
<i>Conferència</i>	57

Conferència*«El valor de l'estima pel país i la seva gent»*

a càrrec de Jordi Pujol (president del Centre d'Estudis Jordi Pujol).....	75
Presentació (Carles Duarte, director de la Fundació Lluís Carulla)	
<i>Conferència</i>	77

Conferència*«El valor de la resiliència»*

a càrrec d'Àngel Castiñeira (filòsof i professor del Departament de Ciències Socials d'ESADE).....	93
Presentació (Josep M. Lozano, professor del Departament de Ciències Socials d'ESADE)	
<i>Conferència</i>	95

Presentació

Els valors configuren el teixit ètic i moral d'un país i contribueixen a donar força i personalitat als pobles. A l'hora de reflexionar sobre el futur del nostre país, és indispensable, doncs, dedicar atenció als valors.

Les enquestes europees i mundials sobre valors assenyalen, d'una banda, que el desenvolupament econòmic comporta arreu un canvi en valors bàsics, perquè afavoreix l'abandonament de normes absolutes i el reforçament dels valors racionals, tolerants, de confiança i de participació, i, de l'altra, constaten la persistència de tradicions culturals distintives, que romanen malgrat la modernització.

Els experts parlen, a més, d'una propagació de valors postmaterialistes, un cop superada en certes parts del món la inquietud primordial de garantir uns mínims materials per a la supervivència.

Els estudis reflecteixen que la família continua essent per als europeus, sobretot els mediterranis, essencial, malgrat la diversificació de models familiars, i reflecteixen també que la societat europea s'està tornant més laica (tot i la preservació d'un sistema de valors d'inspiració cristiana), tolerant i oberta al respecte als altres, amb un individualisme que té el risc d'afeblir el teixit associatiu i la participació política.

Però alhora les enquestes indiquen que els catalans defensem la democràcia i confiem en les nostres institucions. Tot plegat convida a pensar-hi.

Valors útils per a la Catalunya del futur

El seminari que han organitzat el Centre d'Estudis Jordi Pujol i la Fundació Lluís Carulla, amb el patrocini de Caixa Girona, és una invitació a analitzar i debatre el paper de valors tan rellevants com el de la veritat, l'esforç, el respecte, l'excel·lència, la creativitat i la innovació, l'estima al país o la resiliència.

Conferència ***«El valor del respecte»***

Josep M. Esquirol

Filòsof i professor de la Universitat de Barcelona
(7 d'octubre de 2008)

Presentació

Carles Duarte

Director de la Fundació Lluís Carulla

En el seu ideari, el Centre d'Estudis Jordi Pujol (CEJP) té com un dels eixos el treball a l'entorn de la reflexió en el camp dels valors. De fet, una de les publicacions més emblemàtiques del CEJP, la revista *VIA*, s'hi refereix expressament. Afegim-hi que la Fundació Lluís Carulla ha creat, en col·laboració amb ESADE, un observatori dels valors, que ja ha redactat vuit primers informes. Hi ha, doncs, una confluència d'interessos, de voluntats i de sensibilitats molt gran entre aquestes dues institucions.

Segons el meu parer, les circumstàncies actuals fan que aquest cicle sigui d'allò més oportú. Parlar de valors ha esdevingut urgent. Hi ha una consciència creixent que alguns dels problemes més importants que avui patim com a societat tenen a veure precisament amb la manera com vivim els valors i com afrontem les exigències ètiques que la convivència i la construcció en comú requereixen de tots nosaltres. Fins i tot sembla prou clar que alguns dels problemes que hi ha rere la crisi financera que patim tenen l'origen en actituds i en comportaments desaprensius, poc ètics i irresponsables.

Parlar d'esforç, parlar de responsabilitat i parlar de respecte es fa

Valors útils per a la Catalunya del futur

avui encara més necessari des de la consciència que només amb la convicció i amb l'exercici dels valors la societat esdevé prou sòlida per afrontar amb confiança els reptes que el present i el futur li plantegen. És per això que la Fundació Lluís Carulla i el CEJP han convocat aquest cicle de conferències, que s'estructura en sis sessions sobre el valor del respecte, el valor de la veritat, el valor de l'excel·lència, la creativitat i la innovació, el valor de l'esforç, el valor de l'estima pel país i per la seva gent, i el valor de la resiliència. Crec que totes les sessions ofereixen un ventall prou ampli, prou complet i prou representatiu d'alguns dels valors més definitoris del nostre model de societat.

Sense més preàmbuls i reiterant el nostre agraïment per la seva assistència i l'agraïment als responsables del Palau Robert per les facilitats que generosament ens han ofert per a aquestes sessions, passo la paraula al senyor Arcadi Calzada, president de Caixa Girona, que dóna suport a l'organització d'aquest cicle.

12

Arcadi Calzada

President de Caixa Girona

Bon dia a tothom i moltes gràcies. Tal com acaba de dir el senyor Duarte, la nostra entitat té el plaer de participar en l'organització d'aquest cicle de conferències. Fa uns mesos el president Pujol em va comunicar aquest projecte i, com que a Caixa Girona seguim de prop el treball del CEJP, no ens va ser gens difícil sumar-nos a la iniciativa. No va ser gens difícil perquè, entre altres coses, a Girona constantment celebrem seminaris i cicles d'aquestes característiques. En aquests moments, per exemple, seria difícil trobar un dia en què l'espai del nostre Centre Cultural La Fontana d'Or estigués lliure, perquè cada dia hi tenen lloc xerrades sobre diferents temes que configuren projectes que ens ajuden a pensar, a reflexionar, a analitzar i a créixer. És per aquest motiu que quan se'ns va plantejar aquesta oportunitat ens hi vam adherir des de la convicció més absoluta. Sobretot perquè es tractava d'un seminari sobre valors.

Jo formo part d'una generació en què molts vam tenir la sort de rebre una educació anomenada *repressora*, tot i que després ens vam adonar que la formació que vam rebre ens va ensenyar dues coses fonamentals: a estimar i a pensar. *Estimar*, que vol dir estimar el país, estimar la gent i, per tant, ser-hi al costat. I *pensar*, que és la base fonamental que ens permet ser capaços d'escollir i de ser lliures i, per tant, de projectar la nostra persona i la nostra personalitat. Al voltant de tot això també vam aprendre tots els valors que resulten bàsics i fonamentals per alimentar l'ànima i per ser, per existir, per tenir realment una actitud i una presència en l'entorn de la societat capaç d'avançar.

Aquests dies veiem, precisament, fins a quin punt és necessari tornar a parlar de valors, tornar a parlar de responsabilitats, de serietat, de valor, de respecte, d'amistat, etc. He de dir que a la nostra generació hem passat per dubtes, perquè hi va haver un moment que aquest «papanatisme» progre massa sovint va embolcallar –amb l'excusa de la modernitat i dels *ismes*– i va posar en qüestió valors que són i que sempre seran indiscutibles. Afortunadament, avui, fins i tot el president Montilla, al debat de política general de fa pocs dies, també parlava de valors. Algú diu que «pujolejava» –gràcies a Déu, perquè en aquests moments, en què des del món financer veiem que hi ha un desconcert generalitzat, trobem a faltar actituds decidides, valentes, que mereixin respecte i que compensin la manca de lideratge actual. El divendres passat, un grup d'empresaris importants de les comarques de Girona deien que trobaven a faltar el president Pujol, perquè en aquest moment seria capaç d'afrontar la situació i de presentar una proposta per, almenys, saber cap on podem o hem d'anar. Fins i tot m'atreviré a dir que es troben a faltar homes com Felipe González o com tants altres que en algun moment han demostrat que els valors, sumats al concepte, a l'ideari i a l'estima pel país, donen com a resultat persones que mereixen credibilitat, que són una guia, una orientació i que marquen el present i el futur.

Ara ho necessitem més que mai. Per això val la pena trobar-nos aquí, parlar de valors i fer-ho en aquest cicle de conferències; val la pena que una vegada més la gent torni a assumir el compromís de defensar allò

Valors útils per a la Catalunya del futur

que creu, de defensar-ho amb energia, amb coratge, com s'ha dit reiteradament, sobretot per superar etapes. Avui és un problema econòmic, però afecta tot allò que configura l'ésser, l'individu, la nostra personalitat, les nostres creences i les nostres conviccions.

Agraeixo que se'ns hagi convidat a participar en aquest acte i felicito la Fundació Lluís Carulla i el CEJP per la iniciativa. Moltes gràcies.

Carles Duarte

Moltes gràcies, benvolgut president de Caixa Girona. Aprofito per reiterar el nostre agraïment a la seva entitat i per dir, a més, que és precisament gràcies a aquest suport que el contingut d'aquestes conferències s'editarà en forma de publicació. Estic segur que, tenint en compte l'interès de les ponències d'aquests dies, la contribució d'aquesta publicació serà rellevant i tindrà molt d'impacte en el camp dels valors.

La persona a qui hem demanat que iniciï aquest cicle és un filòsof i és un humanista, és un home d'una gran cultura i d'una sensibilitat extraordinària. És Josep M. Esquirol, professor de Filosofia de la Universitat de Barcelona, director de l'Institut de Tecnoètica de la Fundació Epson i coordinador del Grup de Recerca Ètica de la Ciència i la Tecnologia de la Universitat de Barcelona. Ha escrit nombrosos llibres, dels quals destacarem tres –responent a la seva voluntat de concisió–: *D'Europa als homes*, publicat per Cruïlla l'any 1994; *Uno mismo y los otros*, publicat per Herder el 2004, i *El respeto o la mirada atenta*, publicat per Gedisa el 2005.

Per a nosaltres és un honor, una satisfacció i un privilegi que comenci aquest seminari Josep M. Esquirol, a qui passo la paraula.

Conferència

Josep M. Esquirol

Filòsof i professor de la Universitat de Barcelona

I

Què és el *respecte*?¹ què és allò que mereix respecte? Aquest és un dels termes més utilitzats en els discursos de caire moral i polític i en les teories ètiques de tots els temps. Apareix pertot: «el respecte a la dignitat humana», «el respecte a les coses públiques», «el respecte al medi ambient», «el respecte a la gent gran», «el respecte a un mateix», «el respecte a la justícia i a la llibertat», «el respecte a la llei», «el respecte a les obres d'art», «el respecte als animals i a la natura», «el respecte a allò que és sagrat», etc.

El respecte és una relació intencional, una actitud envers algú o alguna cosa, una actitud que es reflecteix lingüísticament en el verb *respectar*. Ara bé, atès que podem pensar en un motiu o en una raó del respecte, també s'utilitza la forma *respecte per*, com en el cas de «respecte per la seva vellesa», en què s'entén que la vellesa és la principal raó d'una mena de respecte envers la persona. També existeix la forma *respecte de*, quan ens referim al subjecte del respecte, al *qui* d'aquesta actitud, com per exemple: «el respecte dels alumnes al professor» o «guanyar-se el respecte de tothom».

Per atènyer el nucli del concepte *respecte* convé fixar-se en les situacions en què equival a *atenció*: tractar algú o alguna cosa amb respecte significa d'antuvi tractar-lo amb atenció. En qualsevol diccionari trobarem que el significat del mot *respecte* s'aproxima o és equivalent als significats de *consideració*, *deferència*, *atenció*, *mirament*, etc. Per exemple, la paraula catalana *mirament* pot funcionar perfectament com

1. La versió extensa d'aquest text s'ha publicat originàriament a: ESQUIROL, Josep M. *El respecte o la mirada atenta*. Barcelona: Ed. Gedisa, 2006. Llibre traduït recentment a l'anglès i al portuguès.

Valors útils per a la Catalunya del futur

a sinònim de *respecte*, perquè tractar algú amb mirament és tenir-hi una atenció, un respecte. En alemany, el mot *Achtung* significa tant *respecte* com *atenció*. Doncs bé, aquest és, al meu parer, el nucli autèntic del tema: l'atenció. Més concretament, el que defenso és que *l'essència del respecte és la mirada atenta*.

És obvi que no acabem respectant tot el que mirem atentament, però el que sí que podem afirmar és que acabem respectant *algunes coses* que mirem atentament. Tot i això, la mirada té quelcom d'estrany, de paradoxal, perquè la facilitat total de mirar contrasta amb la dificultat de mirar bé. Si hi ha llum, només obrint els ulls veiem les coses que ens envolten, però en canvi hem de prestar atenció, prendre esment, per adonar-nos de segons quins aspectes de la realitat i, sobretot, per percebre les coses d'una altra manera. La sola visió, la pura percepció visual, gairebé no suposa cap esforç (d'aquí prové, per exemple, l'èxit de la televisió), però mirar bé sí que costa: dirigir la mirada i concentrar-nos en alguna cosa suposa un esforç i comporta, per tant, cansament. A més, molts dels contextos en què ens trobem en general ens indueixen a aplicar-nos massa a fons, i això, sumat a la nostra economia personal d'estalvi energètic, explica que la mirada atenta sigui més inusual del que pensaríem en principi. Tendim a tractar automàticament les persones i les coses seguint pautes assumides –la majoria de vegades– de forma acrítica, però per aquest procediment les coses en realitat no se'ns mostren, o ho fan només superficialment.

Què és el que l'atenció afegeix a la mirada, fins al punt de transformar-la tan significativament? Per què l'esforç de l'atenció suposa molt més que un simple augment de la lent? Heus aquí, finalment, la pregunta clau: *per què l'atenció dota la mirada d'una significació moral?* No cal dir que el concepte de mirada s'empra aquí en un sentit ampli que, si bé comprèn l'acció dels ulls de la cara, també inclou –i no precisament en un segon pla– la «mirada de la ment»: a vegades és amb els ulls clucs que hi veiem amb més claredat. D'altra banda, *abaixar o apartar la mirada* a vegades es pot fer per respecte. En aquests casos hi ha quelcom de paradoxal, perquè *qui aparta la mirada és qui hi veu millor* –precisament l'aparta perquè veu o ha vist bé una determinada

situació—, en canvi, qui continua mirant és que no s'adona d'allò a què hauria de fer cabal, i llavors la seva mirada es converteix en indiscreció o en ofensa.

L'oportunitat, en certes circumstàncies, d'abaixar la mirada, l'entendrem encara millor si recordem que la vista és el sentit corporal més directe i més efectiu, ja que arriba ràpidament i sense mediacions. També pot ser el més indiscret, per això cal desviar la mirada més d'una vegada. Això ens ensenya que la mirada atenta no és precisament la mirada insistent i indiscreta, sinó més aviat el contrari: *la mirada atenta és la que sap mirar amb discreció*. Mirar atentament no és clavar la mirada, és més aviat dirigir-la amb compte, sense presses, i amb la flexibilitat suficient per poder-la desviar quan la situació ho exigeixi. Finalment, l'acció d'apartar la mirada, a més de mostrar-nos que la més lúcida de les mirades no és la dels ulls, ens ensenya quelcom molt més important: *la dimensió moral de la mirada atenta*. Per tant, *mirada atenta* comença a ser sinònim de *mirada ètica*.

La pertinència de parlar de mirada ètica també es fa palesa si recordem que, en les relacions interpersonals, *la ignorància o la indiferència* que podem mostrar respecte d'altri té ja una significació moral. Ignorar l'altre contrasta, precisament, amb el fet de tenir-lo en compte, d'atendre'l o de considerar-lo. En aquest sentit, l'atenció és el primer moviment amb significació ètica. El respecte requereix una atenció, i l'atenció, un acostament, una aproximació.

L'atenció a què ens referim aquí no prové de l'escola filosòfica, sinó de l'escola de la vida. Arribats a aquest punt se m'ocorre un bon exemple, extret de la cinematografia: el de la pel·lícula d'Akira Kurosawa *Derzu Uzala*, inspirada en les novel·les de viatge de Vladimir Arseniev. El protagonista, Derzu, és un vell caçador amb una vida molt lligada al medi que l'envolta, ja que ell i la natura sembla que formin una mateixa realitat. Derzu és contractat com a guia per Arseniev, l'oficial d'una expedició que explorarà els paratges desolats de Sibèria. Al llarg del relat se'ns fa evident que la *mirada* de Derzu és molt diferent de la dels altres exploradors; és diferent, sobretot, en això: es tracta d'una mirada atenta. Quan els expedicionaris miren al seu voltant veuen coses molt

Valors útils per a la Catalunya del futur

diferents. La mirada de Derzu és més rica que la d'Arseniev, perquè hi veu més i més profundament. Per això Derzu s'orienta millor, coneix millor la importància de les coses –fins i tot les més petites– i és més capaç de sobreviure en una terra tan feréstega. Hi ha encara una cosa més important per al tema que ens ocupa: la mirada de Derzu és més respectuosa precisament perquè és més atenta; Derzu *respecta perquè veu*; la seva lucidesa és alhora respecte envers les persones, els animals i la natura.

II

La reflexió ètica s'ha centrat molt en els temes de la decisió i l'elecció. El kantisme i l'existencialisme conceben una voluntat sobirana, un individu aïllat i solitari, lliure, que disposa de la capacitat d'escollir. La voluntat ho és gairebé tot. Doncs bé, no dubto que en algunes ocasions hom pugui experimentar quelcom semblant al que acabem de dir. Hi ha circumstàncies de la vida en què ens sentim sols i angoixats per la importància de la decisió que hem de prendre; sabem del cert que, d'alguna manera, el que decidim llavors determinarà tota la nostra identitat; som conscients que el que decidim no es podrà rectificar i que el camí emprès serà irreversible; sabem que podem penedir-nos-en i, al capdavant, sabem que, com se sol dir, la vida és curta. Això no obstant, crec que la nostra vida –i sobretot la nostra vida moral– queda més ben reflectida en aquesta altra descripció. Tot i que és veritat que a vegades ens trobem davant l'«abisme» de l'elecció, en una situació en què sembla que no tenim res a què aferrar-nos i en què experimentem un abandonó desolador, també és veritat que existeix una gamma molt àmplia de situacions en què prenem decisions gairebé com a conseqüència «automàtica» de la nostra visió de les coses. Cal sospitar que, almenys algunes vegades, procedim a una inflació desmesurada de la solitud de la voluntat, potser de resultes d'una concepció massa elevada de nosaltres mateixos. La vida, el dia a dia de la vida, avança per la seva via més lentament i en general d'una manera més tortuosa. I en aquesta via és important «veure», però veure d'una manera que podríem anomenar

veure moralment. Naturalment, prenem partit i escollim, però això se sol derivar de l'atenció que hem prestat. Si mirem bé les coses, ja veiem el que hem de fer. L'agent moral és, abans que tot, algú capaç d'atendre, de mirar bé. «A mesura que vam anar veient com estaven les coses, vam arribar a la conclusió que només era possible actuar en una direcció» –en quantes situacions no és un tipus d'expressió com aquesta el que ret compte del que fem o deixem de fer? El més comú és que actuem en funció del que veiem. Així, l'esforç de veure, l'esforç sostingut per veure bé les coses, ja comporta un sentit moral. L'esforç per veure clarament, per percebre les possibilitats d'incidir en una situació, és un esforç moral que contrasta amb la visió distorsionada o el desinterès respecte d'allò que és o s'esdevé. Tot i això, l'esforç per veure i la visió mateixa no són res puntual, sinó que s'estenen en el temps. Per això sovint resulta inadequat considerar aïlladament el moment de l'elecció, prescindint de la manera com veiem la situació en què ens trobem. L'atenció és un procés diacrònic vers l'elecció.

Finalment, en aquesta tornada al món, una experiència que es produeix i que sens dubte és cabdal, és l'experiència d'allò que la situació «convida» a fer o, més encara, el que la situació ens presenta com una espècie de necessitat o d'obligació. L'exercici de l'atenció, més que situar-nos en un món en què experimentem aviat la «llibertat abismal», ens acosta a una espècie de resposta a demandes i exigències. En això coincideixo amb nombrosos autors, com la ja esmentada Iris Murdoch, que afirma: «La idea d'una observació amorosa i pacient, adreçada a una persona, una cosa o una situació, mostra la voluntat no com un moviment sense impediments sinó com alguna cosa molt més semblant a l'«obediència»», o com la mateixa Simone Weil, quan diu que «la voluntat és obediència, no resolució». També comparteixo molt especialment el plantejament filosòfic d'Emmanuel Lévinas sobre la relació ètica entesa com a relació amb la cara de l'altre en aquests termes: «La cara em demana i m'ordena». On és el moment sublim de l'elecció quan no podem sinó socórrer el que es troba malferit?

Són el mateix: la mirada atenta, l'esperit atent... Sempre es tracta d'intensificar la nostra percepció o també, si es vol, de *ser més cons-*

Valors útils per a la Catalunya del futur

cients. L'atenció es pot caracteritzar o bé com una focalització o bé com una obertura que permet –diguem-ho en termes un xic literaris– que les coses mateixes s'expressin des del fons del seu silenci còsmic.

El respecte és una barreja de coneixement i d'afectivitat. És un sentiment i, a la vegada, un coneixement. I és un sentiment singular perquè conté «més coneixement» que la resta; el seu coneixement emana de l'atenció i té el caràcter descriptiu que es dona al llenguatge familiar i poc pretensions al qual acabo de referir-me.

Ja hem vist que hi ha experiències i processos que augmenten la nostra capacitat d'atendre: la capacitat d'admirar-nos, de fer preguntes i de dialogar s'inscriuen en l'*espiral de l'atenció*.

Fins aquí ens hem ocupat de la moralitat de l'atenció en tant que exercici de sortida d'un mateix, en tant que alliberament dels tentacles del nostre egoisme, ja que l'atenció suposa adonar-se d'altri, dels altres, del món que jo no sóc i que, d'alguna manera, existeix al marge del meu jo. El món descobert per l'atenció no forma part de les nostres propietats ni del nostre domini, i tenint-lo realment en compte corregim els nostres impulsos egoistes. Per això l'atenció veritable és la porta d'entrada a la consideració de l'altre com a tal, al respecte.

Que ningú no pensi, però, que el quid de la qüestió consisteix a anihilar el jo. Seria malentendre el que propugnem aquí, que no és sinó contrarestar el moviment egoista sense diluir ni destruir el jo. Per equilibrar i completar el tractament d'aquesta proposta, convé entrar en el tema de l'*autorespecte*. Efectivament, no només puc respectar les altres persones, els altres éssers vius i les coses, sinó també a mi mateix; no només puc respectar el que jo no sóc, sinó també el meu propi jo. Convé subratllar que això no té res a veure amb l'autocomplaença ni amb l'autoenaltiment.

La indiferència, la burla o la violència estan als antípodes del respecte a altri; la mentida, l'avarícia i el servilisme són violacions del respecte que ens devem a nosaltres mateixos. L'autorespecte és, en el fons, una crida a ser autènticament nosaltres mateixos, a no deixar-nos portar, a assumir la nostra responsabilitat. És pertinent distingir entre autoestima i autorespecte. L'autoestima consisteix a tenir una bona

opinió de les capacitats i mèrits propis, mentre que l'autorespecte és la cura i l'autoexigència d'actuar d'acord amb un mateix i amb la pròpia dignitat. Mentre que l'estima prové d'haver vist quelcom estimable, com ara el coratge o la intel·ligència, el respecte prové d'allò més nuclear i secret de la persona. No es pot tenir «massa» autorespecte, però sí que és possible tenir «massa» autoestima, o una autoestima «injustificada». L'autorespecte mai no ens farà malbé, ans al contrari; en canvi, l'autoestima en excés és patològica i sí que fa malbé el seu protagonista, ja que infla l'ego fins al ridícul més gran.

III

Ara ens toca discernir allò que és digne de respecte o el que percep la mirada atenta. En la majoria de cultures hi ha coses i situacions en què les persones adopten actituds de respecte, com per exemple envers els morts: l'actitud davant el cadàver d'una persona, encara que amb prou feines l'haguéssim conegut, és de respecte; visitem els cementiris amb respecte; en general, la memòria dels morts mereix respecte, i no és correcte parlar segons de quina manera dels que ja no estan entre els vius. Succeeix de manera semblant no amb el final de la vida sinó amb el que n'envolta el començament, perquè també en aquest cas adoptem una actitud respectuosa: tractem amb delicadesa les dones embarassades, fem silenci i anem amb compte davant un nadó, etc.

Què és el que la mirada atenta ha vist en aquestes situacions? Almenys en part alguna cosa relacionada amb la *fragilitat*, la *cosmicitat* i el *secret*.

L'increment exponencial del poder tècnic ha fet que comencem a percebre la fragilitat de la natura. Però, evidentment, la fragilitat és una característica de moltes altres coses i sempre acompanya allò que és humà. Parem atenció, per exemple, a allò que s'esdevé amb el que, en un sentit ampli, podem anomenar *institucions* —escoles, hospitals, sindicats, centres culturals i esportius, etc.—, el que s'esdevé amb la democràcia mateixa, que també es pot concebre com una institució. *Instituir* significa «donar principi a una cosa», fundar quelcom. En els exemples

Valors útils per a la Catalunya del futur

que acabo d'esmentar, les institucions són precisament la construcció d'una cosa que ha de facilitar determinats tipus d'acció i de projectes compartits –la transmissió cultural, la participació política, l'assistència sanitària, etc. En la nostra vida quotidiana tendim a actuar com si moltes d'aquestes institucions fossin grans i fortes «des de sempre», però la veritat és que també són fràgils –encara que no tant com els mortals que les creem. A falta de saba nova i de gent que renovi constantment el procés instituent, s'encarcaren i es petrifiquen; fins i tot poden anar en contra de la seva idea fundacional; decauen fins a la desaparició. En temps de *normalitat* és fàcil oblidar els *estats d'excepció* en què, de la nit al dia, es malmet tot un sistema de llibertats i tot el que en depèn. No cal que ens referim aquí a les malvestats de la història recent europea en què el bel·licisme i el racisme genocida han obert abismes espantosos. A un altre nivell, tots hem estat testimonis de la fi d'alguna institució o d'alguna organització que, temps enrere, quan érem joves, no pensàvem que es pogués eclipsar mai. La percepció de la fragilitat de les institucions ens fa més responsables. Saber, per exemple, que la democràcia no és una possessió caiguda del cel sinó una tasca que hem de realitzar amb un esforç continuat, canvia molt la visió de les coses. Aquesta percepció de la fragilitat també condueix a un respecte més gran.

Quelcom de semblant s'esdevé amb les creacions artístiques. Si aconseguíssim deslliurar-nos del mercantilisme abassegador de l'art, ens trobaríem igualment amb el fet que hauríem de custodiar i preservar teles, escultures i construccions arquitectòniques.

Fragilitat de la vida humana: evidentment, el respecte a la persona té bastant a veure amb la seva fragilitat, la qual no és exclusiva del nou-nat i, encara que no sigui tan extrema com la d'aquest, ens acompanya durant tota la vida. A la mercè de l'infortuni, de la violència gratuïta, de les malalties, la fragilitat humana es mostra ja en la nostra mirada: oberts ara els ulls i, després de breus instants, tancats per sempre. Tracte respectuós a altri per la seva vulnerabilitat; paraules i gestos continguts o amables... És obvi que, només per la seva vulnerabilitat d'allò que és humà, aconseguixen tenir efecte la grolleria, la burla i la vio-

lència. Tan important és aquest tret de la vulnerable fragilitat, que cal considerar-lo entre els més importants en la definició d'allò que és humà: capacitat de ser ferit, de sofrir, de passivitat –en sentit literal. No és només la ferida física, perquè el plor, el desconsol i l'aflicció provenen també de les ferides i del dol de l'ànima. La mirada atenta, captant aquesta vulnerabilitat, condiciona un tracte adequat, vigilant i alerta tant per no ferir com per no furgar en ferides encara no cicatritzades.

I, una vegada més, què dir de la fragilitat d'aquest petit món nostre anomenat Terra? La idea de la petitesa de la nostra llar terrestre és molt antiga. Una de les seves versions –segons la meva opinió, la més bella i sorprenent– és el viatge mític d'Etana al cel, una llegenda sumèria arcaica. Etana es desespera en veure's sense descendència i sense un hereu que pugui continuar la seva dinastia. El déu Shamash, commogut per la pregària d'Etana, li suggereix travessar les muntanyes fins arribar a un indret on l'àguila malferida jeu dins una fossa. Etana efectua la travessa i presta socors a l'àguila. A canvi, aquesta l'ajuda a arribar fins al punt més alt del cel, on hi ha la planta de la procreació. A mesura que, remolcat per l'àguila, Etana ascendeix, la terra i el mar es presenten cada vegada més menuts als seus ulls, primer, la terra com una muntanya i el mar com un torrent, després, el mar com una cleda d'animals i la terra com una parcel·la..., fins que arriba un moment en què Etana, no albirant ja ni terra ni mar, demana a l'àguila que l'acompanyi de nou a la ciutat.

Vet aquí el que ens ensenya: petitesa, sensació d'estar-se allunyant massa de la llar, por i desig de tornar a casa. El nostre lloc no és a l'espai exterior. Encara avui, malgrat els viatges i les estacions espacials i les nombroses obres literàries i cinematogràfiques relacionades amb la vida i les aventures a l'espai, sabem que la nostra única llar és aquí, a la Terra i sota el cel. La fascinació per l'espai i pel descobriment de nous móns no ha canviat el nostre sentiment que la llar de l'home és només una. Al coneixement modern de l'estructura del sistema solar i de les dimensions de la Terra, i també al coneixement de les increïbles distàncies intergalàctiques, s'hi han d'afegir les fotografies del nostre habitacle preses des de l'espai i les declaracions de molts astronautes

Valors útils per a la Catalunya del futur

que coincideixen a assenyalar l'experiència emocionant de percebre la «bellesa, petitesa i fragilitat» de la Terra; gairebé com una actualització del mite d'Etana.

Vulnerabilitat de les persones humanes, vulnerabilitat dels animals, fragilitat de les nostres institucions, fragilitat de les obres d'art, fragilitat del nostre petit planeta (o vulnerabilitat de Gaia)...

Precisament, el significat del mot *cosmos* és «ordre», i es diu de l'univers en tant que presenta una ordenació magnífica consistent en el fet que els centenars de punts lluminosos descriuen, amb un moviment uniforme, trajectòries circulars. Així doncs, *còsmic* és equivalent o molt proper a *harmonios, ordenat, equilibrat, ajustat*, etc., i té un ús com a adjectiu (s'atribueix a coses i a situacions) que passa a substantiu quan s'assigna a l'univers a causa de la seva aparença tan singular, harmoniosa i ordenada. Hi ha pocs adjectius tan positius com aquest, cosa que es fa perfectament palesa quan es fa esment del seu antònim: *caòtic* (junt amb el substantiu *caos*). Etimològicament, *caos* significa «abisme», i es va utilitzar en alguns escrits de la literatura grega per indicar l'espai immens i tenebrós que existia abans de l'origen de les coses. Per fer referència al caos s'empra la imatge de l'abisme i les seves circumstàncies: caiguda, falta d'orientació i d'un punt on aferrar-se, impossibilitat total d'acció, foscor, etc.

Ara bé, heus aquí que la idea de cosmicitat també és adequada per definir la *dimensió tècnica de la condició humana*. Partim de l'evidència que no només som capaços d'atendre (admirar, agrair i respectar) allò que se'ns presenta com a còsmic, sinó que tenim la capacitat d'*ordenar*, de *produir*, de *cosmocitar*, la qual cosa, en aquest sentit, ens permetria parlar de l'ésser humà com un ésser *cosmopoiètic* (literalment, «faedor de cosmos»). L'ésser humà és capaç de modificar substancialment el seu entorn, *ordenant i forjant situacions còsmiques* –la casa, la ciutat o la terra de conreu no són exemples d'ordenacions, de cosmicitats? L'activitat tècnica és la creació d'un ordre amb una determinada finalitat: la casa per disposar d'un espai per al recolliment, el descans i la intimitat; la ciutat per facilitar els intercanvis econòmics i culturals; les terres de conreu per assegurar la subsistència, etc.

Segons com s'entengui, la idea de *cosmopoiesis* pot incloure moltes activitats humanes. Un exemple especialment privilegiat és el de la medicina. Els grecs ja havien entès la salut com un estat d'harmonia, la malaltia com un desequilibri i la medicina com una tècnica per restablir l'equilibri perdut. Però els grecs no només parlaven de la salut del cos, sinó també de la de l'esperit; d'aquí la seva expressió tan coneguda de «cura de l'ànima». L'ànima, com el cos, es desequilibra quan un dels seus elements o una de les seves parts hi és de més o, al contrari, de menys. La medicina del cos i la cura de l'ànima miren de restablir les coses donant-los la mesura justa, cercant la proporcionalitat, l'equilibri, la cosmicitat. La cura de l'ànima també s'anomenava *filosofia*. Per això, més que una sèrie de teories i de sistemes explicatius de la realitat, la filosofia s'ha d'entendre com una manera d'orientar la nostra vida, d'ordenar-la, de fer-la més harmònica. El saber filosòfic respondria a la pregunta *com hem de viure?*, en el sentit de *com podem assolir una vida justa i harmoniosa?*

A part d'aquests dos exemples tan emblemàtics, hi ha multitud d'altres activitats cosmopoietiques, algunes de tan simples com l'agençament d'estris a la cuina o de llibres a la biblioteca, i d'altres de més abstractes i complexes com ara la política i les lleis, que cerquen posar en ordre la vida col·lectiva. Ara, però, parem l'atenció a les activitats pròpiament tècniques (construir, fabricar, conrear, etc.).

Hi ha quelcom que caracteritza molt especialment els ordres de creació humana i que no apareix de la mateixa manera en els ordres naturals. Totes les cosmicitats fetes per l'ésser humà estan sotmeses al desgast, a la decadència i a la desaparició. Encara que la realitat entera de l'univers tingui la mateixa sort a causa del principi d'entropia, el que nosaltres *experimentem* més és la decadència d'allò que és humà; totes les nostres creacions porten la marca de la nostra condició *mortal*. Des del primer dia, la vida està amenaçada per la mort i, en el millor dels casos, l'envelliment es produeix gradualment i la mort arriba quan s'ha viscut ja durant un cert temps. I no només nosaltres, les persones, sinó que tot el que és humà està sotmès al desgast del temps: s'esquerden els murs, s'arna la roba, s'oxiden i es desgasten els utensilis... Atès que

Valors útils per a la Catalunya del futur

la realitat comporta decadència i desgast, l'ésser humà no només ha de crear i construir cosmicitat, sinó que també ha de procurar *mantenir-la*. Cal reemplaçar les teules, reparar les màquines, protegir els vidres, rentar-nos la cara (també hi ha qui usa *cosmètics*, encara que molts cops dissimulen més que reparen, per la qual cosa s'haurien de dir més aviat *dissimuladors*). El pagès pren un tros de terra erma, talla i arrenca els matolls, aparta les pedres, llaura les feixes, planta ceps i, així, aconsegueix un vinyar, però sap prou bé que després d'aconseguir aquest primer ordre s'haurà d'esforçar a mantenir-lo, ja que les pluges faran solcs al terra, creixeran les «males herbes» i caldrà podar cada any els ceps. Per tot això, el pagès haurà de recórrer regularment el mallol per cuidar-lo. Una gran part de les nostres energies l'hem de gastar en una lluita constant contra la decadència –el mític Cronos, personificació del temps, devora els seus fills. Doncs bé, la tècnica és una mena de resistència al desgast del temps. La verticalitat del món construït, com la verticalitat de la vida, està amenaçada per l'esfondrament i la caiguda –«al final, tot cau», deia un vell pastor. Per això ens hem d'esforçar a mantenir-nos en peu i a mantenir en peu les coses: el mortal i les seves obres. (Pel que fa a les nostres obres, s'està produint un canvi important des del punt de vista tradicional: els productes, les fabricacions i les construccions de l'*homo faber*; tot i ser peribles, ho havien estat molt menys que la curta vida dels seus autors, mentre que, en l'actualitat, cada vegada és més gran la quantitat de productes tècnics que resulten molt poc duradors. Sembla que la tècnica estigui abandonant la seva lluita secular contra el temps per esdevenir-ne l'aliada!)

Voldria apuntar dues consideracions més sobre el tema del declivi. La primera és: per què els éssers humans ens esforcem a continuar ordenant si, en última instància, totes les cosmicitats estan condemnades a desaparèixer? La resposta és una mica òbvia: ens esforcem a ordenar i després a mantenir el que hem ordenat perquè, *mentre aquesta cosmicitat es mantingui, donarà fruits* –el vinyar donarà raïm, i el raïm, vi; les cases aixoplugaran; els vehicles donaran la possibilitat de transportar mercaderies; les institucions, serveis, etc. Encara que sigui independent, cal afegir un factor relacionat amb la dimensió religiosa: l'ésser

humà experimenta satisfacció i joia davant allò còsmic (davant els cosmos que se li presenten i que ell mateix construeix) pels fruits que n'obté, però també pel simple fet de trobar-se en una situació harmoniosa, que pot conduir-lo a *esperar una cosmicitat lliure de tota amenaça i decadència*. L'esperança religiosa té a veure amb això, amb el que sabem que és fugaç i que, tanmateix, voldríem etern.

El vell llenç d'un pintor es pot respectar per la seva fragilitat, però també, naturalment, per la seva bellesa i la seva harmonia. Així, per exemple, comparteixo l'admiració per un dels darrers quadres de Rembrandt, *El retorn del fill pròdig* (1669), que es troba a l'Ermitage de Sant Petersburg. M'emociona la forma de tractar el tema. A diferència d'un altre que l'artista va pintar en la seva joventut, el protagonista d'aquest quadre no és el fill sinó el pare, que acull en els seus braços el jove esparracat, la misèria del qual queda del tot absorbida en l'abraçada. Claroscurs extraordinaris i una llum que inunda el rostre del vell, que abaixa la mirada. Desconec la quantitat de coses que un bon crític d'art podria comentar d'aquest quadre, però estic segur que un dels seus valors principals és l'harmonia que expressa, la convergència, al seu torn, de diverses harmonies: la cromàtica, la de les llums i les ombres i, sobretot, la de les figures del pare i el fill. El meu respecte és envers aquesta bellesa harmoniosa excel·lent, la sublimitat d'aquesta bellesa. Davant ella el meu esperit s'inclina.

El respecte a la cosmicitat dimana d'aquests dos focus: *la bellesa i l'aliança amb la vida*, la bellesa de la cosmicitat o la cosmicitat de la bellesa i l'aliança que la cosmicitat manté amb la vida.

Per al que vull indicar em sembla adequat el mot *secret*, però també *misteri*. Ambdós remetent a allò ocult i que no es pot conèixer; el secret té el matís de ser quelcom separat, reservat curosament. El fet d'haver optat preferentment per *secret* no és perquè *sàpiga* que hi ha *algú* que el guardi, ja que potser no hi hagi *ningú*...

Hi ha quelcom com un secret en les persones i també, en segons quines coses i situacions de la vida, quelcom com una pregonesa insondable o un sentit inassolible. Per justificar aquesta idea ens hem de referir als límits del coneixement; però aquesta qüestió no és purament

Valors útils per a la Catalunya del futur

epistemològica, ans també, per dir-ho d'alguna manera, és ontològica, és a dir, no es tracta només d'*opacitat gnoseològica* ans també de *riquesa ontològica*.

Secret i misteri no signifiquen el mateix que *problema*. El problema pot ser resolt, mentre que el secret i el misteri, tal com els emprem aquí, mai no seran objecte de resolució. El problema és quelcom objectiu, en el sentit quasi literal d'*estar davant*, de *fer front*; en canvi, el misteri i el secret són més aviat quelcom que ens afecta individualment, que ens implica, i respecte del qual ens trobem compromesos.

Naturalment, trobem un altre exemple privilegiat en l'experiència d'altri: si realment no el prenem com a objecte sinó com a persona, la seva *presència* ens ateny (no és només que nosaltres la puguem mirar, és sobretot ella la que, mirant-nos, ens interpel·la i ens abraça). La presència d'altri guarda un secret. És clar que una mirada poc atenta sempre pot degradar la presència i el misteri rebaixant-los a un pur problema o ni tan sols això.

28

El secret no es troba només en altri, sinó també en un mateix, en el més profund d'un mateix, en la immensitat íntima. Algú podria dir –i ser cert– que s'entén del tot a si mateix o que és totalment transparent respecte de si mateix? El més pregó de l'ésser humà, allò que també s'ha anomenat *ipseïtat*, guarda un secret, un secret en el millor dels casos detectat però mai dilucidat absolutament. El respecte no gosa mirar cara a cara la seva ipseïtat, per això s'accontenta, com els presoners de la caverna, amb la visió de la seva imatge reflectida. Penetra una mica en l'esfera de la ipseïtat, però no li està permès penetrar fins al centre, perquè el centre és veritablement un altre. Ja hem dit que, per tal d'evitar malentesos, no convé abusar del mot *sagrat*. Tanmateix, aquí treu cap perquè la característica fonamental d'allò sagrat consisteix, com el secret, en el fet de *ser a part*, de constituir un *món separat* pel fet d'estar investit d'un *sabor intangible*. Allò sagrat implica una «ruptura de nivell ontològic» i fa referència a una transcendència més enllà de la seva expressió immediata en un objecte o un indret. Un nivell ontològic nou com aquest suposa en allò sagrat un gènere de realitat més consistent i ple que les realitats que coneixem del món profà. Allò que és a

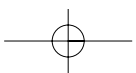
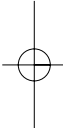
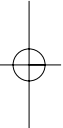
part no cal que estigui lluny, sinó que pot estar en aquest mateix món, però fins i tot aquí és una altra cosa. *Sagrat* és un altre nom del secret.

El secret i el misteri del món, de les coses simples, de les persones, d'un mateix, ens obliga a adoptar una actitud de respecte. Respecte per allò que no arribem a conèixer, respecte per allò que es manté com a secret i que constitueix la densitat autèntica de l'alteritat, dels altres i de nosaltres mateixos.

Un cop feta la caracterització d'aquests tres trets, i ja amb una mirada més de conjunt, podem fer, finalment, algunes observacions: d'anuvi, que *fragilitat*, *cosmicitat* i *secret* són termes expressament *vagues*, tot i que aquesta vaguetat és més una virtut que un inconvenient. La realitat és massa rica per voler tancar-la entre reixes de rígides determinacions. A més, encara que els trets ho són de les coses, el subjecte que els percep també els configura. La mirada atenta és configuradora, així que com podem limitar amb precisió l'univers del respecte? Això voldria dir, si fa no fa, limitar la nostra capacitat d'atendre. Tampoc no hem d'oblidar que en cap moment no hem pretès dir que no existeixin altres trets relacionats amb el respecte diferents dels que hem esmentat. El que sí que hem afirmat és que aquests tres trets sí que hi estan relacionats.

Fragilitat, cosmicitat i secret es donen plenament en l'ésser humà, per això s'entén que el respecte s'adreci especialment a les persones, i fins i tot que alguns autors l'hagin restringit només a aquest àmbit. Però hem vist que els trets esmentats també es poden atribuir a animals, a coses i a situacions de maneres diferents, potser amb diferents gradacions i no necessàriament els tres a la vegada.

En el centre del respecte –i també d'una teoria del respecte– se'ns mostra una estructura dual: d'una banda, el moviment de la mirada atenta i, de l'altra, la profunditat de la realitat mateixa, expressable a vegades amb els termes esmentats. El respecte és una de les millors concrecions de la riquesa de la situació humana.



Conferència ***«El valor de la veritat»***

Ferran Sáez

Filòsof i professor de la Universitat Ramon Llull
(14 d'octubre de 2008)

Presentació

Miquel Calsina

Director de la revista *VIA* del CEJP

Benvinguts, en nom del Centre d'Estudis Jordi Pujol i de la Fundació Lluís Carulla, a la segona conferència d'aquest cicle de xerrades que porta per títol «Valors útils per a la Catalunya del futur» i que va començar la setmana passada amb una conferència del professor Josep M. Esquirol sobre el valor del respecte.

Avui ens parlaran, ni més ni menys, que del valor de la veritat, una qüestió de gran envergadura, sens dubte, que ha ocupat molts filòsofs, moltes persones vinculades a l'àmbit del pensament social, del pensament polític, del pensament científic i també del pensament religiós. Per parlar-ne tenim el plaer de comptar entre nosaltres amb l'amic i professor Ferran Sáez i Mateu, doctor en Filosofia a la Universitat de Barcelona i professor titular de la facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Ramon Llull. Sáez ha estat director de l'Institut d'Estudis Polítics Blanquerna i creador i coordinador del programa de doctorat Política, Mèdia i Societat, així com del postgrau de Comunicació Política i Relacions Institucionals de la mateixa Universitat Ramon Llull. D'altra banda, col·labora habitualment i regularment en diversos mitjans de comunicació com el diari *Avui*, *La Vanguardia*, el

Valors útils per a la Catalunya del futur

setmanari *El Temps* o l'emissora Catalunya Ràdio. També pertany a consells assessors de revistes de pensament contemporani com *VIA* –la revista del CEJP–, la revista *Transversal*, i durant una colla d'anys va formar part de l'equip editorial de la revista *Idees* del Centre d'Estudis de Temes Contemporanis.

D'entre el nombre molt considerable d'obres que ha escrit el professor que ens acompanya en aquesta tribuna, crec que és important destacar, per exemple, *Assaig de pensament polític*; *La invenció de l'home*, que va ser premi Pere Calders l'any 1996; *El crepuscle de la democràcia*, premi Josep Vallverdú del 1998; *Dislocacions*, premi Joan Fuster del 1999; *Què ens passa*, publicat a la col·lecció «La mirada» d'Editorial Proa el 2003; *Comunicació argumentació*, publicat a la col·lecció «Papers d'estudi» de la Facultat de Comunicació de Blanquerna el 2003; i, més recentment, *La participació política*, publicat i editat per la Universitat Oberta de Catalunya el 2007. Al llarg d'aquest 2008 Sáez ha publicat dues obres més que és bo subratllar: *Valors i mitjans de comunicació*, que podem trobar a la col·lecció finançada precisament per la Fundació Lluís Carulla i ESADE, i l'assaig de pensament polític *Els bons salvatges*, que publica Editorial Mina a la col·lecció «L'Arquer» i que ha sortit al mercat aquest mateix mes de setembre. En aquest darrer llibre, que és pràcticament una novetat, Ferran Sáez fa una deconstrucció –un desemmascarament, podríem dir– del paper de determinades utopies polítiques que han volgut tenir el monopoli d'algunes explicacions de tot plegat durant el segle xx. Considero que en aquest intent de desemmascarar utopies, el professor Sáez fa d'alguna manera un exercici d'aproximació al tema que ens ocupa avui, que és la veritat.

Sense més preàmbuls, passo la paraula al professor i amic Ferran Sáez.

Conferència

Ferran Sáez

Filòsof i professor de la Universitat Ramon Llull

1. *Veritat en un sentit col·loquial i veritat en un sentit filosòfic*

En general, els nens de dos o tres anys utilitzen només conceptes denotatius —és a dir, els que designen coses que es poden assenyalar amb el dit—: parlen de peres i de pomes, per exemple, i en fan judicis de valor elementals («m'agraden», «no m'agraden», etc.). És molt estrany que facin servir amb propietat termes com *susceptibilitat*, *incongruència* o *retroalimentació*, i no només perquè són poc usuals o difícils de pronunciar, sinó perquè són abstractes —és a dir, no denotatius. Encara seria més rar que hi afegissin un judici de valor del tipus: «la susceptibilitat és preferible a la mera desconfiança». De fet, per raons òbvies, és ben bé impossible que un infant d'aquesta edat sigui capaç d'entendre correctament l'enunciat anterior.

En canvi, el mateix nen utilitza aviat un concepte infinitament més complex que tots els que hem esmentat: es tracta de la noció de «veritat». Diu, per exemple, «és veritat que em dic Pau», «no és veritat que ara estigui plovent» o altres enunciats per l'estil. Si li preguntem —jo mateix vaig fer aquest petit experiment en el seu moment— què vol dir *veritat*, emprarà, inexorablement, fórmules recursives com ara «que és així *de debò*» o, més laconicament, «que *ha passat*». De fet, utilitzarà expressions que considera semànticament equivalents a la noció de veritat i, en conseqüència, acabarà dient que «és veritat... allò que és veritat». Un adult que no disposi d'una terminologia filosòfica específica podrà sofisticar una mica més la resposta, però, al capdavant, també acabarà sent recursiva. És a dir, afirmarà que una cosa és veritable «quan ha estat *comprovada*», per exemple, però quan se li preguntí què significa *comprovar* dirà alguna cosa semblant a «veure si una cosa és veritat o no». Per tant, el raonament recursiu és exactament el mateix, tot i que l'ús d'una terminologia més acurada pot suggerir el contrari.

Valors útils per a la Catalunya del futur

Arribem d'aquesta manera a una petita –però important– aproximació prèvia al problema: l'ús col·loquial i espontani del terme *veritat*, l'habitual en una conversa qualsevol, té ben poc a veure amb el sentit que li atorga la filosofia o la ciència positiva. Fins i tot en el si del saber científic, *veritat* vol dir una cosa en el context de les ciències formals com la lògica o la matemàtica, i una altra de substancialment diferent en l'àmbit de les ciències empíriques. En el si d'un sistema formal axiomàtic, per exemple, els axiomes no estan sotmesos al principi de bivalència i, en conseqüència, no són ni vertaders ni falsos.

D'altra banda, resulta important subratllar que la noció de veritat ha experimentat evolucions substancials al llarg de la història, que, a més, no han estat compartides ni assumides de la mateixa manera per totes les cultures. Més endavant veurem que aquesta innegable *historicitat* de la noció de veritat es pot interpretar de diverses maneres, una de les quals porta a un relativisme extrem i paralitzador. El terme grec *aletheia*, el terme hebreu '*emunah*, el terme llatí *veritas*, etc., es poden traduir correctament per «veritat», però no volen dir el mateix en absolut. La qüestió no és cap postilla hermenèutica més o menys subtil, sinó que no volen dir el mateix en un sentit literal. Per als grecs de l'època presocràtica, el terme *aletheia* fa referència a allò que abans era ocult i que algú ha desentranat; per tant, equivaldria no tant a «veritat» en el sentit actual sinó a allò que habitualment entenem per «descobriments». El terme hebreu '*emunah* fa referència –si més no en el sentit clàssic– a la confiança en una determinada afirmació, així com a la fidelitat a un enunciat previ a què s'atorga un rang epistemològic superior. En conseqüència, el contrari de *veritat* no seria *falsedat*, sinó quelcom semblant a *decepció*. La *veritas* escolàstica és quasi equivalent al terme *adequatio*, és a dir, a la concordança d'un determinat fet amb un determinat segment lingüístic. Aquesta *veritas* no concorda tampoc amb la noció cartesiana de veritat, ni aquesta amb la *Warheit* de Heidegger, etc.

En definitiva, quan parlem de *veritat* hem de tenir en compte, com a mínim, tres referents: *a)* el que contraposa el sentit col·loquial del terme al seu ús pròpiament filosòfic; *b)* el que subratlla la dimensió histò-

rica del concepte i fa que l'*aletheia* de la tradició grega, l'*emunah* de la tradició talmúdica, la *veritas* de la tradició escolàstica, etc., no siguin termes sinònims en sentit estricte; i c) el que, ja en la cultura occidental, estableix divergències importants en relació amb aquest concepte, que arribarien a l'extrem en la mateixa negació del concepte, ja sigui per la via de l'escepticisme pirrònic o del relativisme absolut. Aquest darrer punt és fonamental a l'hora de discernir si, en la nostra cultura, la veritat és o no un valor, i també quines en són les característiques més especials.

2. Del valor del dogma al valor de la veritat: història d'una tensió

Pel que fa a la noció de veritat, els occidentals constituïm una autèntica raresa. La majoria de cultures van néixer i fructificar entorn d'una gran resposta que tenia una funció més o menys *axiomàtica* –si se'ns permet l'expressió–: un mite fundacional, una revelació profètica, un decàleg, un llibre sagrat. Aquesta gran resposta constituïa una veritat inqüestionable; és a dir, en realitat es tractava d'un dogma –que, en sentit tècnic, no és un mer sinònim de *veritat*. La cultura occidental, ben al contrari, no neix a partir d'una resposta de caràcter dogmàtic sinó precisament d'una pregunta, inconcreta i molt general, que duu impresa un dubte explícit: *per què tot allò que ens envolta és com és?* El primer misteri, el dels presocràtics, és la natura. Es tracta d'una actitud estranya, ja que el dubte recau justament en l'evidència més immediata i indiscutible, en les coses que veiem i toquem, i no pas en els déus invisibles o en els relats sedimentats per la tradició. La primera impugnació a l'enigma consisteix precisament a renunciar a *una sola* gran resposta –en aquest cas, a les cosmologies i cosmogonies tradicionals, així com a la codificació literària dels mites realitzada per Homer i Hesíode– i a prendre partit per l'estranyesa d'un món ja definitivament incompreensible, un món que cal *refer* amb grans esforços conceptuals –els mateixos que acabaran donant lloc a la filosofia i a la ciència.

Així doncs, en l'acta fundacional de la cultura occidental, signada fa vint-i-cinc segles a Grècia, no hi consta cap veritat concreta, sinó *una*

Valors útils per a la Catalunya del futur

determinada actitud cap a la veritat. I és justament en aquesta acta fundacional on hi trobarem la idea de la veritat com a *valor*, que no té res a veure amb la idea de la veritat com a *fet*. La veritat és un valor perquè ens fa entendre el món que ens envolta i, en conseqüència, *ens millora*, per dir-ho amb una mica d'ingenuïtat. No és un valor –i aquí rau l'abisme quant a altres plantejaments– perquè es tracti de quelcom *rebut* sinó perquè ha estat *conquerit* amb les eines de la racionalitat humana i, de resultes, n'eleva la dignitat. Heus aquí el matís gegantí que guiarà la civilització occidental en els seus millors moments. Copèrnic rebutja l'astronomia ptolemaica per la mateixa raó que assumeix la geometria euclidiana: perquè la primera no resulta funcional a l'hora d'entendre la realitat, i la segona sí. En temps de Copèrnic, ambdós llegats són «antics» i, d'alguna manera, venerables, però això no hi té res a veure. Per tant, no es tracta d'acatar o de transgredir el llegat de la tradició, les seves «veritats rebudes». Aquesta dicotomia no forma part de l'esquema mental occidental, perquè aquest és aliè a la noció de *veritats rebudes* enteses com un valor en si mateix. Hi ha veritats i prou, sense cap altre matís, i el fet que hagin estat *rebudes* passivament o *conquerides* per un mateix resulta accessori. Les idees no es rebutgen perquè siguin noves o velles, o perquè formin part o no de la tradició, sinó perquè permeten o impedeixen una aproximació racional i plausible a la realitat que ens envolta. L'antiguitat o la novetat de les idees de Ptolemeu o d'Euclides no té res a veure amb l'actitud d'assumir-les o deixar-les de banda. La geometria d'Euclides, encara ara, al segle XXI, permet fer intel·ligibles les propietats d'un triangle, mentre que l'astronomia ptolemaica ja no ens ajuda a entendre la trajectòria dels planetes. Això és tot. Per tant, la resta de consideracions possibles resulten subsidiàries, o fins i tot supèrflues.

Des de la perspectiva occidental, la veritat és un valor *només en aquest sentit*. En canvi, en altres cultures, en altres temptatives civilitzadores, això no és ni ha estat així. En aquestes, la veritat també és un valor, però només en la mesura que està lligada a un determinat *origen* –un origen privilegiat, en general diví. Des de la perspectiva occidental, l'origen d'una veritat és important, però mai no en determina subs-

tancialment la naturalesa. Per il·lustrar-ho amb un exemple senzill: si un científic guanyador del premi Nobel afirma que dos i dos fan cinc o que un triangle té quatre costats, un escolar de sis anys pot respondre-li que s'equivoca, sense que això constitueixi ni tan sols una transgressió. A Occident, l'autoritat intel·lectual, l'*Auctoritas*, té un límit, que coincideix precisament amb la noció de veritat. En altres contextos culturals, passats i presents, això no era –ni és– així, ja que l'origen d'una afirmació preval sobre el seu contingut. Potser per això podem arribar a afirmar que, en determinats contextos culturals, el valor d'una afirmació no rau en la seva dimensió de veritat, sinó en la consideració que atorguem a qui la formula, en clau d'autoritat.

Les lleis de Newton són una veritat, però no un dogma. Aquesta distinció pot semblar trivial però és, ni més ni menys, la que explica la possibilitat del progrés de les ciències i, al capdavant, de la societat. Si demà mateix algú proporcionés una explicació més funcional i senzilla a determinats fenòmens físics –si algú fos capaç de fer més intel·ligible la gravetat mitjançant altres paràmetres, posem per cas–, el canvi no es rebria com una catàstrofe, ans al contrari. Ni tan sols se'n ressentiria la figura històrica d'Isaac Newton, que continuaria considerant-se un dels científics més importants de tots els temps. El motiu és que la visió de la veritat pròpia de la modernitat il·lustrada no és dogmàtica i atemporal, sinó que se situa en una dimensió històrica vagament *acumulativa*. I és justament aquí, com ja hem advertit al principi, on es pot activar la bomba de rellotgeria del relativisme extrem i de les actituds escèptiques que, en el seu paroxisme, tendeixen per inèrcia a entendre que el no-res és la resposta a qualsevol pregunta. És justament aquí on apareix l'ombra del nihilisme, que a vegades es manifesta en forma d'abúlia paralitzadora, i d'altres, en canvi, com a manifestació d'una compulsió destructiva, tal com ha explicat André Glucksmann.

Aquesta constatació ens situa, per tant, en el centre d'una tensió que és inexistente en altres contextos culturals. És precisament en el si d'aquesta tensió –incòmoda i alhora fructífera– on cal situar el problema de la veritat com a valor. La nostra història com a civilització ens ha mostrat en massa ocasions que entendre la veritat com a dogma té con-

Valors útils per a la Catalunya del futur

seqüències catastròfiques; també ens ha mostrat, però, que l'absència de la idea de veritat condueix a la inacció, a la confusió i, de manera inexorable, a la decadència. Ambdues constatacions són igualment importants, i per això estem parlant de tensió: no podem limitar-nos a prendre partit per una i menystenir l'altra, perquè aleshores ens veuríem abocats a la repetició d'errades velles i doloroses.

3. Les disfuncions polítiques associades al relativisme extrem

Qualsevol persona que tingui una certa familiaritat amb la història de la filosofia i de la ciència occidental, especialment a partir de la modernitat, pot constatar amb nombrosos exemples que la tensió a què hem fet referència no és en absolut una metàfora. Evidentment, en molt poques èpoques aquesta tensió s'ha transmutat en un veritable equilibri, perquè en general hi ha hagut moments en què s'ha tendit al dogmatisme, i d'altres a l'escepticisme, en una alternança més erràtica que pendular. Ara mateix, l'any 2008, aquesta estranya balança es troba clarament en un dels extrems: el d'un escepticisme banal i un relativisme acrític que, en determinades qüestions, resulta preocupant. Quan és meditat i elaborat conceptualment, l'escepticisme és sa i el relativisme pot constituir una vacuna efectiva contra la ceguesa que provoca l'etnocentrisme, per exemple. Però aquest no és el cas, ja que estem parlant d'una altra cosa: d'una societat que sovint renuncia a la idea de veritat des de la perspectiva trivial de la comoditat —és a dir, defugint la tensió que ha configurat la cultura occidental. Alguns filòsofs actuals, com Harry G. Frankfurt, denuncien que aquesta actitud té més a veure amb la viabilitat d'una societat que no pas amb tecnicismes epistemològics. Dit planerament: una societat que fa abstracció de la noció de veritat i, en conseqüència, la desactiva com a referent fonamental està abocada, com a mínim, a la confusió.

Com ja he argumentat en altres contextos, *complexitat* no vol dir el mateix que *confusió*. Les societats del segle XXI són innegablement complexes, però això no significa que siguin forçosament confuses. Són dues coses diferents. Actualment, el flux d'informació potencial a l'abast d'una persona qualsevol resulta inaudit. Es tracta d'un fet sen-

se precedents històrics i, per tant, no permet ni tan sols fer comparacions raonables amb altres contextos. Tot plegat ens situa davant un món complex, però de cap manera davant una entronització forçosa de la confusió. Cal que hi hagi una resistència contra això. És cert que buscant qualsevol paraula a Google sovint ens apareixen centenars de milers d'entrades de fiabilitat molt diversa. És cert també que quan el paradigma del saber era l'enciclopèdia de tota la vida, la de paper, les coses eren més segures. Recordem, però, que també eren més estàtiques i menys funcionals. Cal, doncs, que modulem la complexitat en un sentit positiu i que defugim la temptació d'agitar les aigües pantanoses de dades inconnexes i d'imatges descontextualitzades que sorgeixen d'Internet. No tot és igual de vàlid. No tot és igualment versemblant. No tot és fiable. A més, no totes les idees contribueixen a la convivència ni a la dignitat de les persones. Si no som conscients d'això, la viabilitat del nostre model civilitzatori té els dies comptats per una raó ben senzilla: resulta impossible establir un rumb, dirigir-se a un lloc concret. Sense el referent de la noció de veritat, tots els infinits rumbos possibles són igual de vàlids. Paradoxalment, això no genera una societat més oberta i crítica, sinó una societat més dubitativa i indecisa, que reacciona amb histèria davant determinats estímuls banals i, en canvi, roman paralitzada quan els problemes són reals i tangibles. Ara comprovarem que no estem parlant de cap referent quimèric.

El repte més greu a què s'afronten les societats avançades està relacionat amb el model energètic que cal seguir a llarg termini. Es tracta d'un problema que, per la seva naturalesa, no admet solucions improvisades, per tant, el que es comenci a fer —o a deixar de fer— ara tindrà una repercussió incerta i llunyana, que probablement ja no veurem. Podríem parlar d'*aposta*, però estariem forçant el terme. És cert que no podem determinar les conseqüències exactes d'una decisió a gran escala amb una perspectiva de cinquanta anys —que són, si fa no fa, dues generacions. Ara bé, també és cert que disposem de les eines de la racionalitat humana i que aquesta ens permet discernir, si més no, quins punts de partida resulten manifestament inviables i quins no. En un tema com aquest, sembla que la primera paraula la té la comunitat cien-

Valors útils per a la Catalunya del futur

tífica, i l'última, la responsabilitat política. En abstracte, aquest sembla l'esquema d'acció més assenyat i funcional. Ara bé, resulta que les coses no funcionen així. El responsable últim d'aquesta disfunció no és cap altre que l'absència d'una noció de veritat que tingui un paper regulatiu o, com a mínim, arbitral. En el moment que s'estableix una frontera fictícia entre la «ciència oficial» i una suposada «racionalitat alternativa», per exemple, la noció de veritat queda desactivada, entre parèntesis. En el moment que situem en un mateix pla epistemològic opinions basades en consideracions emocionals i estudis acadèmics que han costat molts anys de feina, el referent de la veritat s'evapora. De fet, deixa de tenir sentit. Des de la perspectiva del postmodernisme més radical, aquest fenomen no s'ha d'avaluar per força de manera negativa perquè foragita la vella inèrcia del dogmatisme, etc., com defensen, entre altres, Gianni Vattimo.

Tanmateix, l'escut contra el dogmatisme té una altra cara que no és tan agradable. És cert que pot evitar certes actituds molt perilloses històricament, però també sembla clar que en pot generar d'altres tant o més inquietants que les primeres, com la irresponsabilitat portada al límit. A nivell individual, aquesta actitud resulta simplement errònia, però quan té una dimensió col·lectiva, quan se situa en l'esfera política, l'errada pot tenir conseqüències molt més greus. Aquesta idea tampoc no és cap abstracció, perquè ens porta a determinats episodis relativament recents que convé recordar. N'esmentarem tres que fan referència a coses ben diferents: la negació de l'origen víric de la malaltia de la sida, el nou revisionisme històric i la politització de la filologia en el cas del català-valencià. Tot i que es tracta de temes molt diferents, tots tres tenen en comú una mateixa anomalia: haver relegat la noció de veritat a un segon pla en nom de determinats interessos, també diferents. En els tres casos això només ha estat possible gràcies a la distinció entre la ciència «oficial» i l'«alternativa», ja sigui en l'àmbit de la medicina o en el de la història o la filologia. Fixem-nos bé, doncs, que en tots els casos la disfunció no rau en un retorn al dogmatisme premodern, sinó justament en una aposta per un nou escepticisme relativista genuïnament postmodern. Mentre que l'escepticisme clàssic partia

d'una consideració epistemològica i, en general, se situava en uns paràmetres conceptuals molt sofisticats, l'actual constitueix una mera negació de la veritat científica en nom de consideracions no epistemològiques sinó ideològiques. Així doncs, el salt és qualitatiu i substancial, com veurem a continuació.

Fa uns anys, el president de la República de Sud-àfrica, Thabo Mbeki, es va fer ressò d'una mena de teoria conspiratòria segons la qual la sida no era una malaltia provocada per una infecció vírica, sinó «una simple manifestació de les desigualtats socials al món», que les multinacionals farmacèutiques havien manipulat i emmascarat per poder vendre els seus productes. Aquella teoria ridícula negava evidències científiques que s'havien anat acumulant des del 1986 i que s'havien corroborat i assumit per totes les universitats, tots els grans centres de recerca i totes les institucions sanitàries de prestigi del món. La pressió de la comunitat científica internacional va fer rectificar les declaracions de Mbeki, però el mal ja estava fet, perquè milers i milers dels seus compatriotes van deixar de fer servir el preservatiu i van recuperar pràctiques supersticioses que no tenien cap efecte a l'hora d'evitar el contagi.

Un altre exemple significatiu el trobem en la revifalla del revisionisme històric promogut pels sectors més recalcitrants del nacionalisme espanyol. S'equivoquen els que creuen que es tracta d'una reivindicació antiquada de certs episodis de la dècada dels trenta. No és això. Aquesta negació d'evidències històriques indiscutibles s'emmarca en una mentalitat genuïnament postmoderna, que utilitza el relativisme com a eina ideològica. Quan Pío Moa afirma que la Guerra Civil va començar el 1934, i no el 18 de juliol del 1936, està fent quelcom més concret del que podríem pensar, ja que està establint una jerarquia de valors en què la noció de veritat científica ocupa un lloc subsidiari. Les conseqüències immediates d'aquesta actitud poden semblar banals, però contenen una gran bomba de rellotgeria que es tradueix en la possibilitat de distorsionar el present a partir de la deformació premeditada del passat.

Finalment, tenim un exemple ben proper: la polèmica absurda sobre si la llengua de Joan Fuster i la llengua de Josep Pla són diferents, que va arribar al seu paroxisme a principis de la dècada dels noranta. Con-

Valors útils per a la Catalunya del futur

tradiant els coneixements de *tots* els filòlegs del món, es va arribar a afirmar que el valencià no era una variant dialectal del català, sinó una llengua que provenia directament del llatí i... de l'àrab (!?). Aquesta negació d'una veritat científica que mai no havia estat qüestionada per cap departament universitari ni per cap expert en filologia romànica va acabant donant lloc, però, a determinades institucions sufragades amb diners públics.

4. El valor de la veritat: una herència de la modernitat il·lustrada (conclusions)

En aquest punt convé que recuperem el que hem dit al començament de l'exposició: no és el mateix fer referència a la veritat en un sentit col·loquial que acostar-nos al problema emprant conceptes filosòfics més depurats i, sobretot, sent conscients de les variacions històriques que ha experimentat. Encara que pugui semblar el contrari, aquesta és la barrera més efectiva contra un relativisme que s'aprofita, precisament, de les incongruències que conté la noció col·loquial de veritat. En canvi, des d'una perspectiva que tingui en compte les aportacions de la història de la filosofia, sí que es pot defensar el valor de la veritat sense recaure en dogmatismes premoderns ni en altres ingenuïtats epistemològiques i, a la vegada, sense aproximar-se al carreró sense sortida del relativisme extrem o de l'escepticisme paralitzador.

Som occidentals del segle XXI, hereus de la modernitat il·lustrada. Aquesta és la nostra condició històrica. Venim d'on venim i, per tant, coneixem perfectament les conseqüències d'apostar per la veritat entesa com a dogma intocable, però també les d'assumir-ne les impugnacions del relativisme extrem. Ambdós extrems han donat lloc sistemàticament a episodis inquietants. Quin ha de ser el valor precís que atorguem a la veritat? *El d'una consciència de fallibilitat que necessita autotranscendir-se*. Aquesta fórmula pot semblar una mica críptica, però en realitat és molt fàcil d'entendre. Recull el fil conductor del pensament modern, des de René Descartes, al segle XVII, fins a pensadors dels nostres dies com Stephen Toulmin, passant per Kant i la majoria de filòsofs occidentals de biaix il·lustrat. D'alguna manera, configura el

mínim comú denominador d'una actitud intel·lectual que té una traducció civilitzatòria molt concreta. Renunciar-hi equival a impugnar, directament, la idea central i fundacional de l'Occident modern, la que arrenca amb l'obra de Descartes, que, a la primera part del *Discurs del mètode*, diu: «Des de la meva infantesa vaig ser educat en l'estudi de les lletres, i com que m'asseguraven que amb elles es podia adquirir un coneixement clar i segur de tot allò que és útil per a la vida, sentia jo un vivíssim desig d'aprendre-les. Però tan aviat com vaig acabar els estudis [...] vaig canviar completament d'opinió».

L'acta fundacional de la modernitat està presidida per quelcom pitjor que un dubte: parteix directament d'una decepció. Però aquesta no es resol en la consumació de l'escepticisme i del relativisme que l'acostuma a acompanyar, sinó justament al contrari. És l'inici d'una construcció que prendrà com a referent principal la consciència de la fallibilitat i la consciència segons la qual aquesta necessita autotranscendir-se per superar l'abúlia escèptica. D'aquesta manera, la ruptura amb el dogmatisme premodern no coincideix amb l'inici d'un nou escepticisme sinó amb una reestructuració severa de la noció medieval de veritat. Nosaltres som hereus d'aquesta consciència de fallibilitat, però també de la convicció que resulta insuficient. A més, com no podia ser d'altra manera, hem après algunes coses que provarem de subratllar a mode de conclusió (hi ha poques coses més «conclusives» que les lliçons històriques, especialment quan són doloroses).

La mera contraposició de *veritat* i *mentida* pertany al registre col·loquial i no permet tractar seriosament aquest problema sense caure en paradoxes o en contradiccions flagrants. Des de la modernitat il·lustrada, el que cal contraposar són les idees que tenen un fonament racional amb les que només parteixen de prejudicis, creences irracionals o consideracions purament emocionals. Històricament, l'absència d'aquest criteri de demarcació ha tingut –i continua tenint– conseqüències funestes. La veritat ha de constituir un valor en aquest sentit precís, no en d'altres que ens farien retrocedir a perspectives premodernes.

La ciència s'equivoca sovint (en cas contrari, no podria experimentar cap avenç!), però és preferible a la superstició, en totes les seves

Valors útils per a la Catalunya del futur

múltiples accepcions. D'altra banda, en cas de conflicte, cal que hi hagi un referent *socialment* consensuat i *epistemològicament* sòlid –subratllem els adverbis perquè, en realitat, es tracta de dues coses ben diferents. En una societat tan complexa com la nostra sorgeixen dissensions de tota mena, i si no existís un referent comú, la possibilitat de resoldre-les constructivament seria impensable. En tot cas, és evident que ara mateix sura en l'ambient un escepticisme banal i un relativisme acrític que, en comptes de tancar conflictes, els emmascara o els transforma en conflictes diferents. Per això la veritat és alguna cosa més que un assumpte abstracte dels filòsofs: té una dimensió política que ja va preveure el mateix Plató. En la mesura que vivim immersos en un context cultural de sobresaturació informativa, aquesta dimensió és més important que mai.

Des de la perspectiva moderna i il·lustrada, resulta lícit impugnar críticament *qualsevol* idea. Aquesta és l'essència del *sapere aude* kantiana. Ara bé, com ja hem apuntat abans, aquesta actitud no ha de conduir forçosament a un relativisme paralitzador, estèril i, al capdavant, alienant. Això és el que no ha entès un cert pensament postmodern. No és el mateix relativitzar els hàbits alimentaris o la manera de vestir de les diferents cultures, posem per cas, que la noció de democràcia o el valor intrínsec de la vida humana. En el primer cas, som davant d'un exercici intel·lectual molt sa que ens allunya de la temptació de l'etnocentrisme. En el segon, en canvi, prenem partit per una actitud literalment autodestructiva i, per tant, estúpida. En aquest sentit, el valor de la veritat coincideix amb el valor que atorguem a la dignitat de les persones. I aquesta –convé dir-ho amb tota la vehemència que calgui– no és negociable.

Conferència
«El valor de l'excel·lència, la creativitat
i la innovació»

Beth Galí

Arquitecta i presidenta del FAD
(21 d'octubre de 2008)

Presentació

Joan Guitart

Secretari general del Centre d'Estudis Jordi Pujol

Bona tarda, senyores i senyors. En nom de la Fundació Lluís Carulla i del Centre d'Estudis Jordi Pujol els volem agrair la seva assistència a aquesta conferència que, com saben, forma part del cicle titulat «Valors útils per a la Catalunya del futur». Fins ara s'han celebrat les dues primeres conferències, «El valor del respecte», a càrrec del professor Esquirol, i «El valor de la veritat», a càrrec de Ferran Sáez, i avui correspon a Beth Galí pronunciar la conferència «El valor de l'excel·lència, la creativitat i la innovació».

Al nostre país, en nombroses ocasions, ens hem identificat i ens hem presentat a través de les persones que han excel·lit. Sempre hem explicat que Catalunya és un país d'artistes importants, de bona arquitectura, de bona literatura –com es va demostrar a la Fira de Frankfurt l'any passat– i de tantes i tantes personalitats i intèrprets que han permès donar a conèixer el país i donar-li, alhora, la importància que té. Nosaltres pensem que els valors i l'excel·lència configuren el teixit ètic i moral d'un país i contribueixen a donar força a la seva personalitat.

Per parlar de l'excel·lència necessitàvem una persona que la simbolitzés, com és el cas de Beth Galí. En primer lloc, excel·lència vol dir

Valors útils per a la Catalunya del futur

voluntat d'esforç, de treball i de rigor amb un mateix, i a la vegada sentit crític. Aquestes són qualitats que té Beth Galí. Com vostès saben, ha estudiat la carrera de piano, és arquitecta, ha estat arquitecta municipal al Servei de Projectes i Elements Urbans de l'Ajuntament de Barcelona, ha estat membre del jurat d'avaluació a l'escola Delf d'Holanda, professora convidada al Workshop de l'Acadèmia d'Arquitectura de Rotterdam, a l'Escola d'Arquitectura de Lausanne, a la Facultat de Belles Arts i Arquitectura, també de Rotterdam; és professora d'Urbanística a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, membre del jurat del Prix de Rome, professora visitant a la Harvard University Graduate School of Design, membre del Fòrum Catalunya Demà, membre de la Comissió de Qualitat de l'Ajuntament de Barcelona, presidenta de la Fundació i de l'espai met.room, presidenta del Foment de les Arts i del Disseny (FAD) des de l'any 2005, i ha rebut la Creu de Sant Jordi i la condecoració Chevalier de l'Ordre des Arts et des Lettres.

Galí també és autora de molts projectes reeixits, com ara la Biblioteca Joan Miró, una biblioteca de Milà, la Ciutat de la Justícia de Barcelona i el Museu Sachsenhausen. A la vegada, actualment està treballant en una sèrie important de projectes i d'obres, com la remodelació del parc de Joan Miró.

Així doncs, per a nosaltres és un honor i una satisfacció que estigui avui entre nosaltres. Moltes gràcies.

Conferència

Beth Galí

Arquitecta i presidenta del FAD

Gràcies, Joan. No sé si has exagerat una mica o si has afegit alguna cosa en aquest currículum, però m'ha semblat realment exagerat. Moltes gràcies, estic molt agraïda per la invitació i la presentació.

L'experiència al FAD ha estat una de les activitats d'aquests quaranta anys de carrera professional entre el disseny i l'arquitectura que més

m'ha apassionat. Mai no havia pogut copsar exactament el significat i l'impacte que tenen les nostres professions a Catalunya, i aquests quatre anys m'han donat la possibilitat de poder mesurar en quin moment ens trobem, cap on anem. En aquest sentit, des del FAD hem desenvolupat un programa organitzat en cinc grans línies a partir de les quals es deriven una sèrie de projectes encaminats a cercar i a canalitzar l'excel·lència i el bon fer de les nostres professions, principalment en l'àmbit del disseny i de l'arquitectura.

Per tal de contextualitzar els dos temes que desenvoluparé amb més deteniment, voldria introduir, a grans trets, el contingut de les línies de treball principals que hem desenvolupat aquests darrers anys i, després, passar a analitzar dos projectes del nostre programa d'actuació.

1. *Foment de la R+D+I*

Inclou el Projecte Mater i l'impuls d'un barri com a experiència pilot de nou habitatge a Cerdanyola del Vallès.

2. *Creació de nodes*

Xarxes d'Opinió és un programa en línia destinat a generar opinió sobre els temes que preocupen els ciutadans i que són cabdals per a la ciutat.

Terminal B, la seu virtual del FAD, és com una nova radiografia del món dels creadors que treballen i viuen a Catalunya –tant si són estrangers com catalans o de la resta d'Espanya.

3. *El Viver*

Inclou la Incubadora del FAD: és un projecte encaminat a detectar els nous professionals acabats de sortir de les escoles, ajudar-los a involucrar-se en el nou món que emergeix i amb el qual s'han de familiaritzar des que acaben els estudis.

4. *Activació de l'anàlisi i la reflexió*

Observatori del Disseny: espai permanent i autònom de reflexió, debat i divulgació sobre els espais d'intersecció del disseny amb l'activitat de les empreses i el sector públic i l'experiència dels usuaris.

Valors útils per a la Catalunya del futur

5. Projectes i activitats

El nou premi City to City Barcelona FAD Award, una exposició sobre les «Petites editorials», els Premis FAD Sebastià Gasch, «La cadena del FAD»: els premis Mestre, els premis FAD cinquanta anys després, el Festival Eme3: col·lapse/nous escenaris, exposició Villanueva, etc.

En aquest punt em centraré, fonamentalment, en l'Observatori del Disseny, el Projecte Mater, i, si tenim prou temps, en el nou barri experimental de Cerdanyola del Vallès.

L'Observatori del Disseny

Fins fa quinze o vint anys, el nombre de dissenyadors i d'arquitectes que treballaven amb paràmetres de qualitat eren, majoritàriament, els que estaven inscrits al FAD —és a dir, al voltant de mil cinc-cents. Avui la radiografia ha canviat totalment, ja que el món dels creadors és molt divers i el nombre de professionals s'ha multiplicat per tres. Molta gent de l'estranger s'ha establert als nuclis urbans de Catalunya, especialment a la província de Barcelona, probablement animada per la qualitat de vida de la nostra ciutat, però sobretot esperonada per la curiositat que els esdeveniments de la dècada dels vuitanta i noranta de Barcelona varen suscitar arreu del món.

Actualment hi ha entre quatre mil i quatre mil cinc-cents dissenyadors. Una gran majoria s'ha inscrit a la seu virtual del FAD a través de la pàgina web de Terminal B, on es poden veure els seus projectes, i val a dir que molts ja es poden incloure en el ventall del que anomenem *excel·lència*.

L'Observatori del Disseny està directament relacionat amb el programa Terminal B i és una plataforma d'investigació i de divulgació sobre l'efecte innovador i transformador del disseny a Catalunya. Sabem què és el disseny, però no sabem en quina situació es troba, on va, quins paràmetres té en el país, quin és el seu impacte econòmic o la seva activitat dins de l'empresa i la docència. A través de l'Observatori volem saber on ens trobem en tot allò que relaciona el dissenyador amb l'empresa, el sector públic i la societat.

I per què un observatori? Avui els dissenyadors tenen oportunitats que van més enllà de dissenyar una taula, una cadira, un artefacte o un objecte, és a dir, van més enllà de dissenyar béns de consum. Cada cop més sovint, els dissenyadors pensen en termes de disseny de serveis, d'espais, de metodologies de treball, i ajuden les empreses a tirar endavant els projectes sobrepasant el fet objectual. Per tant, avui el dissenyador ha de tenir una percepció molt diferent de la que tenia anys enrere. Això ho explica molt bé Manuel Castells a *The Informational City* quan parla de l'espai de fluxos on les infraestructures reals interactuen amb les virtuals, i on les xarxes materials coexisteixen amb les comunicatives. És en aquest nou espai on es troben els reptes del futur del disseny, i on la gent jove comença a treballar i a moure's amb certa facilitat. Cal explorar aquests nous espais d'intersecció per determinar quins canvis profunds s'estan produint i de quina manera afectaran la pràctica professional.

Si fem una mirada ràpida a la història del disseny començant pels seus inicis, observem que les dècades dels cinquanta, els seixanta i els setanta van ser els anys del disseny d'objectes, de béns de consum que no es trobaven al mercat, com ara taules, cadires, llums, cotxes, etc. Això és el que es reconeixia com a disseny. Més endavant, als anys vuitanta, es va començar a desdibuixar la idea del disseny entès com una fàbrica d'objectes, com un pensador d'artefactes, i els dissenyadors, de la mà de la informàtica i els nous sistemes tecnològics, es van endinsar en la interacció. Avui, al segle XXI, ens trobem de ple en una realitat on els dissenyadors el que volen és experimentar. Per què volen experimentar? Perquè saben que han d'innovar, i per innovar abans s'ha d'experimentar. Això és el que es detecta en la nova radiografia del nostre món professional. L'Observatori vol conèixer com s'arriba a les conclusions i analitzar a través de quines metodologies s'arriba als objectes finals, més que analitzar els objectes en si.

Què fa un observatori? Un observatori descobreix i mostra de quina manera el disseny afecta l'experiència humana en general. És a partir d'un coneixement profund d'aquesta experiència que podem començar a pensar i a dissenyar el futur. Quins en són els objectius? Els objectius

Valors útils per a la Catalunya del futur

de l'Observatori del FAD són, d'una banda, investigar i mostrar els nous espais del disseny i els seus reptes, des de l'evolució del disseny d'artefactes fins al disseny de fluxos de serveis. De l'altra, determinar el valor i l'aportació del disseny a l'economia de la societat per emfatitzar el seu paper social imminent; articular i donar una visió crítica sobre les activitats i els processos fonamentals del disseny i la seva gestió; i, finalment, convertir-se en una plataforma d'investigació i divulgació de referència. Quan assolim aquests objectius començarem a saber cap on va el disseny a Catalunya.

Ara farem una mirada a Europa per saber quines dades ens arriben de fora, per poder-nos emmirallar o, si més no, per veure en quina situació estem en relació amb la resta del continent.

La primera pregunta és: on se situa aquesta nova economia cultural? Com podem quantificar l'economia cultural del coneixement o, fins i tot, l'economia emocional, gairebé intangible? Quins factors fan que una ciutat esdevingui creativa? Per què una àrea determinada es converteix en creativa, com ha passat a Barcelona en moments determinats? Quins factors fan que una zona de la ciutat tingui el caldo de cultiu necessari perquè hi hagi aquesta creativitat flotant, que moltes vegades és nòmada i d'altres, fixa i permanent?

A *The Rise of the Creative Class*, Richard Florida fa un estudi magnífic sobre l'emplaçament de ciutats que han tingut aquesta efervescència, i conclou que hi ha d'haver tres factors fonamentals perquè es produeixi: promoure la innovació –bàsicament des del sector públic–, promoure la formació de capital humà i, un element d'allò més interessant, promoure la tolerància. En altres paraules: talent, tolerància i tecnologia –tres *t*. Talent a través de la formació de la gent, considerant l'educació com un puntal per afrontar l'activitat futura en termes de qualitat. Tecnologia, perquè és el futur; per tant, una ciutat ha de promoure les noves tecnologies i la innovació per poder acollir el capital humà flotant que practica el nomadisme científic i cultural. I tolerància, perquè acceptant altres cultures i les persones que les formen es poden fer intercanvis de coneixement molt més eficaços i profunds, que és el que, a petita escala, està passant a Barcelona. El fet que vin-

guin dissenyadors de fora de Catalunya ha propiciat que molts dissenyadors catalans es posin les piles, i aquesta mena de xarxa de dissenyadors d'arreu del món és la que fa créixer la qualitat en la construcció del sector quinari, un sector que destaca com a sector dedicat a la cultura i que produeix una nova economia cada cop més important.

L'Índex Creatiu Europeu (ICE) compara diverses ciutats segons els tres paràmetres de la innovació, el capital humà i la tolerància –això que anomenem *talent, tolerància i tecnologia*. Dinamarca, Gran Bretanya i Holanda lideren la llista, i la regió metropolitana de Barcelona hi apareix com a aspirant a liderar el sector. Algunes publicacions de Barcelona van més enllà –potser amb massa optimisme– i afirmen que el sector quinari representa el 20% del PIB. És veritat que a la zona metropolitana és on s'aglutinen les noves empreses i on n'hi ha més de dedicades a la innovació. Una altra publicació afirma que el 60% dels nous llocs de treball es creen –o es creaven– en el sector quinari. Sigui com sigui, del que es parla més sovint és de la incidència en la competitivitat. Sabem que aquest sector és capaç, sobretot en moments de crisi, de compensar la desindustrialització d'un país o la deslocalització actual de moltes empreses, perquè, en ser un sector creixent, és capaç de regenerar teixit empresarial.

Amb aquests paràmetres, mirem el que passa a Gran Bretanya, Holanda i Dinamarca. A Gran Bretanya, les dades del Design Council demostren que el disseny pot tenir un paper vital en l'enfortiment de l'economia i especialment en la millora de la societat. Segons un estudi encarregat pel llavors ministre d'Economia, Gordon Brown, per cada 100 lliures que una empresa inverteix en disseny, el seu volum de negoci n'augmenta 225. Alhora, moltes empreses que es dediquen íntegrament al disseny reconeixen que la seva competitivitat i el seu volum de negoci ha augmentat, i uns 185.000 dissenyadors tenen un volum de negoci anual d'11,6 bilions de lliures esterlines –que no és cap fotesa. Brown va tenir molt clara la percepció del sector de creatius i va arribar a la conclusió que representa bona part de l'economia d'un país.

A Holanda la realitat és més fàcil de percebre, ja que allà diuen: «Per a nosaltres, el que genera el sector dels creadors equival al que ens gas-

Valors útils per a la Catalunya del futur

tem anualment en petroli. O sigui, el que gastem en petroli ho generem en disseny, i el que gastem en la indústria del transport aeri també equival al que mou el disseny, és a dir, a 2.600 milions d'euros».

En definitiva, conèixer les xifres és especialment important si volem saber l'impacte del sector quinari, i del disseny en concret, en l'economia i la societat catalanes.

A continuació farem un recorregut molt ràpid pel disseny, des dels seus orígens als anys cinquanta i seixanta fins a les noves generacions, per veure quina evolució ha seguit al nostre país. Pensin que a Catalunya el disseny és un dels puntals forts, i aquesta és la raó per la qual molts estrangers vénen a viure a Barcelona.

Quan parlem de disseny també parlem de les possibilitats d'innovació que hi ha al país. I he de dir que, pel que fa al nivell d'innovació a Catalunya, podem ser prou optimistes, contràriament al pessimisme que regna, sobretot al que filtra la premsa, que poques vegades parla de la realitat de Catalunya quant a la innovació i la nova indústria. Potser peco d'optimista, però a través del treball que hem fet al FAD, sobretot del Projecte Mater, veiem que no tenim motius per ser pessimistes, ja que detectant les empreses que innoven, hem detectat la realitat.

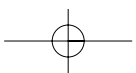
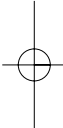
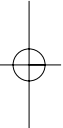
El Projecte Mater neix de la voluntat de donar una resposta contundent a la demanda actual dels diferents sectors professionals i empresarials. Mater representa la voluntat d'esperonar el món dels creadors a través del coneixement dels nous materials, les noves tecnologies i la nova indústria. Els nous materials són el fil conductor per provocar l'evolució que, inevitablement, s'ha de produir a les nostres professions. Al cap i a la fi, qualsevol cosa que tenim a les mans, qualsevol cosa que sigui un objecte parteix d'un material i, per tant, és a través del material que es pot aplicar la innovació amb més intensitat. Per exemple, hi ha un material procedent del sector de l'aeronàutica, que és una molla amb memòria de forma, a la qual s'ha donat un nou ús en l'àmbit biomèdic i permet fer soldadures cranials que fins ara eren molt complexes de realitzar. Per tant, la medicina adopta una tecnologia que prové de l'aeronàutica i construeix aquestes petites molles amb memòria de forma.

Això demostra, sense cap mena de dubte, que som a les portes d'una revolució tecnològica que és gairebé tant o més important que la industrial. Som realment en un moment en què canviaran molts dels nostres hàbits, en què canviarà molt la nostra manera d'afrontar el dia a dia. En conseqüència, aquest coneixement ha de ser primordial en totes les manifestacions que fem des d'institucions com el FAD.

El Projecte Mater és el que expressa millor el que ens hem proposat durant els anys de presidència del FAD: donar a conèixer una nova manera d'entendre el disseny, de superar aquesta mena d'atzucac en què viu actualment el disseny, que encara, massa sovint, està limitat als béns de consum.

El Projecte es va iniciar amb l'exposició itinerant «Mater *in progress*. Nous materials, nova indústria», que tenia l'objectiu de mostrar i fer conèixer la innovació i el desenvolupament tecnològic a través dels materials amb casos reals d'aplicació realitzats per empreses, professionals, universitats i centres tecnològics espanyols. L'exposició va comptar amb un gran èxit de públic (més de 20.000 visitants a Barcelona) i de continguts (335 projectes amb 218 agents de la innovació al darrere). Recentment, el Projecte ha acomplert la darrera fase: la inauguració de «Mater. Centre de materials», un centre nascut de la importància creixent que tenen els materials en el desenvolupament de la nostra societat.

La finalitat de Mater és prestar servei a empreses, professionals, centres tecnològics i universitats. En aquest sentit, proporciona la informació i l'assessorament necessaris sobre materials i les tecnologies que s'hi associen, per tal de fer realitat projectes de caràcter innovador. Es va inaugurar al mes de novembre passat, a la seu del FAD, com a resposta a la demanda creixent de diferents sectors professionals i empresarials del país, i pretén esdevenir un espai de recerca, divulgació, documentació i activisme al voltant dels materials, especialment receptiu a tots els que presentin novetat. És a dir, la finalitat és el foment de l'excel·lència en el disseny.



Conferència ***«El valor de l'esforç»***

Carlos Obeso

Professor del Departament de Recursos Humans d'ESADE
(28 d'octubre de 2008)

Presentació

Carlos Losada

Director general d'ESADE

Vull començar expressant el meu agraïment a la Fundació Lluís Carulla, perquè ha estat gràcies a la seva iniciativa que hem pogut anar desenvolupant, en col·laboració amb ESADE, un treball que per a nosaltres ha estat extraordinàriament ric i fructífer i que ens està ajudant, dia a dia, a repensar el que fem, que és analitzar els canvis que s'estan produint en la nostra societat sobre els valors en diversos àmbits.

Aprofito per presentar el professor Obeso, que és llicenciat i màster en Direcció d'Empreses a ESADE; màster en Industrial Relations a la London School of Economics and Political Science, i llicenciat en Ciències Econòmiques i Empresariales a Còrdova. Des de fa molt temps, Obeso s'ha dedicat a aprofundir en el tema de les relacions industrials i del comportament de les persones a la feina. En aquest moment, i des de ja fa un bon grapat d'anys, analitza tot el que és el treball en una societat, on el coneixement és clau en les organitzacions i en les empreses. També és responsable de molts informes: l'Informe Cranfield; l'Informe Baròmetre, de la Mútua Egara, sobre «La flexibilitat a la indústria catalana»; els informes Randstad anuals, etc.

Voldria compartir amb vostès un comentari sobre l'estudi «Treball i

Valors útils per a la Catalunya del futur

valors. El significat del treball avui a Catalunya», de la Col·lecció Observatori dels Valors de la Fundació Lluís Carulla, que, per a mi, va ser molt aclaridor. Quan es treballa en el món empresarial i es pregunta a algun empresari: «A vostè què li sembla com estan canviant els valors de la gent en el treball?», la conclusió a què s'arriba amb les respostes és «tants caps tants barrets», perquè cadascú pensa segons la seva experiència, la seva empresa, el seu negoci. L'estudi, realitzat bàsicament amb fonts secundàries molt diverses –des de l'estudi mundial sobre valors o el mateix informe Randstad–, és capaç de sintetitzar allò que realment és rellevant.

Personalment, crec que l'estudi tracta un parell de punts que m'agradaria destacar perquè considero molt crítics. El primer és quines són les pautes de transformació real, és a dir, les tendències que s'observen des de fa temps i el nou balanç entre la feina i l'oci, en què, fins i tot, l'oci es veu com un valor emergent i és cada vegada més present entre nosaltres, mentre que la feina, a vegades, actua com a instrument per aconseguir el tipus de vida que es desitja. En aquesta línia, la feina perd d'alguna manera l'element de finalitat en si mateix. El segon punt és que identifica i tracta els grans temes que tot això provoca i les seves conseqüències socials i empresarials per a les polítiques de recursos humans i per a les orientacions de pràctiques laborals que es duen a terme en les organitzacions. És un treball molt matisat; ja veuran que no són grans afirmacions i prou, sinó que té la virtut d'anar posant els punts sobre les *i* i de fer afirmacions amb el to que requereix qualsevol treball acadèmic.

Per a mi és un treball útil i orientador per al món de les empreses i les organitzacions. Crec que és ple d'idees i de suggeriments per passar a l'acció, des de la possibilitat de desenvolupar polítiques dobles –segons els vincles de la persona amb l'empresa on treballa– fins a l'articulació de la fidelitat i la confiança en alguns àmbits laborals.

El millor que podem fer ara és escoltar l'autor de l'estudi. Carlos, quan vulguis.

Conferència

Carlos Obeso

Professor del Departament de Recursos Humans d'ESADE

Voldria donar les gràcies a la Fundació Lluís Carulla i al Centre d'Estudis Jordi Pujol, entre altres raons perquè m'han obligat a escriure un llibre. Si parlem del treball, a mi m'agrada treballar però no sóc una persona constant, i per escriure un llibre has de dedicar-hi esforç. Per tant, vull donar les gràcies perquè m'han ofert l'oportunitat de plasmar en un llibre moltes coses que tenia al cap i que, d'alguna manera, són una síntesi de molts anys de treball.

Ahir, mentre rellegia el llibre «Treball i valors. El significat del treball avui a Catalunya», pensava: «Hi ha algunes parts que són molt avorrides i, precisament, són les més acadèmiques». Si se'n fa una segona edició, tot això anirà als annexos per tal de donar-hi més fluïdesa. Així doncs, si volen llegir el llibre en què es basa aquesta conferència i hi ha coses que els resulten molt avorrides, passin-les perquè després vindran punts més interessants.

Anem ara a Miravet. Miravet té un riu, i Carlos Obeso i la seva família tenen una casa a Miravet. A l'estiu, la meva dona i altra gent del poble es llancen al riu des del Pas de Barca i es deixen arrossegar pel corrent fins arribar a l'Arenal. La superfície del riu vist des del Pas de Barca canvia cada dia i, de fet, la barca hi ha dies que triga molt a passar i d'altres que en triga menys, en funció del vent, de si Mequinensa deixa anar més o menys aigua, etc. Per tant, la superfície canvia, però els que baixen pel riu, quan aquesta superfície els duu on no els ha de dur, que és al centre, quan veuen que els desvia, se submergeixen i busquen els corrents subterranis, que són els que no canvien o canvien poc.

Per què els dic això com una metàfora? Perquè en el tema dels valors passa una mica el mateix. D'ençà que els mitjans de comunicació han esdevingut generadors d'opinió amb cada vegada més influència, en termes de valors estem acostumats a discutir fonamentalment sobre el que passa a la superfície, sobre els valors instrumentals, que són can-

Valors útils per a la Catalunya del futur

vians, i parlem poc del corrent subterrani, dels valors que canvien més lentament, dels valors del treball.

Hi ha hagut un canvi profund en els valors del treball? La resposta és *sí*, i sobretot en comparació amb els anys setanta del segle passat. No ha estat només a Catalunya, sinó en general a tota l'anomenada *societat occidental*, on –per dir-ho molt sintèticament– fa trenta anys el temps era or i, per tant, el que es desaprofitava no es dedicava a la producció, i ara parlem d'una situació extrema en què l'or compra temps. Avui estem en un moment en què es barregen uns valors centrats en el treball amb uns de centrats en el consum.

Què vull dir amb això? Que el corrent de fons que apunta a la post-modernitat afecta de manera diferent les col·lectivitats de «treballadors», «joves», «rics hereus», etc. No podem parlar en genèric del valor de l'esforç a Catalunya o del valor del treball a Catalunya, ja que també hem de parlar de col·lectivitats diferenciades fins i tot dins una mateixa col·lectivitat, com la dels joves, que no podem tractar com a categoria homogènia. Si no ho fem així, no entendrem res.

Existeix res tan precís com el valor del treball en els catalans? Permetin-me que els relati una història que vaig trobar a *La Vanguardia* i que em va fer gràcia: parlava d'unes formigues argentines –aquest concepte de les formigues argentines, franceses, etc., no el domino, però deu haver-hi una mica de veritat si uns senyors escriuen sobre això– que havien colonitzat Europa –també té mèrit travessar el mar per sota! Aparentment, mentre que a l'Argentina les formigues que viuen en formiguers a dos metres de distància es maten entre elles, les mateixes formigues, quan arriben a Europa, es transformen i es tornen civilitzades, com les formigues europees, que no es maten entre elles encara que siguin moltes. Sembla que l'explicació a aquest fet no és cap altra que la de l'abundància d'aliments a Europa, que arriben per a gairebé tothom, incloses les formigues. Tanmateix, l'autor acaba dient que, en el procés de colonització europea total i pacífica de les formigues argentines, només s'han trobat amb l'excepció de les formigues catalanes, que es porten a mort amb totes les seves veïnes. Les formigues catalanes, doncs, són diferents.

Quan vaig llegir aquesta història vaig pensar: «És ben estrany, això!». Ara bé, la pregunta, traslladada al món dels valors, és: de debò podem parlar del valor del treball i l'esforç a Catalunya en relació amb la resta d'Espanya com un element diferencial, igual com sembla que passa amb les formigues? El cert és que al final de la història sí que hi ha elements diferencials. Crec que el mapa polític de Catalunya és diferent, per tant, deu reflectir alguna cosa, però també és veritat que quan un es dedica a estudiar en profunditat una determinada col·lectivitat i en menys profunditat una altra amb la qual es compara, al final hi troba diferències. La qüestió és que si dediqués el mateix esforç –quant a la metodologia d'investigació– a l'altra col·lectivitat, les diferències potser no serien tan notables. En fi, és un simple comentari sense transcendència.

Em sembla interessant parlar del món d'allò material, del món de la producció, del món del que es palpa, enfront del món d'allò virtual. Els en poso un exemple perquè vegin la diferència: a ESADE tenim un acord de col·laboració amb l'empresa Seat segons el qual alguns dels nostres estudiants s'hi traslladen per fer la tesina. El que té d'interessant l'acord és que alumnes de quart i de cinquè de carrera passen vuit o nou mesos físicament a la fàbrica. Durant una època jo vaig ser responsable d'aquest programa, i una de les coses que em va sorprendre és que els alumnes havien descobert per primera vegada que hi havia un lloc al món on es feien coses –cotxes, per exemple. És a dir, que hi havia un món material on es feien coses. És més, pot ser que els nostres alumnes descobrissin que a les cinc del matí hi ha molta gent que s'aixeca i va a treballar, i que no és una hora només per anar a dormir. Potser el que els explico els sembla una anècdota, però crec que és més que això –i potser nosaltres, com a responsables, hauríem de pensar-hi. Insisteixo en el fet que es pot viure en un món virtual que respon a una realitat diferent de la del món material. Les diverses col·lectivitats ho viuen de manera diferent.

També tenim el concepte de cultura del treball i cultura del consum. L'encreuament d'eixos ja ens defineix col·lectivitats; per exemple, els d'ESADE són els professionals de la societat del coneixement, que es mouen en un món intermedi entre la cultura del treball i la cultura del

Valors útils per a la Catalunya del futur

consum, però que no són només consum. La idea de Bauman, segons la qual ara el consum és l'únic que identifica les persones, no és del tot veritat –ni tan sols en els joves. Hi ha alguns col·lectius que responen a aquesta definició, però n'hi ha molts altres que no. Hi ha col·lectius culturalitzats fonamentalment en l'encreuament del valor del món del treball i d'allò material, que serien els treballadors clàssics de la societat industrial.

Després tindríem el personatge de la Juani, que és molt interessant. Per a mi és la postmodernitat, és la real, i quan Bauman parla del postmodernisme, penso que la Juani n'és el reflex. Qui és (o són) la Juani? La Juani són els joves que viuen a la perifèria de Barcelona o de Sabadell. Són fills o néts de treballadors de les indústries capdavanteres que en un moment determinat van ser l'elit de la classe treballadora. Són persones per a les quals l'accés al consum va ser com una victòria, el que veritablement els diferenciava del seu passat d'emigrants i per als quals, per tant, el consum era un signe de distinció. En conseqüència, transmeten amb força el valor del consum perquè representa el seu triomf, el pagament als seus sacrificis.

A la Juani i als seus companys els passen dues coses: d'una banda, la seva socialització es mou fonamentalment al voltant del carro del supermercat, són els professionals del supermercat; de l'altra, no tenen cultura de treball, no se'ls ha transmès una cultura del treball i de l'esforç. Són els que als disset anys es col·loquen de repartidors de pizzes perquè és l'única cosa que poden fer –a més, guanyen diners, cosa que no passa amb els que estudien. El que no calculen és que quan arribin als vint-i-vuit anys o abans ja no podran vendre pizzes i els quedaran poques sortides en l'economia formal.

Fa dos dissabtes es va publicar a *La Vanguardia* un article de l'Aymerich molt interessant que parlava precisament del fenomen de la Juani. En un moment determinat, la Juani decideix ser artista com a sortida professional i s'apunta a una acadèmia de Madrid dirigida per un argentí que li intenta ensenyar la difícil professió d'artista. Al cap d'una setmana, s'adona que s'ha equivocat, que no vol ser actriu, sinó que vol ser famosa –que no és el mateix. Aquí podríem entrar en mol-

tes consideracions, apuntant, per exemple, que hi ha una indústria de l'espectacle i una indústria televisiva que fomenta i potencia aquests valors. És una indústria que diu a persones com la Juani: «Tu vols ser famosa, i ho pots tenir difícil, però potser, amb sort, pots entrar a la gàbia de *Gran Hermano*, a *Mira quién baila*, i no fa falta que sàpigues ballar, etc. Si tens sort, hi entraràs». És una indústria que, evidentment, reforça la idea del triomf sense esforç ni preparació.

Finalment apareix un altre tipus de personatge, que és el fill de la baronessa Von Thyssen. La baronessa ha fet unes declaracions a les revistes del cor respecte al seu fill que a mi m'han semblat molt suculentos, en què afirma que no ha fet brot en tota la seva vida. Aquest seria, doncs, un altre model de postmodernitat semblant però alhora molt diferenciat respecte a la Juani, ja que la Juani o el seu xicot *tuner* tindran com a molt un cotxe de gamma mitjana, mentre que el ric hereu tindrà vint cotxes. És una altra realitat que no té res a veure.

D'on vénen els valors del treball? A Capellades hi ha un molí de paper molt ben muntat on s'organitzen visites turístiques. Jo els convidaria a visitar-lo, sobretot si tenen fills petits, perquè els ensenyen com es fa el paper, i s'ho passen bé aprenent. Hi ha un moment de la visita en què la guia posa els visitants davant d'un martell que és un eix mecànic de fusta que dona voltes i bat quan deixen anar l'aigua, i els adverteix: «Farà molt soroll, això» –veritablement fa un soroll eixordador– «s'imaginen què seria treballar dotze hores amb aquest soroll?». Aconseguir que una classe treballadora que treballava en condicions tan adverses arribés a interioritzar el valor del treball, crec que és quelcom tan important com la mateixa Revolució Industrial, o en forma part. Així doncs, la Revolució Industrial no només és el maquinisme, sinó una evolució en els valors que s'inicia amb el calvinisme i que, a més, s'assumeix en unes professions i en unes condicions de treball molt dures.

Tot i que no entraré en aquest tema, el calvinisme resulta apassionant perquè és una tramoia ideològica molt ben muntada. He escollit alguns paràgrafs de treballs de Calvino per apuntar aquest aspecte: «A la terra l'home ha d'estar segur del seu estat de gràcia» –cosa, d'altra banda, difícil perquè la predestinació determina que les persones no sa-

Valors útils per a la Catalunya del futur

bem si ens salvarem o no, això només ho sap Déu. A més, no tothom se salvarà, «perquè solament se salvaran els que estan en estat de gràcia», per tant, si un és creient és una angoixa. Jo no sé si em salvaré; faci el que faci, dependrà de la voluntat de Déu. Per pal·liar aquesta angoixa, el calvinisme diu que Déu envia senyals, o que almenys hi ha contra-senyals, que ens indiquen en quines circumstàncies no ens salvarem. N'hi ha una de molt clara: si vostè no compleix el seu deure dia a dia (si no treballa «fins que se'n vagi la llum del dia»), no se salvarà, no estarà en estat de gràcia. És més complicat que el que dic, però cal reconèixer que es tracta d'una articulació increïblement fina i, d'alguna forma, no necessàriament fàcil. De fet, va aconseguir generar una sèrie de valors al voltant del treball.

Quins són aquests valors? En primer lloc, el treball és el que dóna sentit a la vida, és el que articula, és a dir, el que ens col·loca al món. Com que el treball és una condició de virtut, l'oci és dolent. Hi ha textos meravellosos dels segles XVII i XVIII, escrits fonamentalment per clergues protestants, que bramen contra qualsevol forma d'oci.

En segon lloc, el treball és un deure moral envers la col·lectivitat, per tant, independentment de com el tractin a la seva empresa, vostè té un deure envers la col·lectivitat. Se li exigeix que treballi. A pesar de.

Per últim, el treball ha de ser metòdic i intens.

El temps del no-treball, el temps d'oci, és un temps que es perd. Es poden imaginar què s'acabaria fent en l'època actual de l'economia si diguéssim «consumir és dolent, és un pecat»? El món se n'aniria en orris. Quan neix el capitalisme, quan es creen les bases de l'acumulació, posar l'èmfasi en el valor del treball com a tal i treure'l al valor del consum té sentit. Insisteixo que en aquests moments el binomi ja no es podria produir perquè la indústria s'enfonsaria.

Els poso ara l'exemple de *Los lunes al sol*, que és una gran pel·lícula. Els que l'hagin vist recordaran que es tracta d'un grup de treballadors d'una gran indústria gallega que tanca i els deixa a l'atur. I aquests desocupats, entre altres coses, cada dia van a veure la seva fàbrica i, mirant per sobre la tanca de seguretat, comenten: «Allà és on hi havia el taller tal, i aquí, recordes que hi havia tal màquina?». La pel·lícula,

que està molt ben feta, reflecteix amb encert diversos trets de la cultura industrial.

El deure mutu significa que hi ha un pacte implícit entre l'empresa i el treballador –que avui anomenariem *contracte psicològic*. Jo et demano que treballis i a canvi et dono seguretat. En aquella època hi havia un relat laboral i tothom podia dir què seria al cap vint anys –encara que al cap de vint anys seguissin allà mateix, almenys ho sabien. Hi havia un relat que avui ja no existeix. On serem d'aquí a cinc anys? No en tenim ni la més mínima idea. El relat laboral arriba fins a l'època en què ens jubilarem, que pot ser abans o després, però que indica que es tracta d'un relat progressiu.

Una de les coses que succeeix actualment amb els joves, per exemple, és que el seu horitzó temporal de treball s'escurça. Estic parlant sobretot dels alumnes joves que passen per escoles com ESADE. En una investigació que estem fent a l'IEL a escala europea amb alumnes d'Empresarials que estan cursant l'últim any de carrera, es demostra que el seu horitzó temporal de treball són els quaranta-cinc anys. Tenen clar que tot el que hagin de fer ha de ser fins als quaranta-cinc anys, i a partir d'aquí ja comencen a entrar en terrenys movedissos. Per tant, ens referim al curt termini.

Dels joves, en realitat, en sabem poc. Els nostres enquestats, per exemple, volen tenir molts fills, tres com a mínim. Per a mi ha estat una sorpresa que no sé gaire bé com explicar.

La perplexitat sembla que està arribant a les direccions de recursos humans. Alguns vénen i ens pregunten: «Vosaltres què els ensenyeu? Perquè els que ens vénen a demanar feina, ens demanen guanyar molts diners i tenir temps lliure». Jo els responc: «Això és la societat de consum, perquè per consumir necessites temps i necessites diners. Si els hem socialitzat en el consum, el que seria estrany és que demanessin una altra cosa». Si jo als quaranta-cinc anys no sé què em passarà, més val que acumuli ara. Insisteixo que estic parlant d'alumnes que passen per escoles de negocis, que no són una minoria.

Els treballadors de *Los lunes al sol* tenen una vinculació forta amb l'empresa, i aquest és un element important. La figura de Marcelino

Valors útils per a la Catalunya del futur

Camacho, per exemple, sempre m'ha fascinat perquè era una persona que va passar un munt d'anys a la presó –entre altres motius per les vagues sistemàtiques que organitzava a l'empresa Perkins–, però que al final sempre deia: «Jo sóc de la Perkins». Hi havia un vincle molt profund amb la seva empresa, i aquest és un element que forma part de la cultura de la industrialització. A la pel·lícula *Los lunes al sol* un treballador diu: «No em podia creure que l'empresa ens traís», és a dir, que si ens ha deixat al carrer, ens ha traït. El treball és un referent social col·lectiu. Els companys de feina són els companys de fora de la feina i el treball dóna dignitat. A la pel·lícula també hi ha una frase que diu: «Quan vaig rebre la carta d'acomiadament, em vaig preguntar: “Tan poc valc?”».

A l'altra banda tenim el paper de l'oci. Torno a aprofitar dues frases molt gràfiques de la baronessa respecte al seu fill: «El meu fill Borja ha estudiat molt. És capità de vaixell, comandant d'helicòpter, parla quatre idiomes. A mi m'hagués agradat que continués formant-se, però s'ha dedicat a fer peses i tatuatges. I no m'agrada». És a dir, és un ésser ociós. La rematada moral de la baronessa és: «Etic en contra del casament, perquè [tots dos] duen una vida desocupada i ociosa». Les frases parlen per si mateixes.

Hi ha un altre element important de la cultura industrial, que expressaré a través de les paraules de l'escriptor Juanjo Millás: «De petit ens deien que les coses calia fer-les bé perquè Déu ens estava observant i jutjant en tot moment, però els que no som creients en tenim prou a vegades de creure en el valor que tenen les coses ben fetes per si mateixes». Això és el *jeito*, que diuen els portuguesos: «Faig les coses perquè cal fer-les bé, no perquè ningú m'estigui vigilant». Òscar Tusquets, en un llibre molt interessant titulat *Dios lo ve*, també afirma: «En algunes obres arquitectòniques hi ha detalls magnífics en emplaçaments recòndits mig secrets que escapen a la mirada del curiós. Perquè es van fer llavors i perquè es va posar tanta cura en una cosa que sembla una certa invocació d'anonimat? Doncs per això, pel misteriós i morbós plaer de fer les coses bé o de fer les coses tan bé com sigui possible».

Què ha passat? Quin és l'element que ens ha fet evolucionar cap a aquests canvis importants en el rerefons del riu? Moltes coses, i diria que alguna cosa que estem vivint avui. A partir dels anys setanta i vuitanta es va començar a produir una transformació en l'estructura de capital de les empreses amb l'entrada cada vegada més notable d'accionistes institucionals. L'economista Bennett Harrison defineix el comportament d'aquests accionistes com *el capital impacient*, és a dir, el capital que demana rendiments a curt termini. Aquí podríem fer reflexions al voltant del capitalisme popular, en què molts de nosaltres també demostrem tenir, a petita escala, un comportament *cortoplacista* (o gairebé), com quan anem a la nostra institució financera i preguntem pels interessos del nostre fons de pensions i pressionem perquè ens donin més rendibilitat. No entraré en aquest tema, però el capital impacient genera una sèrie de noves pràctiques en les empreses. Alhora, el *benchmark* pressiona els directius. Ja no es tracta d'obtenir beneficis raonables o una productivitat més que acceptable, sinó que tot sigui millor que la competència. Això crea incerteses a nivells laborals intermedis («ho dec estar fent bé?»).

Es venen divisions senceres de negocis per crear sinèrgies o perquè no en creen. Ara bé, per desprendre's d'una divisió cal fer-la apetitosa a la venda, i la millor opció és aprimar-la, i *aprimar* vol dir «acomiarar».

Hi ha una sèrie d'elements del contracte psicològic que s'havia establert que es comencen a trencar. Aquests dies està molt de moda dir que s'ha perdut la confiança, però la veritat és que la confiança ja fa molts anys que s'ha anat perdent. Potser ara ha esclatat amb més força, però ve de lluny. En el seguiment que faig de manera sistemàtica dels meus alumnes, sempre els faig una pregunta: «Vostè es fia dels discursos de la seva empresa?», i n'hi ha bastants que diuen que no. És un *no* molt assumit, com si formés part d'allò quotidià.

En aquest context és on va naixent aquest treballador postmodern més individualista i per a qui el treball no és l'eix de la seva socialització. Els companys de feina són, com a molt, col·legues al voltant d'un projecte, però no són amics, ja que els amics estan en un altre lloc. La feina ja no és central, sinó que competeix amb altres centralitats, amb

Valors útils per a la Catalunya del futur

altres interessos que són tan o més importants. Això no significa, ni de bon tros, que la feina no sigui important, però, i per expressar-ho gràficament, s'entén que hi ha vida fora d'aquesta.

La vinculació amb l'empresa cada vegada és més instrumental i menys emocional. Avui seria molt difícil que es repetís la història de *Los lunes al sol*, en què els obrers van a veure la fàbrica que els va acomiadar i se senten tan vinculats amb l'empresa. Al professional actual li interessa la feina, però d'una altra manera; li importa més la seva carrera i el desenvolupament de les seves competències que treballar en una empresa determinada. Aquesta realitat planteja a les empreses, sobretot en el que s'anomena *gestió del talent*, un problema fonamental a l'hora de retenir una persona, perquè les fidelitats no són a llarg termini, ni tan sols a curt termini. Les fidelitats, en tot cas, cal guanyar-les i mantenir-les.

Permetin-me fer un parèntesi en aquest punt. Jo crec que moltes empreses, a Catalunya, no han acabat de veure aquesta transformació que s'està produint en el contracte psicològic, perquè hi ha determinades accions que el que fan és trencar-lo encara més. Fins fa tres o quatre mesos, les empreses deien: «Cal retenir el talent; les persones són el més important a les nostres organitzacions», però fa dos diumenges a *El País* va aparèixer un article titulat «Ahora es la venganza», en què es deia que tots els que fins ara ens afanyàvem a retenir en aquesta guerra del talent, ara haurem de fer cua, com en una espècie de venjança. En llegir l'article vaig pensar que era un missatge absolutament demolidor, que aclaria tots els dubtes que poguessin quedar, ja que a partir d'aquí el missatge prevalent és: «Jo sóc jo i les meves circumstàncies». Per sort, moltes empreses no actuen així, però en la mesura que es vagi creant un caldo de cultiu d'aquest estil, què passarà? Doncs que d'alguna manera pagaran justos per pecadors.

També els volia introduir un altre element. Fa uns anys, una de les meves filles, la Míriam, em va dir: «Tu, tant parlar del món del treball i no tens ni idea del que passa». I jo li vaig preguntar: «Què vols dir?», i em va dir: «Que tu no vius la vida del treball i jo sí que la visc». En aquell moment ella havia acabat Arquitectura i estava fent valoracions

de pisos. La meva resposta va ser: «Per què no ho escrius? Ja que no has escrit mai res en la teva vida, podries intentar-ho». I va escriure una cosa que em va agradar molt, encara que la vam perdre i només n'hem pogut recuperar uns paràgrafs. M'agradaria llegir-los-en un perquè és molt il·lustratiu: «Vaig trigar algun temps a comprendre el que feia aquella dona que ens estava constantment rere el clatell corregint el que fèiem. No volia que féssim les taxacions bé, el que volia és que les féssim malament, com volien els bancs. Vaig trigar algun temps a aprendre a fer malament les taxacions. Ara en sóc una experta, encara que m'intranquillitza el que faig».

A mi no m'agrada el que anomeno *sociologia recreativa*, que té a veure amb comentaris del tipus: «Com que jo tinc un nebot que es passa el dia fent no sé què a l'ordinador, tots els joves són...». Amb la història de la meva filla no vull treure conclusions universals, però quan els empresaris i els que no ho són es pregunten per la pèrdua del valor de la feina ben feta en els joves –i no solament en els joves–, la resposta en forma de nova pregunta és: «Aquesta pèrdua del valor de la feina ben feta, és una qüestió només dels joves –que no sabem per quina raó han perdut aquest valor– o potser els l'hem ensenyat nosaltres?». No oblidem que la gent aprèn els valors a través de la socialització. En principi, no naixem amb una predisposició a fer malament les coses, sinó que potser creixem en un entorn que ens ho imposa. En aquest sentit, els comentaris de la meva filla dient que va haver d'aprendre a fer malament les coses són, com a mínim, il·lustratius.

Cap on va el valor del treball i de l'esforç a Catalunya? Jo diria que hi ha un element important que cal destacar: Catalunya és un país modern, encara que passem certes dificultats. No sé si anomenar-lo *post-industrial* però, en tot cas, és un país on la cultura postindustrial del treball i del consum s'està sobreimposant a la cultura industrial clàssica de què els parlava en el cas de *Los lunes al sol*. Tanmateix, es produeixen desacords importants, sobretot en el que podem entendre com a societat del coneixement, i més en concret respecte als professionals ben formats. Fa dos anys, a l'IEL d'ESADE vam fer un estudi basat en entrevistes en profunditat a trenta professionals molt ben seleccionats –la

Valors útils per a la Catalunya del futur

selecció va ser molt difícil perquè els col·legis no proporcionen els noms dels col·legiats, però al final vam aconseguir una representació de químics físics, informàtics i telecomunicadors— que havien fet carreres universitàries amb una mitjana superior a 7 i que estaven ben col·locats. De l'anàlisi de les entrevistes en va sortir un informe titulat *Informe Randstad: joves professionals urbans*, on es constata el desacord entre les empreses, amb una cultura industrial basada en la poca confiança, i aquests professionals socialitzats en valors postindustrials. Val a dir que aquestes diferències a vegades són sagnants; per exemple, hi ha una enginyera de telecomunicacions que, parlant de la seva empresa, molt coneguda en el món de la telefonia, va dir: «Utilitzen la cultura de la por però, és clar, la cultura de la por ja no funciona en gent com jo, amb dos màsters i un doctorat». Moltes empreses no entenen que exercir l'autoritat a través de la por, de la imposició, ja no funciona. Exercir el lideratge en l'empresa actual suposa repensar profundament les maneres que fins fa poc eren vigents. Per tant, tenim un repte important que se centra en la tasca dels directius intermedis, que són una peça bàsica.

Aquest matí he presentat un treball sobre l'absentisme, i he de dir que també aquí la cultura industrial encara és massa present. Quan demanem a directius d'empresa que facin una valoració de l'absentisme, normalment diuen que és un comportament dolós, que els absentistes fan trampa, etc. Tanmateix, l'absentisme és un fenomen molt complex i, com a tal, exigeix enfocaments complexos i postindustrials. És simplista considerar-lo un comportament dolós. Tranquil·litza la consciència però no ajuda a la productivitat.

A Espanya hi ha una imatge estesa dels catalans en relació amb el treball. El que els diré ara és sociologia recreativa, així que no s'ho han de prendre gaire seriosament. Quan escrivia el llibre sobre els valors a Catalunya, vaig consultar un informe de l'INE de fa més de deu anys on es recollien els estereotips dels espanyols, i val a dir que els catalans en sortien malparats. Per exemple, s'entenia que els catalans no són bona gent. Davant la pregunta de si les diferents nacionalitats espanyoles eren bones persones, els catalans obteníem una puntuació de 12 enfront els 30 de castellans i aragonesos. Davant l'afirmació «No són

gens amables», el valor atribuït als catalans era el més baix (5 punts), a prop dels bascos i lluny dels andalusos, que segons els estereotips són molt amables. El que els estereotips diuen és que els catalans «són molt treballadors», molt per sobre de la resta, sobretot dels madrilenys, als quals no es considera treballadors. En definitiva, si féssim cas dels estereotips, per a la resta d'Espanya, els catalans encaixaríem en el típic comentari que fa una mare a la seva filla quan aquesta plora pel marit que li ha tocat: «Filla, aguanta perquè és molt treballador». A falta d'altres virtuts, almenys tenim aquesta.

No obstant això, l'estereotip no és real –segurament no ho ha estat mai. La societat catalana ha canviat molt en els últims anys, i això es reflecteix, per exemple, en la centralitat del treball. Durant la dècada dels noranta, la centralitat en el treball, el valor que es dóna al treball, a Catalunya va baixar del 70 al 46%, mentre que a la resta d'Espanya va baixar de 64 al 60%. En comparació amb Catalunya, Espanya va registrar un descens petit. Pel que fa a la família, va seguir considerant-se el valor fonamental –va baixar una mica a Catalunya, però es va mantenir pràcticament igual. La valoració de la religió, en canvi, va baixar molt a Catalunya –per descomptat molt més que a la resta d'Espanya.

Les variacions en l'esquema de valors poden semblar desoladores, però jo crec que són positives, perquè perdre la centralitat en el treball no vol dir que no ens agradi treballar. Hi ha una altra dada interessant, i és que quan en l'enquesta de qualitat del treball que fa el Ministeri de Treball es mesuren els índexs de satisfacció a la feina, a Catalunya són més alts que a la resta d'Espanya. Per tant, podem perdre la centralitat del treball sense que això afecti la satisfacció per treballar. És com si els nostres treballadors i professionals diguessin: «Vull viure fora de la feina. Dedicaré energia a treballar, però no hi dedicaré tot el dia ni tota la nit, ja que després faré coses fora que també m'interessen. Ara, el que faig a la feina m'interessa i ho faig bé, hi estic a gust i content». Insisteixo que això també té a veure amb certs graus de desenvolupament. Per què els catalans poden estar, en conjunt, més satisfets amb la feina que en altres parts d'Espanya? Perquè probablement el treball disponible –encara que no tot– és de més qualitat.

Valors útils per a la Catalunya del futur

En conseqüència, la feina ha perdut la centralitat. En les anàlisis de components principals –una tècnica estadística–, normalment la feina i la família evolucionen de manera paral·lela a la resta d'Espanya, però no a Catalunya, on no formen part del mateix component, sinó que se separen. A Catalunya la feina s'aïlla de la resta d'activitats, és a dir, que cada cosa és al seu lloc i no es barregen. Això també succeeix amb l'oci i la feina, que se separen. Les empreses segueixen organitzant sessions de cap de setmana *outdoors* per sociabilitzar en la cultura d'empresa, però cada vegada més la resposta és: «El meu contracte de treball amb l'empresa dura el que dura i és per al que és. Si vull compartir una barbacoa el cap de setmana sóc jo qui triarà amb qui fer-ho». Això és bo o és dolent? Personalment, crec que és increïblement sa. El pitjor que li pot passar a una empresa és tenir persones fidels dedicades en cos i ànima. És bo i productiu haver-se de guanyar la gent, perquè obliga a tenir els ulls molt oberts.

70

Segons les estadístiques, la laïcitat creix més a Catalunya que a la resta d'Espanya. Aquesta podria ser una explicació addicional al fet que el treball no desperta passions i, fonamentalment, cada vegada més, és un element de tipus instrumental en què ja no es busca tant la realització personal com l'assoliment d'un cert equilibri entre la satisfacció a la feina i la realització fora de la feina.

Abans d'acabar, m'agradaria comentar algunes coses sobre els joves. Quan, a la televisió, a la premsa o entre gent gran, escoltes comentaris sobre els nostres joves, l'única cosa que sembla és que estan fent *botellón* tot el dia. Després veus que la realitat no sol ser aquesta, i penses que potser els joves que tu coneixes són l'excepció; però no, l'excepció és bastant més gran del que podem pensar. Per tant, encara que es diguin barbaritats sobre els joves, hi ha altres elements que són reals i que cal prendre en consideració. Per exemple, els parlaré de les primeres experiències laborals dels joves, és a dir, dels contractes en pràctiques, de les feines d'estiu, etc. Una alumna meva m'acaba de lliurar la seva tesi de final de carrera que tracta sobre això, sobre les experiències de les primeres feines en estudiants universitaris. I el que sembla que està passant és que els alumnes que han fet pràctiques comencen a

dir als altres que no les facin «perquè no val la pena». No passa en totes les organitzacions, ja que n'hi ha algunes en què l'empresa entén la pràctica com una formació, sabent que tindrà un efecte formador més gran que no pas la rendibilitat a curt termini, però fora d'aquestes bones pràctiques és molt negatiu que un jove vagi dient: «No facis pràctiques perquè no serveix per a res». L'explicació també és vàlida per a l'experiència que s'adquireix en les feines d'estiu.

La indústria de l'oci. Podríem discutir molt sobre si la televisió afecta els valors del treball –jo crec que sí. Abans els he posat l'exemple del programa *Mira quién baila*, que sempre esmento perquè, entre altres coses, s'emet en una televisió estatal i, per tant, es paga amb diners públics. Crec que aquests programes venen el missatge que sense esforç es poden aconseguir coses i amb rapidesa. Aquests missatges hi són i poden anar calant. També és cert que quan les empreses es queixen que els arriben joves que no volen treballar, estan mostrant que a vegades tenen dues ànimes, perquè els programes de televisió tenen més publicitat com més escombraries són. Llavors penso: «Vostè està pagant això, per tant, després no demani que per una altra banda no tingui cap mena d'efecte». Ja sé que, probablement, tot és més complex, però, en tot cas, és un element important de socialització.

L'escola és un element de socialització en la feina, ara bé, al meu entendre i segons el que he anat estudiant, l'escola que en l'industrialisme tenia molt clar el que havia d'ensenyar, ara no ho té tan clar. L'escola com a element vehiculador de certs valors és un element que s'ha posat en dubte. I aquí diria que cal fer un primer esforç o que cal recuperar un cert esforç per no denigrar els ensenyants ni els mestres.

L'Església, en aquest moment, té altres preocupacions, per tant, em sembla que no té cap paper en la transmissió de valors respecte al treball. Quant a les famílies, el tenen de manera indirecta: n'hi ha algunes que sí i d'altres que no. Actualment les famílies no són un vehiculador nat, sinó que en alguns casos són tot el contrari. Hi ha diversos treballs, per exemple, que constaten que un 42% dels pares creuen que han de transmetre l'esforç del treball; si són de classe obrera també transmeten el valor de l'obediència, però els que es consideren universitaris

Valors útils per a la Catalunya del futur

transmeten més la independència, la imaginació i la perseverança. Torno a insistir que també és important la dificultat que tenen les famílies d'entendre que l'esforç i el treball, així com estudiar, al final donen una recompensa. Si això no es veu clar en la societat, tampoc no es transmetrà, perquè el missatge no arribarà. Una cinquena part de famílies no posa cap èmfasi ni en l'esforç, ni en el treball, ni en la perseverança –són els pares de la Juani, per entendre'ns. Jo no sé si a Catalunya tenim un problema, però el que és cert és que mai, per sort, no tindrem els problemes de la *banlieue* de París. Ara bé, d'una manera o d'una altra aquesta realitat ens ha de cridar l'atenció.

Finalment, voldria dir que les empreses, per tant, els joves, no arriben socialitzats per al treball. No és dir: «Ara el que no he de fer és explicar-li on treballarà, perquè ja sap el que ha de fer, perquè té aquest concepte». Com que això no passa, l'empresa ha de fer una feina addicional que potser encara no sap. D'altra banda, a Catalunya hauríem d'anar treballant entre tots en una cultura del coneixement. El nostre país ha d'avançar cap a la societat del coneixement, la qual cosa no vol dir que hagi d'abandonar la indústria, ja que les indústries de cotxes segueixen exportant, com les de productes hortofrutícoles, però hauríem de recuperar alguns elements per a aquesta societat del coneixement.

Per acabar, voldria subratllar quatre idees que considero importants. La primera és el concepte de la feina ben feta, que no ha de ser elitista, perquè la feina ben feta també l'ha de fer un cambrer. En aquest sentit, quan l'altre dia presentava aquest llibre al Cercle d'Economia, va sortir una residència d'ancians, la Millenium, que és al Raval, i que fa la feina molt ben feta. És important destacar que treballar bé ha de formar part de la cultura.

La segona idea és que cal recuperar el concepte del contracte psicològic. La gent que treballa en les organitzacions ha de tenir clares les seves expectatives i no enganyar-se. El contracte psicològic pot dir: «Vostè no té futur en aquesta empresa, no sabem què passarà i no li prometem res». Això és millor que donar un missatge que després no es complirà. Hi ha exemples interessants d'empreses que treballen bé el contracte psicològic a Catalunya, com el de l'empresa Brose, de

Santa Margarida i els Monjos, que properament presentarem a ACCIÓ (l'antic COPCA). A Catalunya hi ha experiències molt interessants respecte al concepte de generar expectatives compartides que siguin clares, de generar lleialtats de confiança en el sentit de dir: «Ja sabem a què juga cadascú».

També convé recrear la cultura de l'esforç sent conscients que les empreses envien missatges contradictoris. Un no pot demanar això i després estar pagant programes que diuen exactament el contrari. Per tant, d'alguna manera, cal repensar les coses. Les empreses han de conèixer més i millor les persones. No és veritat quan s'afirma que «les persones són l'aspecte més important en l'organització», ja que no es reflecteix en termes pressupostaris d'inversió de coneixement. En aquest moment, les empreses coneixen a la perfecció el perfil dels seus clients, però del perfil de la gent que tenen dins, moltes no en tenen ni la més remota idea. I és a partir d'aquí que es generen relacions que, si no es coneixen, finalment posen la llavor de la desconfiança.

Tenint en compte que la crida al deure no funciona, hem de ser conscients que el que cal fer és generar condicions de treball que facin que les persones, en la seva instrumentalitat, en el que sigui, donin realment el que han de donar a l'organització. I això són moltes coses: són salaris adequats, són organitzacions de treball que permetin assumir responsabilitats, és desenvolupament professional, és una gestió del temps adequada. No és veritat que els joves no vulguin treballar, el que sí que és veritat és que no volen treballar quan no és necessari. Jo crec que això és molt sa. La cultura de la presència és el que no té sentit.

Finalment, hi ha determinats comportaments que han de canviar. No sé si em fico on no em demanen, però crec que, per exemple, el que està passant amb Nissan és una mala història, no perquè la gent se'n vagi al carrer sinó perquè això genera més desconfiança. Si volem que veritablement hi torni a haver confiança, hi ha certes coses que s'han d'assumir. Evidentment, a una empresa no se li pot dir: «Vostè va venir aquí i aquí es queda», però també cal ser conscients que quan una empresa com Nissan s'instal·la en un territori trenca l'entorn social i genera unes situacions molt diferents de les que hi havia abans. Llavors,

Valors útils per a la Catalunya del futur

això no es pot deixar de cop i volta en funció de no sé quina lògica de rendibilitat. Insisteixo que no és que no se'n pugui anar ningú, però no se'n pot anar a la valenta. En resum, si aquest element final no es compleix, la cultura del treball, de la lleialtat i de l'esforç no es donarà.

Conferència
«El valor de l'estima pel país
i la seva gent»

Jordi Pujol

President del Centre d'Estudis Jordi Pujol
(4 de novembre de 2008)

Presentació

Carles Duarte

Director de la Fundació Lluís Carulla

Benvingudes i benvinguts en aquesta nova sessió del seminari «Valors útils per a la Catalunya del futur», que han convocat conjuntament el Centre d'Estudis Jordi Pujol i la Fundació Lluís Carulla. Evidentment, l'acte d'avui és un acte especialment rellevant dins d'aquest cicle perquè el tema és «El valor de l'estima pel país i per la seva gent» i el ponent, el conferenciant, és el president Pujol, que em correspon de presentar. Ja sé que no caldria però complirem el tràmit tan dignament com podem.

Les personalitats polítiques que més m'interessen de la Catalunya de la primera meitat del segle xx són Francesc Macià, pel seu impressionant discurs capaç d'encarnar i representar un sentiment nacional àmpliament compartit, i Enric Prat de la Riba, impulsor d'una formidable acció institucional que va rellançar el nostre país amb una veritable visió d'estat, l'Institut d'Estudis Catalans, la Biblioteca de Catalunya, l'Escola del Treball, l'Escola d'Administració Pública, la segona que es va crear a Europa.

Trobo que en Jordi Pujol conflueixen qualitats de Macià i de Prat de la Riba, perquè ha construït un missatge aglutinador i de refermament

Valors útils per a la Catalunya del futur

de la identificació amb el país —n’hi ha prou de recordar el «som sis milions»—, des d’un passat de compromís i de risc, com testimoniatge que sota el règim franquista fos detingut pels Fets del Palau i, en acabat, jutjat i empresonat, i sumant-hi un clar sentit institucional i una capacitat de dirigir amb encert i eficàcia l’acció de Govern de la Generalitat durant vint-i-tres anys.

Tinc la impressió que el Jordi Pujol polític no s’entén sense la Guerra Civil, sense la vivència traumàtica de l’esfondrament d’una il·lusió col·lectiva i sense la convicció que la represa de l’autogovern havia d’evitar la reiteració d’alguns errors del passat. Entre els versos citats més sovint per Jordi Pujol n’hi ha uns de fragments diferents del poema *La ciutat llunyana*, de Màrius Torres, que evoquen respectivament la tragèdia de la derrota i la persistència de l’esperança. Els fragments són: «Ara que el braç potent de les fúries aterra la ciutat d’ideals que volíem bastir», i l’altre: «Més llunyana, més lliure, una altra n’hi ha potser, que ens envia, per sobre d’aquest temps presoner, batecs d’aire i de fe».

El president Pujol no va conèixer l’exili que tan radicalment va esqueixar el món polític i cultural català, però sí que va patir la grisor ofegadora de la postguerra des de la consciència clara que Catalunya havia sofert una desfeta i havia sortit derrotada d’aquell conflicte bèl·lic.

Jordi Pujol és la personalitat brillant i apassionada per Catalunya que sota el franquisme, des del coratge i el compromís, esdevé un veritable revulsiu, un mobilitzador d’energies i d’una incipient reacció al servei de la nostra represa nacional. És l’home que esdevé símbol d’una Catalunya que aixeca el cap, el qui ens convida a fer país, el qui a la fi del franquisme ens proposarà fer política.

Jordi Pujol té dues qualitats que l’han ajudat molt: la curiositat i la memòria. S’interessa honestament per conèixer i per comprendre, i dóna una gran importància a la història i al record. Sempre ha estat un infatigable lector de diaris i de llibres, de pensament i d’història, i s’ha acostat a la gent amb anhel d’entendre.

Jordi Pujol és un home amb valors i és un home d’una gran coherèn-

cia ideològica. Em refereixo fonamentalment al nacionalisme, a l'humanisme cristià i a l'europèisme. Amb el pas del temps i el filtre de la seva pròpia experiència, Jordi Pujol s'ha mantingut sempre fidel a aquests tres grans eixos del seu pensament. Ell ens ha demostrat reeixidament que la política és dedicació abnegada a la gestió, però, alhora, que la política és molt més que gestió.

Jordi Pujol és un intèrpret magistral de l'esperit del nostre país. Un home que l'estima de debò i que treballa incessantment per fer-lo créixer en convicció i en ambició.

Jordi Pujol ha estat un gran president i avui és un gran expresident. Que continua unint el seu destí al de Catalunya, convidant-nos a reflexionar sobre els valors de la nostra societat i esperonant-nos a continuar lluitant perquè Catalunya sigui forta, cívica, autènticament nació.

El president Pujol té la paraula.

Conferència

77

Jordi Pujol

President del Centre d'Estudis Jordi Pujol

Senyores i senyors, abans de res, volia fer una reflexió sobre el títol. A mi em va sorprendre un mica el títol, això del «valor de l'estima pel seu país i per la seva gent», perquè inicialment quan se'n va parlar, fa temps, que faríem això i que jo havia de fer concretament aquesta conferència, em sembla recordar que vam dir: «Tu hauries de parlar dels valors del patriotisme». Bé, i així havia quedat, m'havia fet a la idea d'això: valors del patriotisme.

També he de dir que ara, aquests dies que he vingut aquí per altres conferències que s'han fet, m'han dit: «Escolta, tu d'aquí quinze dies també has de parlar i has de parlar sobre nacionalisme».

Bé, en realitat són tres coses –patriotisme, estima pel país i per la seva gent, i nacionalisme– que s'assemblen molt. Però, que hi hagi hagut aquesta mena de joc de paraules, vol dir que hi ha un cert pro-

Valors útils per a la Catalunya del futur

blema amb el tema de les paraules. La qüestió de paraules no són només paraules. I, per tant, jo crec que valdria la pena que abans d'entrar directament en el tema dels valors en parléssim, d'això. Que ho aclariéssim.

Pel que fa al nacionalisme i a la nació, deixant de banda que sempre s'havia parlat de la nació catalana a l'edat mitjana i s'havia parlat de la nació catalana al segle XVII i XVIII, després de 1714 ja no se'n parla. Després de 1714 s'escriu un llibre que es porta per títol *La fi de la nació catalana*, una mena de punt final, ja no se'n parla més. Però els qui van introduir aquests termes –*nacionalitat, nació, nacionalisme*– van ser sobretot Prat de la Riba, com ara ha recordat en Duarte, i el mateix president Macià i també alguns altres polítics importants de les primeres dècades del segle XX, Antoni Rovira i Virgili, posem per cas.

Abans d'ells, abans d'en Prat de la Riba, que de tots aquests és el que arriba abans, és a dir, el més antic, no se'n parlava de nacionalisme ni de nació. Per exemple, l'Almirall, que és un altre gran teòric del catalanisme, parla de Catalunya com d'un subjecte polític, com d'una entitat diferenciada, com d'un poble, però no parla de la nació, parla de «lo particularisme». Concretament el seu llibre es titula, a més amb l'ortografia d'abans d'en Fabra, *Lo particularisme*.

Diu que Catalunya és una cosa particular, no és com la resta d'Espanya, és una cosa particular. Però la paraula *nació, nacionalitat*, apareixia amb força al llibre d'en Prat de la Riba *La nacionalitat catalana*. És el primer doctrinari important, sobre això. Abans n'hi havia hagut alguns també, però amb poca incidència.

Val a dir que quan en Prat de la Riba, l'introduïdor, doctrinari màxim del nacionalisme a començament del segle XX, fa un partit, que és la Lliga, no li diu Lliga Nacionalista, tot i que ell és el teòric del nacionalisme, sinó que li diu Lliga Regionalista. I després, quan als anys trenta la Lliga decideix canviar de nom i treure's de sobre aquesta paraula de *regionalista*, que aleshores no dringava bé, no diu Lliga Nacionalista tampoc, diu Lliga Catalana. I la veritat és que durant la República, no es parlava tant de nacionalisme, que també se'n parlava i també sor-

tia la paraula, en el camp polític i en el camp intel·lectual, bàsicament la paraula més coneguda, més utilitzada, més general, era la paraula *catalanisme*. La majoria de la gent d'Esquerra Republicana, per exemple, parlava de catalanisme.

Ara, aquests dies he hagut de rellegir uns llibres de l'Estelrich perquè s'ha celebrat el cinquantè aniversari de la seva mort. Va morir al 1958, i he hagut d'anar a Mallorca per una conferència. I ell té una sèrie d'articles, en els quals, d'una manera explícita, diu que no hauríem d'utilitzar la paraula *nacionalisme*, que hauríem d'utilitzar la paraula *catalanisme*. Atenció, tinguem present que l'Estelrich era la mà dreta, o era una de les mans dretes d'en Cambó. Diu que no hauríem d'utilitzar la paraula *nacionalisme* i diu per què. Diu, que la paraula *nació* a Espanya espanta molt, i si hem d'anar a parlar amb els espanyols, doncs hauríem d'agafar una paraula que no ferís la susceptibilitat espanyola.

De totes maneres, el que sí és cert és que el catalanisme, el nacionalisme català, el catalanisme durant els primers trenta-sis anys del segle xx va ser un moviment, en tots els terrenys, molt operatiu. En el terreny polític, en el terreny econòmic, en el terreny cultural, en el terreny religiós. Moltes coses es van fer en nom del catalanisme. El gran motor, com ja vam dir fa poc en unes conferències fetes aquí mateix, de la Catalunya del segle xx és el catalanisme. El catalanisme, el nacionalisme, el patriotisme català, el que vulguin.

Els vull dir una cosa també sobre això, encara que no encaixa exactament amb el tema d'avui. A mitjan 1960, uns quants, que segurament van ser més dels que jo conec, vam pensar que era important reintroduir la paraula i el concepte dintre de la terminologia i de la doctrina política catalana. Aleshores s'utilitzava molt –clandestinament, i sobretot al carrer– la paraula *catalanisme*. I per què crèiem que calia recuperar el concepte nacionalisme? Doncs perquè conceptualment el terme *nació* és molt més potent: «Som una nació.» Potser sí que això, com temia l'Estelrich, ens crearà problemes, però dir «som una nació» és un acte d'afirmació que si diem «som una regió» o bé «som» –no cal dir-ho– «una comunitat autònoma», o som no sé què,

Valors útils per a la Catalunya del futur

potser una diputació gran, de cop ens rebaixaria. «Som una nació!» Això és potent.

Després aquesta potència la podem traslladar a la pràctica o no, però d'entrada posa el sostre més alt. Evita el perill que sempre tenim de quedar aigualits. I bé, vam pensar que convenia introduir això, tot i que també érem conscients que era una paraula més dura. I que la paraula nacionalisme era ja aleshores –els anys 60– i també ara, de venda no fàcil.

És a dir, per una banda, hem aixecat el sostre, som una nació, però, per altra banda, la paraula *nació*, la paraula *nacionalisme*, té una certa mala premsa. Una mala premsa que molts cultiven des de la insinceritat i la hipocresia. Perquè els que ho diuen –per exemple, tota la propaganda anticatalana o de reserva envers Catalunya que es fa a Madrid i a bona part d'Espanya, o bé també la que es fa en alguns països, França mateix, no dic contra Catalunya però contra tot el que representa la defensa de les nacionalitats petites o simplement oprimides–, actuen amb una radical hipocresia. Perquè si hi ha un nacionalisme potent és el nacionalisme espanyol en la seva versió més estrictament anticatalana, i si hi ha un nacionalisme potent és el nacionalisme francès. I una mica per tot arreu passa així. Miren de crear un ambient hostil a les afirmacions nacionals d'aquelles nacions que no tenim Estat.

Hi ha el que se'n diu el *nacionalisme banal*, que és el nacionalisme que apliquen els països o els estats, les nacions constituïdes com estats, que com aquell que no fa la cosa, van fent nacionalisme. Per exemple, amb la simbologia. Posaré un exemple. Hi va haver un moment, a l'any 78, 80, 82, 83, 84, en què ens era relativament fàcil fer que la simbologia catalana aparegués en molts llocs. Per exemple quan un pilot català –en Crivillé, en Garriga...– guanyava una cursa motociclista. Però això s'ha acabat. Això s'ha acabat perquè, és clar, les grans companyies, que són les que financen les motos i els cotxes o les grans reunions d'atletisme, per elles mateixes o per indicació de qui sigui, han dit: «Ei, no, aquí només n'hi ha una, de bandera, i és la bandera espanyola. Qui surti amb una bandera catalana se li retira la subvenció.»

Hi ha un xicot, que es diu Deferr, que ha sigut medalla d'or i meda-

Illa de plata en alguns Jocs Olímpics, que viu a Premià de Dalt, i l'altre dia va fer unes declaracions dient: «Jo la bandera catalana no la portaré, no la portaré perquè a Sidney vaig estar a punt d'agafar-la, la vaig agafar (per una medalla que havia guanyat als Jocs Olímpics de Sidney), la vaig agafar però tot d'una vaig pensar: "Ara, si circulo amb aquesta bandera, em retiraran la subvenció", i la vaig deixar.» Clar, de tot això ningú no se n'adona, però la bandera catalana ha desaparegut d'alguns d'aquests grans actes i tot queda substituït per la bandera espanyola, que és una manera de fer un nacionalisme. No s'accepta ni tan sols que vagin amb les dues. D'aquest tipus de nacionalisme en diuen *banal* perquè no es nota. La gent no ho nota.

O sia que els que ens acusen que el nacionalisme és una cosa tan i tan perillosa, practiquen a fons el seu nacionalisme que, a més, s'empra per a ofegar les manifestacions nacionals nostres, per modestes que siguin.

També es mira de desprestigiar el nacionalisme dient que el segle xx ha demostrat que el nacionalisme podia derivar cap a sistemes totalitaris. I és veritat que en alguns casos el ferment nacionalista ha estat utilitzat com una peça en la construcció d'ideologies i sistemes totalitaris. Però no ens hem de deixar impressionar per això, perquè totes les ideologies, totes les filosofies, també totes les religions tenen la part bona i la part dolenta. El cristianisme té Sant Francesc i la Inquisició. Vénen de la mateixa arrel, tots dos diuen que s'inspiren en l'Evangeli, i són de la mateixa època. Van aparèixer tots dos al segle XIII.

És clar, de la mateixa manera que hi ha la crítica contra el nacionalisme, es podria fer una crítica contra el socialisme. Perquè si ara a un social demòcrata europeu li diuen: «Això del socialisme és molt perillós, perquè la seva matriu és marxista, és la mateixa del socialisme en general, de vegades radical, i és la mateixa del comunisme», haurà de rebutjar aquesta afirmació, amb raó. Parlar en aquests termes seria falsejar les coses. Manipular-les. El nacionalisme en ell mateix no té res a veure amb el feixisme. Però la degeneració del nacionalisme pot tenir-hi a veure. I el socialisme democràtic no té res a veure ni amb el comunisme ni amb l'estalinisme. Però la degeneració del socialisme i del marxisme certament poden portar al comunisme i a l'estalinisme.

Valors útils per a la Catalunya del futur

Per tant, no tinguem por de ser i de dir-nos nacionalistes. Però noto que ens costa utilitzar la paraula *i*, fins i tot, ens costa utilitzar la paraula *patriotisme*. Recordo que durant la Transició l'únic diputat català que es va atrevir a autodefinir-ser com a patriota català va ser en Barre-ra. Era més mal rebut dir-se patriota català que dir-se nacionalista.

Una vegada vaig tenir una conversa llarga amb el que aleshores era el president de la República Federal Alemanya, que era un home que coneixia, que érem amics, que es deia Johannes Rau. Ja és mort. Jo li explicava el significat per a nosaltres del nacionalisme. Ell em deia: «Això del nacionalisme, a mi em fa por.» Jo li vaig explicar: «Miri, el nacionalisme per a nosaltres, catalans, és això.» I, fins i tot li ho vaig escriure. I li va fer un cert efecte el que li deia. Vaig posar-li unes quantes definicions de nacionalisme. Vaig dir: «Miri, nacionalisme és la legítima acció política i intel·lectual pacífica» –s'entén sempre– «i democràtica, acció política i intel·lectual d'afirmació i, si cas, de defensa i reivindicació de la personalitat col·lectiva d'un país que té característiques de nació, que té la seva llengua, que té la seva cultura, que té memòria històrica, que té institucions, que té Dret civil, etcètera. Nacionalisme és la politització legítima i necessària d'una identitat socio-cultural, que necessita ser defensada políticament, en el camp polític. ja que la possessió d'una personalitat, i la consciència i l'autoestima que en poden derivar-se és condició de cohesió i iniciativa d'un país, el nacionalisme és un factor de progrés. I ja que, per altra banda, la gent necessita formar part d'una col·lectivitat, doncs també és un factor de progrés en el terreny individual, en el terreny de les persones.» Ell em va dir: «Si és això jo ja hi estic d'acord, però nosaltres d'això no en diem *nacionalisme*, nosaltres d'això en diem *patriotisme*.»

I em va admetre que hi havia una confusió de paraules. Un xoc en el terreny intel·lectual i en el terreny mental i en el terreny polític que han produït els grans drames europeus i que han afectat, per una banda, el món socialista i, per l'altra banda, el món de defensa dels drets nacionals.

Com a conseqüència d'això, Alemanya –que tenia motius per estar preocupada per com havien anat les coses i per les seves responsabili-

tats i molt marcada pel seu complex de culpabilitat— va decidir que del nacionalisme no en parlarien més, que de la nació no en parlarien més— ara en tornen a parlar, però no n'han parlat més durant molt de temps— i que, a més, el patriotisme seria constitucional. És a dir, que no parlarien d'història, que no parlarien del sentit col·lectiu, de tot el que havia estat els seus mil, mil cinc-cents anys d'història en el terreny cultural, en el terreny polític, en el terreny social, en el terreny artístic.

Tant era així que un amic meu alemany em va dir: «Home, ja en començo a estar una mica fart, perquè resulta que els meus fills van a l'escola i a classe d'història, tota la història d'Alemanya comença a l'any 45. Tot el que hi ha abans del 45, ho liquiden en una setmana, la resta del curs és tot després de l'any 45. Per tant, als meus fills els salten tota l'edat mitjana alemanya, que és brillant, els salten la Hansa Bàltica, els salten l'Aufklärung, els salten Luter, i no solament pel que és important religiosament sinó com a fet cultural.» Luter no fou només un reformador, fou el gran definidor de la llengua alemanya. Tampoc no en parlen, no perquè sigui protestant, sinó perquè forma part de la història. S'entén pel que va passar, però és absurd.

L'Aufklärung. L'Aufklärung què és? L'Aufklärung és la Il·lustració alemanya de la segona meitat del segle XVIII. És Schiller, és Goethe, és els germans Grimm, és Schlegel i, a més, és Kant. Emmanuel Kant és el filòsof més pacifista, el filòsof més racionalista, el filòsof menys radical. És, a més, qui més insisteix en l'honestat de les accions públiques, qui més insisteix en la necessitat d'evitar la violència, etcètera. L'estudien com a filòsof, però amb prou feines saben que era de Königsberg, ni saben el que va representar en el seu moment.

Bé: «Ja estic fart, escolti, això ja comença a superar-se una mica, perquè, clar, estic fart d'això, estic fart que no els diguin que nosaltres, els alemanys, vam ser els inventors de la universitat moderna, posem per cas. No els parlen de la ciència alemanya. Va ser no el país inventor, però sí el país capdavanter durant com a mínim cent-cinquanta anys en el camp de la ciència, de la música i de la filosofia.» Ja s'entén, ja s'entén que no els ho expliquin, per tots els antecedents, però això evidentment s'ha de superar. Però ells estan obsessionats per això i

Valors útils per a la Catalunya del futur

això arriba una mica a tot Europa i diuen que no se n'ha de parlar. Excepte els que ho utilitzen hipòcritament per anar fent el seu nacionalisme fent veure que no són nacionalistes –allò que se'n diu el nacionalisme banal– i mirar de veure si poden ofegar els dels altres.

Els, per exemple, els alemanys que estan tan obsessionats per això han muntat una altra discussió que demostra que encara, poc o molt, estan acomplexats. Schäuble, per exemple, en una taula rodona recent ha dit: «No n'hem de parlar d'identitat... Hem de parlar de *Zugehörigkeit*», que vol dir pertinença.

I quina diferència hi ha? Jo li deia a un alemany escrupolós: «Si en volen dir pertinença, doncs que ho facin. Però de fet és el mateix».

El cas és que en aquests moments hi ha una minva important de l'esperit europeu. No ja l'esperit nacional, sinó l'esperit nacionalista, en el sentit en certs aspectes pejoratiu de la paraula, reviu. Es veu en les actituds dels txecs, i dels irlandesos, posem per cas, les actituds de diversos països, una mica de tots. Es veu en l'eufòria espanyolista patriòtera que hi ha a Espanya. I es veu en la pèrdua d'aquell hàbit negociador que havia fet anar endavant la Unió Europea en la qual es mirava de tenir una certa comprensió pels altres. Això ha desaparegut. Això és així. Per tant nosaltres el que hem de fer, és ésser molt observants respecte al que en podríem dir l'exigència ètica i veure en el patriotisme l'exigència ètica d'això que en diem l'estima pel país i per la seva gent. Això ja és una definició de valors.

L'argument fort a favor del patriotisme i a favor del nacionalisme, a favor, simplement, del valor de l'estima pel país i per la seva gent, és que la persona necessita formar part d'una comunitat. Això forma part de la pròpia naturalesa humana. D'aquesta naturalesa humana que ha estat ben definida, almenys pel pensament occidental, que és el nostre. Aristòtil això ho defineix bé. Diu: «Les persones som irrepetibles –som irrepetibles–. Tu ets tu i jo sóc jo». O sigui que la delimitació, la frontera existeix: tu ets tu i jo sóc jo. I a més tu ets irrepetible i jo també sóc irrepetible. El que passa, segona part de l'argument d'Aristòtil, és que tota persona que és ella, ella i prou, tota persona necessita comunicar-se. Essencialment és una necessitat intrínseca de la persona poder-se comu-

nicar. Això deia Aristòtil, la filosofia grega, per tant, i forma part de la nostra manera occidental de veure les coses, judeocristiana i hel·lènica.

Concentrem-nos ara, concretament, específicament, en el cristianisme. El cristianisme, que també té com a element fonamental la persona. La persona individual forma part de la teologia cristiana. La redempció de Jesucrist seria vàlida encara que només s'hagués d'aplicar a una persona. Bé, per tant, el cristianisme és personalista. El que passa és que el cristianisme –Aristòtil ho ha fa d'una altra manera–, s'inventa una cosa que se'n diu 'proïsme', que són els altres. I de fet són tots els altres. Jo sóc jo i m'acabo aquí i sóc irrepetible. Però jo sóc responsable també dels altres. I per això ve la paraula proïsme. O no en diguin proïsme, en poden dir simplement la gent. Jo sóc responsable de la gent, sóc responsable dels altres. Més senzill.

Ara, el que passa, ja ho deia Aristòtil, ja ho diu el cristianisme a través del proïsme i després ho han dit també les filosofies posteriors, aquesta persona concreta necessita relacionar-se i necessita formar part d'una col·lectivitat, d'una comunitat. D'això, per exemple, fins i tot l'article 29 de la Declaració dels drets humans, en parla. La Declaració és bastant individualista, però diu una cosa ben senzilla, l'article 29, –que tothom silencia sempre, perquè sempre només ens passen pel davant els articles que no parlen d'això–, diu: «La persona té dret a disposar d'una comunitat, perquè només formant part d'una comunitat es pot realitzar personalment.» Si això és veritat, vol dir que les comunitats són molt necessàries. Deuen ser molt necessàries, perquè sense elles la persona, que és fonamental, no es realitzaria.

I permetin-me que esmenti un altre autor defensor a ultrança del valor i dels drets de les persones. Mounier. Fins al punt que la seva filosofia s'anomenava «el personalisme». Doncs bé, Mounier diu: «La nació representa una mediació més universalitzant que la família», és a dir, ajuda més a la persona a projectar-se. Ell abans ha parlat de la família, la necessitat de la família, però la nació va més enllà de la família. Diu: «La nació és un element integrant de la nostra vida espiritual perquè té *un rôle médiateur*, un paper d'intermediari entre un mateix i altra gent, i a més perquè li transmet o li proporciona» –diu Mounier–

Valors útils per a la Catalunya del futur

«uns valors que sol, cap de nosaltres no seria capaç d'aconseguir ni de definir».

Vostès saben —alguns que em coneixen o que han llegit coses meves saben— que jo parlo molt del nacionalisme personalista, en el sentit de dir que el nacionalisme és important perquè si bé la persona és més important que la nació, les persones, una i una i una fins a arribar a sis o set milions o dos-cents milions, els que siguin, necessiten formar part d'aquesta collectivitat per realment poder-se realitzar plenament.

Per tant, un nacionalisme, un patriotisme, una estima pel país i per la seva gent que realment no fos útil a la persona, seria criticable. Quan era president de la Generalitat deia: «Ara haurem de fer el balanç d'aquest any». I em feia la següent pregunta: «Bé, ho hem fet bé això de les carreteres? Ho hem fet bé. Bé, molt bé. Ho hem fet bé això de la sanitat? Ho hem fet bé o no ho hem fet bé. Però al final de tot això, als catalans això els ajudarà a fer i a ser més? Tot això, els ha ajudat a ser més?, no solament a viure millor». Pensant en el conjunt del país, però també en persones concretes. Aquesta és la pregunta que jo m'havia de fer com a president de la Generalitat. I aquesta és la pregunta que un polític, i més encara un polític nacionalista, s'ha de fer. Perquè si no som capaços de fer progressar les persones en tots sentits, aleshores allò que fem no té sentit.

I això és l'ètica del patriotisme i de l'estima pel seu país i per la seva gent. Per això, sempre havíem dit allò que el catalanisme o serà social o no serà. Això que ara diuen: «Ara ens inventem el catalanisme social.» No, no, això està inventat de sempre. Però a més, en el terreny dels últims trenta, quaranta o cinquanta anys, o àdhuc una mica més, si mirem les coses que s'han escrit i quan s'han escrit i en quina data s'han escrit, l'inventor d'això, ha estat més gent procedent del catalanisme, o si volen del nacionalisme, que no pas d'altres sectors. Perquè com que no teníem la mentalitat de lluita de classes, forçosament ens havíem de fer un plantejament global de país. Per tant, el catalanisme o serà social o no serà. Catalunya o serà social o no serà. No és veritat que o serà cristiana o no serà. Entenem-nos: Catalunya té unes arrels cristianes, un fons cristià molt determinants de la seva per-

sonalitat. Però sobretot Catalunya serà social o no serà, això està clar. O bé, d'una altra manera, de cara a problemes que han vingut una mica més tard, o serà integradora o no serà. I no serà integradora si no és capaç d'oferir un model de país i una manera de moure's, i una possibilitat d'ascensor social, etcètera, que serveixi per a les persones, individualment.

Ara sí que estem entrant en el terreny dels valors. En el de l'exigència ètica del catalanisme... Ens hem de moure en termes d'ètica. Tot això costa molt de traduir a la pràctica. A la pràctica hi ha mil oportunitats de fer coses que no estan bé. I de fer injustícies i tot el que vulguin, perquè som el que som i arribem fins on arribem, tenim els nostres dèficits i els nostres defectes, tot el que vostès vulguin. Però el nostre plantejament ha de ser que el catalanisme ha de tenir el que se'n diu un fil roig, ha de tenir un eix vertebrador que ha de ser ètic. Si no, no serà viable. No serà viable.

Continuem amb la idea de la primacia de la persona. Diguem unes quantes coses perquè realment puguem dir que sí, que hem actuat d'acord amb aquests criteris o que ho hem intentat. No pretenguin que les coses surtin bé. No pretenguin vostès fer-ho tot bé. No pretenguin que ningú de nosaltres ho faci tot bé. Farem el que podrem i el que sabrem i el que la nostra insuficiència, les nostres misèries ens permetin. Però des del punt de vista de la definició, hem de fer aquestes coses que estic dient. I que ara vull precisar més.

Primer, l'objectiu del patriotisme ha de ser que hi hagi la realització personal de la gent, que cadascú es pugui realitzar. És a dir, fer les coses de manera que la gent es pugui realitzar. Punt primer.

Punt segon, hi ha d'haver, a més, aquest conjunt, això que se'n diu la 'solidaritat', paraula que jo procuro utilitzar poc perquè em dringa molt malament. És a dir, a Espanya la solidaritat, com en privat diu la gent molt important i responsable – i ja que parlem d'ètica, èticament criticable– «en España la solidaridad sólo hay que practicarla con los bienes ajenos». Per tant, la solidaritat és un engany en el llenguatge polític d'una pila de gent, molt, molt, molt important, és un engany. I en el sentit de gent no tan important i en el sentit del sentiment popular

Valors útils per a la Catalunya del futur

també sovint és un engany. És a dir, el concepte és bo, però molts el perverteixen. L'empren per enganyar, hipòcritament.

Nosaltres, quan érem joves, i molt per la influència intel·lectual francesa, en dèiem *comunitarisme*. És a dir, hi ha una comunitat. En canvi, ara aquesta paraula ha desaparegut una mica, perquè el llenguatge polític i social ha perdut autenticitat. Era una paraula molt utilitzada per Camus, però molt utilitzada també per altres. Evidentment molt utilitzada per tota l'escola intel·lectual francesa i alemanya, i també italiana de signe cristià. Comunitarisme vol dir formar part conscientment i responsablement d'una comunitat. I aquesta comunitat, la gent d'una comunitat ha de ser solidària. Si aquesta paraula no agrada en buscarem una altra. De fet és allò que dèiem del *proïsme*. Comunitarisme vol dir estar al servei de la gent. En el nostre cas, de la gent de Catalunya, és clar.

Repeteixo: realització personal, comunitarisme... Això desemboca en el que en podríem dir la preocupació pel bé comú. Aquesta paraula, el 'bé comú' –l'interès general, o el bé comú, és igual, agafin la que vulguin– vénen a dir el mateix. El bé comú o l'interès general. Aquesta és una idea que el polític ha de tenir molt endintre. I el no polític, també.

N'ha d'assumir una altra, de responsabilitat, que és la preocupació no solament pel bé comú sinó pel futur. Nosaltres no ens podem desinteressar del futur, cap de nosaltres no es pot desinteressar del futur. El canceller de la República Federal Alemanya, Helmut Schmidt, té un article preciós que diu dues coses, entre d'altres, però en diu dues que els vull recordar. Una diu: «Anem malament. D'evolució mental, d'evolució moral, d'evolució ètica a Alemanya anem malament perquè del bé comú ja no en parla ningú». «Von Gemeinwohl spricht keiner mehr».

I la segona: «Perquè els alemanys» –diu ell, cosa que no era així fa trenta o quaranta anys– «s'han despreocupat del futur».

Què passarà d'aquí a vint anys? Què passarà amb les fonts d'energia d'aquí a vint anys? Amb la natalitat que tenim d'aquí a vint anys? Què passarà amb la població? A Alemanya, que és un país que està amb profunda crisi demogràfica? Què passarà [al nostre país] si no trobem la

manera d'actuar d'una manera eficaç amb la immigració que tenim [a Alemanya] –no diguem a Catalunya–. D'aquí a vint anys què passarà?

D'això en alemany en diuen *Die Entlastung der Zukunft*, és a dir, la descàrrega del futur. Tots portem una motxilla, en portem més d'una, però una de les motxilles que portem és la del futur. Nosaltres anem progressant, anem caminant, anem traginant les coses; anem traginant el futur amb nosaltres, preveient que d'aquí a deu, quinze o vint anys hi haurà aigua o no n'hi haurà; anem traginant el futur pensant a veure si la formació que ara reben els nois quan aquests siguin grans els permetrà ser competitius o no; anem traginant el futur quan ens plantegem si el país té fills o no en té: evidentment, anem traginant el futur pensant el tema de si tindrem diners o no per a les pensions. Això és tragar el futur. El catalanisme també ha de tenir com a una exigència ètica la voluntat de progrés i de qualitat humana, és a dir, com deia en Màrius Torres, la voluntat de fer una ciutat d'ideals.

Per tant el nacionalisme, el patriotisme o bé, simplement, l'estima pel país i per la seva gent, com a una de les exigències ètiques ha de tenir això: el bé comú i la preocupació pel futur.

Podem seguir, naturalment, amb moltes més coses, entrant amb molts més detalls, però em sembla que amb això n'hi ha prou per subratllar aquelles coses que si no es porten a terme no es podrà dir que la política que s'ha fet tingui fonament ètic. No vol dir que tot hagi de sortir bé. Podem fracassar, però la intenció hi ha de ser, i disposats a deixar-hi la pell. I això és estimar i servir la gent del país. En la multiplicitat d'aspectes propis de la vida humana. Per exemple, crear un país prou productiu perquè puguem pagar les pensions d'aquí a uns quants anys. Això és estimar i servir la gent del país.

En termes més generals això vol dir ajudar la gent a realitzar-se personalment.

Però la pedagogia de realització personal, la incitació a la gent perquè es realitzi personalment té un risc, i és que això sigui l'únic objectiu de la gent. És a dir, el risc que tenim en tot això és que després de dir-li «vostè és molt important, vostè és el més important de tot» la resposta sigui: «Escolti, doncs jo sóc l'únic important». Ens trobem real-

Valors útils per a la Catalunya del futur

ment molt amenaçats per l'individualisme, i això des d'un punt de vista de país, des d'un punt de vista de nació és un drama. Però des del punt de vista de la qualitat personal també. Per tant, aquesta és una de les coses que intel·lectualment, i políticament, i en el terreny de les idees, i en el terreny de les actituds, i en el terreny de la difusió de determinats valors hem de combatre. Això és el que se'n diu la moral de la desvinculació.

La moral de la desvinculació és una moral molt estesa actualment. Vol dir el següent: «Jo només em sento vinculat a mi mateix. Jo només em sento vinculat a allò que a mi m'interessa. Jo només em sento vinculat a allò que a mi personalment em realitza». Aquest és un perill que tenim i jo crec que un sentit de país potent, un sentit catalanista potent, un sentit nacional potent, un sentit de servei al bé comú –que és això, estimar el país i la seva gent, o bé és simplement tenir, ressuscitar la vella i cristiana idea del proïsme– ens pot ajudar a combatre això.

Els deia que per acabar volia fer uns comentaris personals sobre el meu patriotisme. Perquè, segons com, això ajuda també a entendre les coses. Bé, el meu patriotisme comença d'una manera conscient llegint un article d'en Joan Maragall que es deia *El sentiment de pàtria*. Segurament comença abans, comença perquè jo tinc contacte amb la terra, amb la terra física, cosa que no tothom té. Perquè tinc contacte amb gent que sent el país i que ho respira i que transpira i que, per tant, ho transmet. Que viu en un determinat ambient familiar, amb uns valors que ajuden a estimar el país. És important que en els ambients que vivim hi hagi uns determinats valors. No només patriòtics, però també patriòtics. L'escola ha d'ensenyar moltes coses, però és evident que allà on s'aprenen o es desaprenen més coses és a casa. Per tant, la terra, el contacte amb gent com nosaltres, l'ambient, els valors dins d'aquest ambient, els relats, això que ara se'n diu els relats, les explicacions de les coses.

També, en el meu cas, a tot això hi ajudava el fet de la vivència cristiana. Un humanisme cristià que en aquell moment va actuar molt positivament en alguns de nosaltres. Abans hem parlat de Maritain. L'humanisme cristià vol dir tres coses: vol dir l'arrel cristiana, però aplicada a dues coses. L'una és la persona, tu concretament, jo concretament.

Però la paraula *humanisme* té també un sentit general. És a dir, tu ets tu, però a més tu ets part d'una humanitat. Cosa que és correctora del que podrien ser excessos d'un plantejament patriòtic exacerbats o molt tancats en ell mateix, o molt hostils o molt agressius.

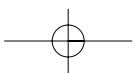
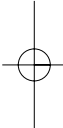
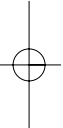
Per altra banda, la fe religiosa. De la mateixa manera que de vegades provoca un sobrebuig d'excitació, també altres cops juga un paper de moderació.

Hi havia també una altra cosa que és important que segueixi tenint la gent d'avui, que és el sentit universal de les coses. També som ciutadans del món. Som ciutadans de Catalunya, som patriotes catalans, ens sentim catalans per damunt de tot, però som ciutadans també d'altres àmbits polítics, és bo tenir un sentit de l'universalisme. Perquè qualsevol nacionalisme, i més un nacionalisme com el nostre, que de vegades ha de lluitar com un gat panxa enlaire i que, per tant, es pot sentir aculat, es pot sentir temptat, es pot sentir traguinat cap a actituds tancades, reactives. Per tant, doncs, és important aquesta visió general del món.

També la idea de democràcia, és una idea que també representa un factor d'equilibri en qualsevol sentiment potent. I el del patriotisme és potent i ho ha de ser, però és bo que també estigui temperat per aquesta idea de la democràcia.

Per tant, no tinguin por de ser patriotes. No en tinguin, de por. N'és tothom. Desemmascarin els qui diuen que no en són i que diuen que nosaltres no n'hem de ser, però que ells en són d'una manera agressiva i d'una manera que podria arribar a ser anihiladora de la nostra personalitat col·lectiva.

Cadascú té el seu recorregut, com deia, però el que de tota manera necessitem, sigui quin sigui el recorregut de cadascú, és que tinguem això: l'estima pel país i per la seva gent. D'això, no en tinguin por, potser no se n'ha dit sempre *nacionalisme*, perquè *nacionalisme* no deixa de ser un concepte també relativament modern, però d'estimar el país i la seva gent, sempre se n'ha dit *patriotisme*. De vegades, el patriotisme, com totes les passions fortes, pot descarrilar; i, per tant, cal el control ètic. Però per altra banda només s'arriba a fer coses importants –individualment o col·lectiva– amb passions fortes.



Conferència ***«El valor de la resiliència»***

Àngel Castiñeira

Filòsof i professor del Departament de Ciències Socials d'ESADE
(11 de novembre de 2008)

Presentació

Josep M. Lozano

Professor del Departament de Ciències Socials d'ESADE

Voldria subratllar tres aspectes del perfil de l'Àngel Castiñeira, entre altres coses perquè així vostès ja sabran d'antuvi el que es trobaran a la conferència.

La primera característica que veuran en l'Àngel, que a mi sempre em sorprèn i em causa admiració, és el rigor amb què procedeix. Si serveix l'analogia amb la medicina, és un rigor gairebé de cirurgia: tria un tema, agafa un bisturí i el va tallant, el va ordenant, el va sistematitzant i, a més, ho fa d'acord amb aquella frase tan tòpica que a vegades es diu que «és més amic de la veritat que de Plató». És una persona que quan tracta un tema o discuteix amb una persona ho porta a fons, per tant, quan ha de ser crític o posar en qüestió alguna temàtica, algun autor, algun pensador o algun plantejament hi entra molt a fons. Això ho hem experimentat els qui fem seminaris amb ell, ja que quan estàs en desacord amb l'Àngel en alguna cosa, calça't perquè t'anirà posant a ratlla. Ara bé, té una característica molt important, que envejo personalment de debò, i és que ho fa sempre de manera amable. O sigui, que et pot posar a ratlla i a sobre et quedés content, perquè la manera que té de qüestionar i d'argumentar va acompanyada sempre d'un tarannà que fa que al final acabis gairebé

Valors útils per a la Catalunya del futur

agraïnt-ho. Després, quan penses tot el que ha dit, dius: «Déu n'hi do!».

El segon punt que voldria subratllar –que veuran de seguida i que està molt relacionat amb l'anterior– és la seva claredat expositiva. Em sembla que era Unamuno que deia que quan una cosa és fosca, s'ha d'explicar clarament que és fosca, però ha de quedar clar. Les presentacions de l'Àngel són summament clares. Quan fas classe amb ell o hi comparteixes algun seminari, a vegades penses: «Com ens estem embolicant!», però de cop i volta s'aixeca i en fa una transparència. És a dir, acaba sintetitzant tot l'embolic en una transparència, en una cosa que resulta clara i entenedora. Ho veuran també amb la presentació d'avui. El tema que ens ocupa, que té la seva complexitat, l'Àngel no només el discuteix bé, sinó que, a més, el fa clar i entenedor.

Ahir hi havia una entrevista a «La contra» de *La Vanguardia* molt divertida, en què s'entrevistava una farmacèutica que recollia tot d'anècdotes de la vida a la farmàcia. Una de les anècdotes que explicava –moltes em van fer riure, com quan ets al sofà de casa i la família et pregunta què estàs llegint, que et poses a riure– és aquesta: un dia, una persona va entrar a una farmàcia i en lloc de demanar uns profilàctics va demanar unes profiteroles –bàsicament, perquè *profilàctic* és una paraula molt complicada per anomenar una cosa que hauria de ser concreta i clara. Doncs bé, amb la resiliència passa el mateix. En Raimon Ribera, un company nostre, ha insistit moltes vegades que hauríem de trobar una paraula més clara, perquè quan et diuen que tens molta resiliència potser penses –com deia la meva àvia– que tens un mal lleig, perquè és una paraula una mica estranya. En canvi, amb l'explicació de l'Àngel queda molt clar.

Això em porta a l'última qüestió que voldria subratllar en aquesta presentació, i és que l'Àngel, quan tria un tema, no ho fa mai per academicisme ni per currículum. S'involucra i es compromet personalment amb tots els temes; tots els que toca i que ha anat tocant dibuixen un itinerari –com, per exemple, els que ha plantejat al voltant del lideratge.

Pel que fa al tema de la resiliència, crec que la reflexió que construeix no és una reflexió distant. Com els explicarà, la resiliència és

una capacitat de resistir i de sobreposar-se als embats i a les dificultats de la vida. Sóc testimoni que això no només ho ha pensat, sinó que ho ha viscut. Al capdavall, la prova més clara de la resiliència de l'Àngel és que porta bastants anys aguantant-me, i no ha perdut ni el bon humor, ni el bon to, ni res de tot el que el caracteritza.

El que els volia dir és que, com diuen desgraciadament gairebé sempre només en castellà, *abróchense los cinturones*, asseguin-se bé, perquè ara veuran una exposició en la qual es farà patent el rigor, la claredat i la implicació personal en el tema.

Àngel, tot teu.

Conferència

Àngel Castiñeira

Filòsof i professor del Departament de Ciències Socials d'ESADE

95

Introducció

Estic enlluernat per molts motius. Primer, per les llums, pels focus, i després per la presentació, que crec que ha estat feta, veritablement, des de l'afecte i des de l'amistat. Moltes gràcies, Josep Maria.

He de dir que de les coses que ha comentat en Josep Maria, n'hi ha una que crec que justifica en bona mesura la tria d'aquest tema. En realitat, el tema de la resiliència no em pertoca a mi, ja que s'ha treballat molt des del camp de l'educació i des del camp de la psicologia, i jo treballo des del camp de la filosofia, la filosofia social i la filosofia política. Per tant, és un tema que em toca perifèricament. Tanmateix, l'he volgut treballar i l'he volgut investigar perquè crec que és una de les característiques que ha arrelat més en la Catalunya moderna i contemporània. Segur que han sentit parlar del llibre *Fénix de Cataluña*, de Narcís Feliu de la Peña (1693), on l'autor compara Catalunya amb l'au fènix que reneix de les seves cendres quan pràcticament tothom la dóna per morta.

Aquesta idea, és a dir, com és possible que alguns pobles —entre ells

Valors útils per a la Catalunya del futur

el català—, que pràcticament tots els historiadors i els politòlegs havien donat gairebé per morts, en escomeses, en situacions veritablement dures i difícils, hagin estat capaços de fer-se i de refer-se, fins i tot contemporàniament, descrivint una certa història d'èxit, té molt a veure amb la resiliència individual, organitzativa, col·lectiva i nacional. Per això em va semblar que aquest tema podia ser d'interès i que es podria vincular al moment present.

En aquesta introducció també vull dir que els organitzadors —als quals agraeixo molt la invitació— van insistir en el següent: «Molts dels convidats com a ponents sou filòsofs, i hi ha la temptació d'anar-se'n per la via reflexiva. Recordeu que al títol del seminari hi ha la idea de valors *útils*. Per tant, intenteu no quedar-vos només en la dimensió reflexiva, sinó aterrar també en allò que pugui tenir d'utilitat una aproximació al tema de la resiliència». Així doncs, amb el perill que això pugui semblar una conferència d'autoajuda —que no ho voldria ser—, i atenent a la petició que se m'ha fet, intentaré aterrar al màxim possible en aquesta utilitat. Vostès l'han de situar sempre entre parèntesis i amb tots els seus matisos.

96

Resiliència i vulnerabilitat humana

Anem directament al tema. M'ha semblat que podria ser interessant començar a partir d'una declaració de Luis Rojas Marcos, un dels millors psiquiatres del món, que actualment és al capdavant d'un equip d'hospitals de Nova York. L'any 2004 va afirmar: «La inseguretat, la incertesa i la vulnerabilitat formen part de la definició de qui som, de la nostra naturalesa humana», és a dir, que la naturalesa humana no està al marge de la fragilitat, de la vulnerabilitat o del fet de sentir-nos afectats internament o externament per certs esdeveniments. Fins i tot les amenaces de risc ens afecten. Per tant, encara que en la filosofia moderna —des de Kant fins a altres autors— es faci molta referència a l'autonomia i a la voluntat del subjecte de ser independent, molt sovint, en moments de dolor, de malaltia o de risc descobrim les nostres dependències i descobrim també la nostra vulnerabilitat i fragilitat.

Jacques Attali, un assessor privat molt influent de l'actual president

de la República Francesa, Nicolas Sarkozy, utilitza la metàfora de la síndrome del Titànic per referir-se als éssers humans. Diu: «Nosaltres som com el Titànic: amagat en algun plec del difús futur de les nostres vides, ens espera –i ho sabem– algun iceberg». És a dir, el Titànic de les nostres vides va circulant per un oceà, entre boires i fred, i sabem que enmig d'aquest oceà també hi suren diversos icebergs. Amb una mica de sort, amb una mica de fortuna, les nostres vides tiren endavant sense cap xoc, però tots som conscients que la síndrome del Titànic vol dir que hem d'estar preparats perquè algun dia podem xocar. I pot ser el dia menys pensat. En conseqüència, aquesta és una de les dimensions que ens afecta directament.

A mi em va impactar el testimoni d'una cantant excel·lent, que segurament vostès coneixen; és una cantant a qui estic vinculat pels meus orígens gallecs, la Luz Casal. Com sabeu, a la Luz no fa gaire li van diagnosticar un càncer de mama, i al poc temps de començar el tractament va dir en públic: «De ser una persona físicament imbatible, en aquests mesos he passat a ser una dona dependent i fràgil». Així doncs, davant la dissort, davant la malaltia, davant el càncer, aquella seguretat, aquella fortalesa, aquesta mena d'anar cap endavant sense trobar ni obstacles ni barreres, se'ns desmunta i la mateixa persona es veu obligada a fer una altra aproximació a la vida en què reconeix precisament aquesta fragilitat.

Això ens fa veritablement humans, però no tots els humans responem exactament igual davant aquest tipus d'escomeses. La pregunta, doncs, és: què podem fer i què hem fet els éssers humans davant aquestes situacions? Podríem fer un llarg recorregut des de la filosofia antiga, passant pels estoics i fins arribar al cristianisme, per veure com hem donat resposta a aquest tipus de situacions. Ara bé, jo diria que per la situació d'avui, per la consciència de la fragilitat humana d'avui, les millors opcions passen per dir que hem d'acceptar viure amb el risc. Una societat de seguretat al cent per cent és impossible, per tant, en primer lloc hem d'assumir que el risc és un element connatural a la vida humana i a la vida en societat.

En segon lloc, hem d'assumir aquest viure amb el dolor, amb el risc, sense banalitzar-lo, sense voler-lo camuflar, sense desplaçar-lo. En di-

Valors útils per a la Catalunya del futur

versos moments de la nostra vida, des de la joventut fins a la vellesa, trobem maneres d'amagar-lo, de maquillar-lo o d'allunyar-lo, però jo penso que, com va fer amb les seves declaracions la Luz Casal, hem d'agafar el bou per les banyes, encara que moltes vegades faci mal.

En tercer lloc, hem d'actuar sense pseudoredempcions. No podem fer una mena de juguesca amb el més enllà dient: «Si aquest dolor passa de llarg, em comprometo a fer no sé què, no sé quantes coses». També forma part de la humanitat afrontar o assumir les conseqüències dels mals tràngols sense obsessionar-s'hi, sense esdevenir hipocondríacs, sempre preocupant-se per la seguretat i patint pel sofriment –seríem una mena de patidors que s'avancen. Al contrari, com feien els estoics, hem de convertir el dolor i l'adversitat en suportables, mitigant-los o fins i tot domesticant-los, fent-los molt més humans.

La pregunta –que seria la pregunta del milió i que donarà peu a la meva intervenció– és: «Això és molt fàcil de dir, però la qüestió és com ho fem, com ho estem fent i com s'hauria de fer». És sobre aquesta qüestió que avui pot tenir cert interès el tema del valor de la resiliència com a cloenda al seminari.

98

El camí de la resiliència

L'any 1996, l'experta Edith Grotberg va publicar un llibre, una guia, sobre la resiliència, on va oferir-ne aquesta mena de definició: «La resiliència correspondria a la capacitat humana de fer front a les adversitats de la vida, de superar-les, de sortir-ne enfortit i, fins i tot, transformar-les positivament». És a dir, tal com fan els grans jugadors de sumo o de judo, podem aconseguir que l'energia negativa de l'oponent no ens faci mal, podem capgirar-la per convertir-la en energia positiva.

Fixin-se que resiliència no vol dir que tindrem una mena de barrera protectora que farà que les coses no ens afectin, o que desenvoluparem, com els estoics, una mena d'ataràxia o d'impertorbabilitat anímica. No, no estem dient això, el que volem dir és que un cop rebut el cop, podrem disposar de mecanismes, d'estratègies de superació, d'enfortiment personal i fins i tot de transformació positiva. En la nostra vida personal això és el que podríem destacar d'algunes de les coneixences familiars

o socials que tenim. A vegades hi ha gent de la qual admirem aquesta capacitat personal de superació. Això és el que voldríem tractar.

Podríem dir que hi ha dues característiques de la resiliència. D'una banda, la capacitat de resistència o de superació de la vulnerabilitat –hi ha persones, hi ha psiques, hi ha psicologies de persones molt més resistents i molt més invulnerables, per dir-ho així. De l'altra, el fer front a situacions de crisi i d'adversitat desenvolupant estratègies de recolzament en les nostres fortaleses pròpies –en el propi jo–, en les capacitats col·lectives o en les xarxes socials que sovint ens poden donar recolzament anímic.

Davant situacions viscudes per tots nosaltres com l'estrès, els traumes, les tragèdies, els riscos, les pèrdues personals –dolorosíssimes–, els xocs, les ruptures sentimentals, familiars, o les crisis professionals de tota mena, sembla que la resiliència ens ajudi a construir una mena de barrera de protecció. Insisteixo que la imatge no és la correcta, perquè sembla que la barrera ens faci impertorbables, i no, no és que ens faci impertorbables, però sí que, internament, ens permet desenvolupar una mena d'escuts o de mecanismes protectors contra les forces negatives. És això el que ens permet utilitzar verbs com *ressorgir*, *resistir*, *adaptar-se* –fins i tot en el sentit més darwinian–, *recuperar-se*, *refer-se* o *positivar* allò que hem viscut negativament.

En definitiva, hauríem d'acompanyar i de vincular la resiliència a una mena d'actitud. Fixin-se que el president Pujol ens parla sempre d'aquesta fundació de l'IVA, de les Idees, dels Valors i de les Actituds. Doncs bé, la resiliència, més que un valor és una actitud, una actitud vital positiva; l'actitud de dir: «M'he de poder encarar a les situacions adverses amb una certa actitud de superació». Evidentment, això no ve donat només per raons congènites, sinó que hi ha una mena d'aprenentatge, i és sobre aquest aprenentatge, o sobre les diverses estratègies que tenim a l'abast, que voldria parlar.

L'aprenentatge de la resiliència

Voldria aturar aquí el meu relat per presentar-los algunes històries o narracions que posen en joc la resiliència. Òbviament, on són més fà-

Valors útils per a la Catalunya del futur

cils de trobar és en la literatura, en la música i en el teatre o el cinema, perquè sol ser en aquest tipus d'arts on se'ns narren històries, relats, de persones que han esdevingut cèlebres o virtuoses per la seva capacitat de superació. Jo, mentalment, n'he intentat buscar algunes.

Hi ha una pel·lícula una mica antiga, però que recordaran: *Billy Elliot*. És una pel·lícula que narra la història d'un nen en una ciutat industrial britànica en plena crisi o reconversió industrial, sense mare, amb un pare membre del sindicat –dels més animalots que poden imaginar dins el sindicat– i amb un germà exactament igual al pare. Ell va a l'escola, i com a activitat escolar li ofereixen fer boxa, com fan tots els nens, però en comptes de fer boxa ell vol fer ballet, com les nenes. Evidentment, rep una autèntica allau de crítiques i de rebuig, tant per part de la família com dels seus companys, que se'n burlen.

A la pel·lícula *Billy Elliot* hi ha dues escenes en què es descriu la capacitat interna de superació del nen a través de la música i, fonamentalment, a través del ball. Vostès s'han de situar en el context d'un nen petit que tothom espera que faci boxa, i que, davant l'adversitat, la seva actitud de superació és: «Com puc fer front a una situació –començant per la familiar– que em posa totes les barreres possibles perquè no faci ballet».

Si recorden la imatge en què surt el nen, quan trenca la porta. En totes les imatges de resiliència hi ha una sensació d'ofec que obliga la gent gairebé a enfrontar-se a una mena de parets internes. La història de Billy Elliot no acaba aquí, perquè trobarà moltíssims obstacles fins arribar a superar-se.

Aquesta pel·lícula té un element que vinculem a la resiliència, és a dir, a un tipus de superació de l'adversitat. L'adversitat pot ser socioeconòmica, però també cultural o relacionada amb els prejudicis morals. En aquest sentit, Billy Elliot no és la persona idònia ni per fer ballet ni per anar a una acadèmia de prestigi a fer una formació tan llarga i costosa, però, tanmateix, ho supera.

Hi ha un conjunt de pel·lícules que molt sovint hem discutit amb alguns companys. En l'àmbit dels esports, per exemple, el tema de la resiliència és un clàssic. Per exemple, en la pel·lícula *Cinderella Man*.

James J. Braddock, anomenat Cinderella Man, era un boxejador nord-americà. La pel·lícula presenta l'ambient econòmic i cultural dels feliços anys vint, just abans del crack del 1929. Braddock era una persona a qui somreia la felicitat, que va arribar a ser l'estrella de la boxa de l'època, i que va acabar guanyant molts diners i fent-se famós. En un moment determinat es produeix la pèrdua de la seva estrella (com a conseqüència d'una lesió greu), i coincideix amb la pèrdua de l'estrella economicofinancera dels Estats Units. Així doncs, el seu declivi personal és una metàfora del declivi del país. A la pel·lícula veiem el boxejador que pràcticament ho perd tot, excepte la família: perd totes les possessions, la casa, els seus fills han de marxar fora perquè no els pot alimentar, etc. I ja en el context de la crisi, de la depressió, se'l veu buscant feina als ports de Nova York com a estibador, amb un braç embenat. Fins que busca una segona oportunitat.

Quan parla amb la seva dona és interessant adonar-se de la seva manera d'expressar la voluntat personal de superació, amb una frase en la línia de l'esperit americà: «I have to believe that when things are bad, I can change them» –que al diàleg de la pel·lícula es tradueix així: «Em nego a acceptar que no podem dominar la nostra vida, que no podem canviar allò que va malament i aconseguir que la nostra família visqui millor». També és una mostra de resiliència quan el seu manager, que, a més de la seva dona, és un referent molt important en la construcció de la seva resiliència, li diu: «Tu pots, Jimmy! Surt ara i derrota'l. No permetis que ell privi els teus fill de veure aquesta victòria!»

Tot i que l'argument és molt clàssic i conté l'èpica típica de les pel·lícules de Hollywood, té aquest element que converteix un boxejador fracassat en una mena d'inspirador de l'Amèrica del Nord del *post-crack*. És a dir, tracta d'una persona que, pel fet de superar l'adversitat, esdevé un referent, fins i tot moral –és un cas històric, un cas real– per a molts ciutadans nord-americans.

Podríem posar més exemples, com un fragment molt interessant del final de la pel·lícula *Yo soy la Juani*. Hi ha una escena molt bonica en què la protagonista, la Juani, ha de trencar amb la seva parella, una per-

Valors útils per a la Catalunya del futur

sona que li és totalment infidel, per cercar una nova vida, i aquest trencament, que és dolorós, és alhora l'inici d'una altra cosa.

D'aquestes històries, d'aquests relats, en surten una mena de missatges que segurament hem sentit en diverses tradicions culturals, com el següent, que és molt freqüent al Japó i a la Xina: «Si caus set cops, aixeca-te'n vuit». Forma part d'una manera d'entendre la cultura de l'auto-superació. També en tenim un d'un filòsof molt estimat, Friedrich Nietzsche: «El que no em mata, em fa més fort». Potser ho podem entendre millor les persones que estimem l'Alt i el Baix Empordà, on davant la tramuntana hi ha una resistència especial per part d'alguns arbres, que sembla que s'arrelin a la terra i que, malgrat la força del vent, no només no es tomben sinó que es fan més forts, com si tinguessin una capacitat de superació especial. Aquesta també és una dimensió interessant.

També tenim una altra citació, del Salm 23: «Ni que passi per la vall tenebrosa, no tinc por de cap mal». Hi ha persones que passen per la vida com un gat amb la cua ben aixecada, sense tenir por de res; és sorprenent. Hi ha gent capaç de construir-se un grau d'autoestima i de seguretat en si mateixa que, davant tota aquesta diversitat de perills, els permet pràcticament superar-los.

Pensem també en Henry Ford, que segurament va ser un dels precursors del famós «Yes, we can». A ell se li atribueix la frase, que em sembla especialment interessant, «Whether you think you can, or think you can't, you're right» («Tant si penses que pots com si penses que no pots, tens raó»). És a dir, si penses que no podràs, que no ho superaràs, t'enfonsaràs –això ho diu un emprenedor–, però si somies en la possibilitat de superar-ho, si poses en la teva esperança, en el teu somni, tota la teva força, llavors ho aconseguiràs. En la història i en la vida de Henry Ford hi ha veritablement episodis de superació sorprenents. Per tant, podríem dir que el «Yes, we can», que hem posat ara de moda, l'any 1921 ja era vigent en Henry Ford, un exemple vivent d'això que proclamem. Com podem arribar a convertir somnis i competències que pensem que no tenim en realitat? Al meu entendre, això també forma part de la resiliència.

En conseqüència, en el procés de resiliència hi ha una mena de transformació. Al videoclip d'una de les cançons de la Christina Aguilera –molt divertit perquè explica la superació del desengany del seu amor–, la imatge que es mostra és la d'una crisàlide, la de la metamorfosi d'una papallona que, en despullar-se del vestit del dolor, és capaç de superar el dolor i fer-se molt més forta. Aquesta capacitat de transformació també és una dimensió que hi ha en algunes persones i que ens sorprèn.

També és molt interessant el símil de les persones representades com un gat, fràgil, però alguns, quan ens mirem al mirall, podem esdevenir lleons. És a dir, hi ha un treball de confiança personal molt important, però és un treball que no tots sabem ni podem fer.

Un petit qüestionari

Pensant en cadascú de nosaltres i pensant en el fet que el tema de la resiliència no ens és tan llunyà, m'agradaria formular una mena d'enquesta –no perquè la contestin ara, però sí perquè hi pensin– amb preguntes que ens donaran pistes sobre el tipus de respostes que els puc donar.

Primera pregunta. Pensin en algú que coneguin que considerin resilient. Quins trets personals creuen que el/la caracteritzen? Jo he posat l'exemple de Billy Elliot o de Cinderella Man, però en la vida quotidiana, a les nostres famílies o entre els nostres amics hi ha gent així. Quines persones, quines circumstàncies i organitzacions creuen vostès que van facilitar la seva resiliència? Com ha incrementat aquesta persona la seva resiliència amb el pas del temps? Segur que tots podríem posar exemples vivents, propers, quotidians, no coneguts però familiars a nosaltres.

Segona pregunta. Pensin en vostès quan s'han trobat davant una adversitat. Quan i com se'n van sortir? Tots hem viscut adversitats, algunes de greus. Qui i què ens va ajudar en aquest procés? Quins mecanismes vam desenvolupar per fer-ho? Quins punts forts personals van sobresortir durant l'adversitat? És a dir, intentar recapitular en les experiències d'èxit, de superació del dolor o de l'adversitat és també una

Valors útils per a la Catalunya del futur

manera no només d'autoconeixement, sinó –com diran alguns psicòlegs nord-americans, els de la psicologia positiva– de reafirmació dels punts forts que són en tots nosaltres, encara que moltes vegades no en siguem conscients.

Tercera pregunta. A casa, a la feina, en el nostre grup d'amics, al barri, al país, qui o què ens serveix habitualment de suport addicional per enfortir la nostra resiliència? Disposem, com el boxejador, d'un mànager que és capaç d'esperonar-nos per redescobrir aquestes fortaleces internes? Com ho fem? Aquest és un element important. Sens dubte, el paper dels lideratges públics també són molt rellevants en l'àmbit empresarial, en l'àmbit polític i en l'àmbit social. Quines són les persones que poden esdevenir referents públics d'autosuperació i de superació col·lectiva? Després ens podem plantejar com estem en matèria de referents resilents a Catalunya.

Per últim, som generadors de resiliència per a altres persones? Quines estratègies o de quina manera aconseguim, per exemple, amb els més menuts, amb els nostres fills, amb la gent propera a casa nostra, transmetre una mena de fil conductor d'energia que ajudi?

Són preguntes que crec que, fetes d'una manera més o menys col·loquial, estan presents avui en l'agenda –en primer lloc dels educadors, en segon lloc dels psicòlegs i en tercer lloc dels agents públics–, perquè hi ha formes de resiliència individuals, organitzatives i col·lectives. I d'això en parlarem ara.

Dimensions de la resiliència: la dimensió individual

Voldria començar –i ho faré d'una manera relativament ràpida– per la dimensió individual de la resiliència. Després continuaré amb la dimensió comunitària, i finalment m'agradaria acabar parlant de la dimensió nacional de la resiliència.

Pel que fa a la dimensió individual de la resiliència, voldria dir que, gràcies als estudis recents de psicologia, sabem que hi ha factors protectors interns de les persones, és a dir, característiques que es donen en determinats individus que els fan més resistents davant l'adversitat. Veiem-ne algunes.

Es tracta de persones habitualment col·laboratives, és a dir, que ajudant els demés s'ajuden. En l'àmbit del voluntariat és bastant freqüent trobar persones que superen un dol ajudant els altres. Són persones capaces de desenvolupar estratègies de convivència i de resolució de problemes amb els altres, que disposen de certa sociabilitat i de cert sentit de l'humor. Un dels països on en aquests moments es generen més acudits i més sentit de l'humor és Palestina. És a dir, la superació de les amenaces del terror o de la guerra es produeix precisament en llocs on l'humor és una vàlvula d'escapament, una via de sortida i de supervivència.

També és important l'autocontrol intern, que té molt a veure amb el coneixement de les nostres emocions i en la capacitat de guiar-les amb autonomia i independència. No ens referim només al sentit d'autosuficiència, sinó a la independència que ens permet separar el jo de la circumstància i la problemàtica que ens afecta, per exemple.

Aquestes persones tenen una visió positiva del seu futur personal. Hi ha persones que són capaces de construir una mena de pont mental entre el seu present i els seus projectes vitals de futur en positiu, i a partir d'aquests ponts construeixen la seva vida. La flexibilitat també n'és una característica, ja que són persones a les quals si no els funciona el pla A no s'enfonsen, sinó que poden construir un pla B o un pla C. En definitiva, disposen d'un marge, com els bons jugadors de futbol, per trobar altres vies de sortida.

També hi ha la capacitat d'aprenentatge, l'automotivació i el fet de dir: «Sé que dispo de competències o que sóc idoni per a alguna cosa». En l'àmbit educatiu, en especial, com podem aconseguir que els nens amb molt poca autoconfiança superin una situació? Doncs reafirmant els seus punts forts, treballant per a l'assoliment de fites o d'objectius molt petits.

Seguint l'exemple del gat i del lleó, el treball –sense descontrol, evidentment– de l'autoestima o de la confiança és fonamental en si mateix.

Aquests són factors molt coneguts i desenvolupats per part dels experts que treballen la resiliència personal. D'altres, en aquesta mateixa línia –això és l'Associació Americana de Psicologia, que darrerament

Valors útils per a la Catalunya del futur

treballa en la psicologia positiva—, desenvolupen una mena d'estratègies o de consells que també ajuden les persones a poder sortir d'aquesta mena de pou negre. A mode d'exemple tenim el decàleg següent: sigui capaç d'establir relacions amb els altres; eviti veure les crisis com a obstacles insuperables; accepti que el canvi és part de la vida —per tant, accepti que la vida no pot ser sempre com l'ha programat—; mogui's cap als seus objectius —la idea que dèiem del pont mental—; dugui a terme accions decisives, accions que veritablement posin a prova, com si fos un desafiament o un repte, les seves qualitats —sempre que el repte sigui assumible per a vostè—; cerqui oportunitats per descobrir-se a si mateix; tingui moments també de reflexió i d'autoco-neixement; vegi la dimensió positiva que hi ha en vostè; mantingui les coses en perspectiva; no intenti deformar la problemàtica separant-la del context; no perdi l'esperança —aquest ha estat un dels lemes de la campanya d'Obama: l'audàcia de l'esperança—, i tingui cura de si mateix —és a dir, no es preocupi només dels altres, dediqui part del temps a cuidar-se a si mateix.

Podríem dir que aquests són consells força banals que en la vida quotidiana la majoria de nosaltres ja posem en pràctica. Què és el que fan en aquests moments la tradició psicològica i pedagògica? Pràcticament ordenar-los com a estratègies a seguir en els itineraris formatius de les persones.

És especialment interessant el que s'anomenen *les set resiliències*, que penso que és una manera excel·lent de presentar el que estem dient. Resumeixen algunes coses que hem comentat: la *introspecció*, com la capacitat de preguntar-nos a nosaltres mateixos i de donar resposta honesta a les nostres situacions; la *independència*, com la possibilitat de posar límits entre un mateix i el problema o el context problemàtic sense caure en l'aïllament; la dimensió *relacional* de la persona de crear ponts —perquè és a través d'aquest pont i d'aquesta relació que el lligam afectiu ens permet sortir de la situació—; el gust per la *iniciativa*, per exigir-nos i per proposar-nos fites; el sentit de *l'humor*, el saber trobar la part còmica de la tragèdia personal; la *creativitat*, la capacitat de crear ordre, bellesa i finalitat a partir del caos i el desordre; i, finalment,

un element en què insisteix molt el president Pujol, la *moralitat*, el compromís amb uns valors fermes, perquè moltes vegades aquests valors són àncores de referència en moments de crisi.

Voldria aturar-me en aquest punt, en el fet que treballar la resiliència vol dir treballar en la persona un conjunt de capacitats polièdriques: les biològiques, les emocionals, les mentals, les socials, les morals i les espirituals. Depenent de la persona i de la seva psicologia, algunes d'aquestes fortaleses o competències són més importants. Crec que el millor consell seria tenir-les totes en compte. És a dir, hi ha molts directius i moltes persones que, davant situacions de crisi, treballen la fortalesa física. Aquesta és una via de superació, perquè l'esport i l'exercici són, des de la joventut fins a l'edat més adulta, una de les vies per enfortir la persona, ja que permeten desenvolupar certa disciplina, esperit de sacrifici, etc. Tanmateix, hi ha persones que a més de la salut física també treballen la dimensió mental, la intel·ligència, la creativitat, i aquesta és una altra de les capacitats importants que moltes vegades és independent o que podríem separar del treball més físic. Altres persones treballen la dimensió emocional, perquè és la dimensió que ens relliga amb la gent, la que ens permet trobar energies o vies d'enfortiment en la relació amb les persones. També, evidentment, hi ha gent que té cura de la dimensió espiritual, que té a veure amb el grau d'autoconsciència que ens permet treballar l'autoconeixement i els valors més a fons.

Les vies habituals d'enfortiment de la resiliència vénen per escales semblants a aquestes. A mi m'agrada –i d'això en discutim sovint amb en Josep Maria Lozano– preguntar si la persona treballa la seva energia interna, la seva fortalesa, com si fos una bateria o una dinamo. És a dir, hi ha persones que busquen la seva font de fortalesa des de l'exterior, des d'una via –diguem-ne– transcendent. Habitualment i vulgarment n'hi diem «carregar les piles», i sembla que la font de l'energia sigui externa. Aquí la idea de transcendència pot ser tant en el sentit espiritual o religiós com en el sentit d'una gran causa per la qual lluitem i que d'alguna manera ens inspira i ens fa forts. Hi ha altres persones, en canvi, que no treballen com una bateria a la qual estan connectades,

Valors útils per a la Catalunya del futur

sinó com una dinamo, que tenen una mena de motor intern que genera constantment una energia prou important per superar-se a si mateixos i fins i tot ajudar els demés. Són persones veritablement excepcionals. Per últim, també desenvolupem les estratègies relacionals, perquè, sovint, una de les vies per trobar la resiliència és estar en contacte amb altres persones.

Dimensions de la resiliència: la dimensió comunitària

El que diem, doncs, és que sigui quina sigui la manera de fer-ho, hi ha una via individual de superació en positiu, i que diversos experts la coneixen i la treballen. Ara bé, alhora hi ha una dimensió comunitària de la resiliència, una dimensió molt recent i estudiada, per exemple, pels israelians.

Aquí teniu una notícia del diumenge passat que va aparèixer en una revista especialitzada:

108

El suport social, clau per a la superació de traumes per terrorisme continuat.

Un estudi amb adolescents israelians demostra que l'ajuda afavoreix la resiliència. Els resultats van indicar que realment existeix una interacció significativa entre el suport social i la depressió per l'exposició als atacs terroristes. Tal com els experts esperaven, [uns] nivells alts de suport social van reduir l'efecte dels atacs esmentats en l'estat anímic dels qui els van patir. Els especialistes assenyalen, per tant, la importància dels esforços que es puguin fer des de la comunitat per apuntalar el treball de les escoles, les famílies i els grups d'iguals, veritables fonts de protecció en moments traumàtics.

Què han trobat, els israelians? I per què estan tan preocupats per la resiliència? Perquè, com a poble, necessiten estratègies de superació en un context molt hostil. Així doncs, la pregunta que ens formularíem si visquéssim situacions de terrorisme seria: com podem viure amb normalitat sota l'amenaça constant de les bombes i de la mort?

Això, que fa uns anys passava al País Basc i que potser hi torna a passar ara, imagineu-vos amb quina intensitat passaria a Israel. Com poden les persones fer vides normals quan es veuen afectades per actes terroristes en la seva família? O quan els seus germans, els seus pares o les seves mares han perdut la vida en un conflicte militar? Aquí veiem que el suport social, aquesta dimensió relacional, és una de les vies importants per enfortir aquest tipus de resiliència.

Hi ha altres persones que, així com vèiem en l'àmbit individual, creuen que hi ha un conjunt de factors ambientals que poden afavorir o, al contrari, dificultar, pel que fa a les famílies, a les escoles, a les comunitats o als grups, aquesta resiliència. La família, l'escola, la comunitat, promou vincles estrets? Fomenta relacions de suport amb persones afins? O dit a la inversa: vivim vides massa individualitzades, massa aïllades?

L'entorn familiar, l'entorn escolar, empra un estil d'interacció càlid i no crític amb les persones? Valora la importància de l'educació com a element de millora de les persones? Té en compte els talents de cada individu? Fixa i manté límits clars en les regles, les normes o les lleis? És a dir, ensenya que no tot és possible i, per tant, en les vies de superació diu: «Hi ha coses que no podràs fer mai –i que si fas, infringiràs les normes– i hi ha coses que sí que podràs fer»? Aquest tipus de límits, que sovint en contextos més benignes –per dir-ho d'alguna manera– no hem deixat prou clars ni en la pedagogia ni en la família, afavoreixen o dificulten la resiliència? Són elements importants.

El capital social, els serveis socials, els elements de servei mutu, de coresponsabilitat, els valors de l'altruisme i de la cooperació són també elements que afavoreixen aquest tipus de resiliència. O el fet d'expressar dintre de la família o de l'escola fites d'èxit elevades i realistes per a cada persona. O la promoció de l'establiment i l'assoliment d'objectius, o el fet de proporcionar lideratge en la presa de decisions.

Des d'un enfocament interessant per a Catalunya, hi ha autors que proposen «la roda comunitària de la resiliència», una roda amb dues estratègies: estratègies que mitiguen els factors de risc de l'ambient i estratègies que contribueixen a *construir* resiliència en l'ambient.

Valors útils per a la Catalunya del futur

Com podem mitigar els factors de risc, d'adversitat? Per tres vies: afavorint els vincles socials, fixant límits clars i fermes a les persones i ensenyant habilitats per a la vida. I pel que fa a construir resiliència en l'ambient? Sent capaços de donar afecte i recolzament a les persones, establint i transmetent expectatives elevades, inculcant sempre fites per assolir i brindant oportunitats de participació significativa.

Fixin-se que en contextos en què es rebutja l'excel·lència o el mèrit, on tant és si es treu bona nota o mala nota perquè es passa, perquè tot és igual, la impossibilitat d'inculcar fites de superació ens fa molt poc resilients. Ens fa tous, ens fa acomodats, per dir-ho d'alguna manera.

Dimensions de la resiliència: la dimensió nacional

Ara m'agradaria endinsar-me en la dimensió nacional de la resiliència, que segurament és la part més assagística i la que podria ser més discutible. Voldria que en aquest cas no pensessin en països com Israel o els Estats Units, sinó en Catalunya. Jo crec que Catalunya té cartes guanyadores i cartes perdedores que, com a poble, també afavoreixen que siguem un poble capaç de renéixer, com l'au fènix, de les cendres o, al contrari, que es pugui diluir com un terròs de sucre dintre d'un got d'aigua o d'un cafè.

Em sembla que hi ha forteses, és a dir, que tenim factors positius. Què afavoreix una resiliència nacional? Doncs, per exemple, disposar d'una societat civil forta, perquè una societat civil forta vol dir una societat civil que no ho espera tot des de més amunt, que no espera que li donin les coses resoltes, sinó que té iniciativa, que té empenta i que té empenedoria. Per tant, si fallen les institucions, com a mínim, el coixí de seguretat de la societat civil funciona.

D'altra banda, és molt important que al país hi hagi cohesió social, que funcioni la teoria de l'ascensor segons la qual es pot progressar. En aquest sentit, o bé Catalunya incorpora, integra els nous nats –i aquesta integració també és socioeconòmica–, o existeix una fractura social o una fragmentació social que farà cada vegada més difícil una resiliència nacional. Així doncs, la cohesió social és un factor fonamental per assegurar la resiliència.

Com deia abans, també és important el reconeixement del mèrit i de l'excel·lència. La meritocràcia no és quelcom negatiu, és a dir, hem de tenir les millors persones en els llocs representatius de la societat, sigui de l'àmbit privat, sigui de l'àmbit públic, sigui de l'àmbit lucratiu o de l'àmbit no lucratiu. Si posem com a referents del país persones mediocres que han arribat a ocupar el seu lloc simplement perquè han escalat la cadira o perquè són millors grimpadors dintre de les tàctiques de curta volada, estarem afavorint precisament la dificultat de tenir un país resilient. Si aquestes persones ens poden dirigir, si poden estar al capdavant de les organitzacions, de les empreses, de les associacions, etc., significa que qualsevol ho podria fer, i aleshores aquesta idea del mèrit i de l'excel·lència pràcticament es dilueix.

També forma part de la resiliència nacional el fet de saber-nos implicats en desafiaments col·lectius i de vincular aquests desafiaments a una certa confiança en les nostres possibilitats. Jo penso que això és molt important, perquè només quan ens sentim participants fins i tot d'una mateixa desgràcia o d'un mateix repte, només quan podem verbalitzar el «nosaltres» hi ha la possibilitat que també, conjuntament, tirem endavant.

El sentit de la memòria i del projecte o del destí comú. Vull posar els dos temps, el passat i el futur, és a dir, no vull fer només referència al de la memòria, per als qui recordem o tenim identitat del passat, o no només al projecte per als nouvinguts, sinó les dues coses. Necessitem identitat, saber d'on venim, i necessitem projecte, perquè sense projecte no és possible la resiliència. Al contrari, la manca de projecte ens dilueix com a poble. Per tant, ens cal la consciència d'història compartida, la idea de patriotisme –després la veurem en algun exemple–, el tema de la dignitat, de l'orgull, de l'autoestima col·lectiva oposada a l'autoodi, per exemple.

La importància dels micro i mesolideratges en la participació ciutadana. El fet de saber que no hi ha un únic líder messiànic que posseeix tota la veritat i que ho pot resoldre tot, sinó que construïm el país des de grups petits o mitjans que agafen responsabilitats en la seva escala de veïns, en el seu barri, en la seva escola, en la seva família, en el

Valors útils per a la Catalunya del futur

seu grup d'amics, etc. Aquesta mena de multitud de micro i mesolideratges és fonamental.

Com dèiem, no hem de deixar-nos caure pel pendent dels valors líquids, perquè els països sòlids són països que tenen valors clars, que els comparteixen i que a l'hora de la veritat tenen molt clar cap on volen anar i què volen defensar.

En tots els àmbits –en l'esportiu, en l'educatiu, en el de la societat civil, en l'empresarial i en el polític– hem de disposar de referents de superació. Un exemple és el dels castellers de Vilafranca, que són un referent de superació vinculat a la història de Catalunya; un altre exemple està relacionat amb els Estats Units.

La colla de castellers de Vilafranca té un espot en què intenten una vegada i una altra construir un castell amb èxits i fracassos mentre se sent de fons la veu de Lluís Companys, des del balcó de la Generalitat, que diu:

112

*Catalans! He de realitzar un esforç per poder superar l'emo-
ció d'aquests moments, per poder dirigir-vos la paraula. És lo
meu poble, lo vostre poble, és aquesta plaça i és aquest balcó!
Tornarem a reprendre la nostra tasca després d'hores doloroses
i amargues. Per la voluntat! Per la simpatia i per l'afecte de la
sagrada onada popular estem aquí altra vegada! Venim per a
servir els nostres ideals. Portem l'ànima plètòrica de sentiments.
Res de venjances, però sí un nou esperit de justícia i reparació.
Recollim les lliçons de l'experiència. Tornarem a sofrir, torna-
rem a lluitar, tornarem a vèncer!*

L'altre exemple el trobem en un fragment breu del discurs del presi-
dent Obama, el candidat electe a la presidència dels Estats Units, la
mateixa nit que va guanyar les eleccions. He escollit només els primers
minuts perquè hi té un to kennedià, en què fa referència a l'esperança,
al sacrifici i a la superació col·lectiva. No diu «ara vindré jo amb el meu
lideratge i jo ho arreglaré tot», sinó que traspasa el compromís de li-
deratge a la gent. Em sembla interessant que ens hi fixem:

*[...] El que va començar fa vint-i-un mesos en el centre de l'hivern no pot pas acabar en aquesta nit de tardor. Aquesta victòria no és el canvi que busquem, sinó l'oportunitat d'aconseguir aquest canvi. I això no podrà succeir si tornem a la manera en la qual les coses eren abans i no pot succeir sense vostès. Sense un nou **esperit de servei**, un **esperit de sacrifici**. Així que convocarem un nou **esperit de patriotisme**, de responsabilitat en el qual cadascú decideix contribuir, treballar més i preocupar-se no tan sols per nosaltres mateixos, sinó pel nostre país.*

Hem d'aprendre d'aquesta crisi financera, que no podem tenir un Wall Street ric mentre el poble sofreix. Hem d'alçar-nos com una sola nació, com un sol poble. Necessitem superar la temptació de tornar a divisions partidistes i a la falta de maduresa que ha enverinat la nostra política durant tant de temps. [...]

En aquests fragments inicials em sembla molt interessant veure com precisament les paraules de sacrifici, d'esforç i de superació també fan referència a tot el poble nord-americà en un moment com el que estem vivint, precisament, d'una crisi financera gravíssima.

Voldria acabar recordant que, a més dels factors positius pel que fa a la resiliència nacional, hi ha també un conjunt de factors negatius que són presents a tots els països, com a Catalunya. Vull esmentar-ne alguns que em sembla que, veritablement, són com bombes de destrucció massiva contra les possibilitats de resiliència nacional.

L'egoisme o el «campi qui pugui», o el paternalisme a l'hora de dir «deixeu que jo ho resolgui tot, no cal que vosaltres us hi impliqueu». El fatalisme, tan típic moltes vegades dels seguidors d'algun club de futbol, l'autoodi, la corrupció, el «menfotisme», un cert cinisme en dir «me'n ric de tot i me'n ric de qualsevol tipus de valor col·lectiu», la cultura del no o un excés de criticisme –més dissolvent o corrosiu que no pas constructiu–, o, com deia abans, l'absència de projecte comú, una certa feblesa de les institucions que haurien de representar-nos com a poble i, fins i tot, un tacticisme per part dels polítics que no va més en-

Valors útils per a la Catalunya del futur

llà del dia a dia. Aquests són elements que també dificulten o van minuant, erosionant, la idea de resiliència nacional.

Hi ha un pensador canadenc, Robert Greenleaf, a qui estem seguint ara la pista, que té un llibret titulat *El líder com a servidor*, i és d'on extrauré les darreres paraules de la meva intervenció. Podríem pensar que el que hem de fer és combatre l'enemic, l'autor d'aquests factors negatius, però Greenleaf, en canvi, ens dóna una clau de comprensió del que està passant molt diferent. Segons ell, el mal, l'estupidesa, l'apatia i el sistema no són l'enemic de la resiliència nacional, per més que les forces edificants de qualsevol societat es vegin forçades a barallar-s'hi constantment. La societat saludable, així com el cos saludable, no és la que consumeix una quantitat major de medicina, sinó la que té en millors condicions les forces internes constructores de bona salut. Fixin-se en què identifica Greenleaf com a enemic: «Els veritables enemics són aquells forts servidors naturals, aquella gent ben preparada del país que, tenint el potencial necessari per guiar i servir la societat, es neguen a fer-ho».

En resum, el missatge és: els corrosius, els cíncics i els «menfotistes» els tindrem sempre. Si intentéssim anular a la pràctica tots els que hi ha en un país, tornarien a rebrotar a la generació següent. Greenleaf afirma que allò realment important és encertar a l'hora d'escollir qui posem al capdavant d'un país, que ha de ser una persona amb un potencial autèntic per, tant des del punt de vista individual com comunitari i en aquest cas nacional, poder tirar endavant el país, fins i tot en els moments d'adversitat.

